अर्हम्

उपाध्यायश्रीसमयसुन्दरगणिविरचितम्

श्रीविशेषशतकम् ।

जैनाचार्यश्रीमत्कृपाचन्द्रसूरीणां शिष्येण मुनिसुखसागरेण संशोधितम्

इदं पुस्तक आगरा निवासि शेठ लखमीचद अमरचद वेद-मोहत्ता इत्यनेन

मोहमय्यां 'निर्णयसागर' मुद्रणालये कोलभाटवीथ्यां २३ तमे गृहे रामचन्द्र येसु शेडगेद्वारा मुद्रयित्वा प्रकाशितम् ।

विक्रमसंवत् १९७३ ईस्व १९१७

अथ विशेषशतकस्यानुक्रमणिका ।

पुस्तक मिलनेका ठिकाना—लखमीचंद जैन लायब्रेरी, मु० आगरा, बैलनगंज.

अर्हम्

उपाध्यायश्रीसमयसुन्दरगणिविरचितम्

श्रीविशेषशतकम् ।

जैनाचार्यश्रीमत्कृपाचन्द्रसूरीणां शिष्येण मुनिसुखसागरेण संशोधितम् ।

इद पुस्तक आगरा निवासि शेठ लखमीचद अमरचद वेद-मोहत्ता। इत्यनेन

मोहमय्यां 'निर्णयसागर' मुद्रणालये कोलभाटवीथ्यां २३ तमे गृहे रामचन्द्र येसु शेडगेद्वारा मुद्रयित्वा प्रकाशितम् ।

विक्रमसवत् १९७३ ईसु १९१७

अथ विशेषशतकस्यानुक्रमणिका ।

अर्हम्

श्रीखरतरगच्छेश युगप्रधानश्रीजिनचन्द्रसूरीणा पौत्रैरुपाध्याय,

श्रीमत्समयसुन्दरगणिभिर्विरचितम्

श्रीविशेषशतकम् ।

सुधर्मस्वामिन नत्वा तदीयवचनानुगम् ॥ विशेषशतकं वक्ष्ये शिष्यप्रश्नोत्तरप्रदम् ॥ १ ॥

ननु—श्रीकृष्णवासुदेवस्तृतीयनरके समुत्पन्नस्तत्र चोत्कृष्टतोऽपि तस्यायु' सप्तसागरोपमाणि एव, अथ च श्रीनेमेर्भाविश्रीमदममतीर्थंकरस्य द्वादशस्य च अन्तर महत् तत कथङ्कार सगतिम् अङ्गति चैतद् 'उच्यते' शृणु शिष्य श्रीकृष्णवासुदेवस्य तृतीयनरकात् निर्गतस्यापि नरदेवरूपभवद्वयस्यान्तराले करणात् न काऽपि असङ्गति:, यदुक्त श्रीसंघदासगणिकृतवसुदेवहिण्डी यथाहि—"कण्हो तइयाए पुढवीए उव्वट्टित्ता, इहेव भारहे वासे सयदुवारे नयरे जियसत्तुस्स रन्नो

१ केनापि ओघ्यते कृष्णस्तृतीयनरके जघन्येन त्रिसागरोपमायु ।—अन्यदेव नोके र मध्यमायु सप्तसागरोपमायु अत एव अममतीर्थंकरवारके बलभद्रसिद्धि ।

पुत्ताताए उववज्जिऊण पत्तमंडलिअभावो पव्वज्जं पडिवज्जिय तित्थयरनामकम्मं समुज्जणित्ता बंभलोए कप्पे दससागरोपमाऊ होऊण तओ चुओ वारसमो अममो नाम अरहा भविस्सरि" इति रत्नसंचगे ऽपि उक्तम् । निरयाओ नरभवम्मि देवो होऊण पंचमे कप्पे । तत्तो चुओ समाणो वारसमो अममतित्थयरो ॥ १ ॥
इति कृष्णस्य भवचतुष्टयविचारः ॥ १ ॥

ननु—सप्तकक्षये क्षायिकम् इति उक्तत्वात् सति क्षायिके सम्यक्त्वे, श्रीकृष्णवासुदेवः कथं तृतीयनरकावनीं जगाम श्रेणिकश्च प्रथमामिति, उच्यते, क्षायिकं द्वेधा शुद्धम् अशुद्धं चेति, तत्र श्रीकृष्णश्रेणिकयोरशुद्धं क्षायिकं तस्य सादिसपर्यवसत्त्वादिति न विरोधो, यदुक्तं श्रीनवपदप्रकरणवृत्तौ, तथाहि क्षायिकस्य शुद्धाऽशुद्धभेदेन द्विभेदत्वात्, तत्र अपायसद्द्रव्यविकला भवस्थकेवलिनां मुक्तानां च या सम्यग्दृष्टिस्तच्छुद्धं क्षायिकं, तस्य च साद्यपर्यवसानत्वात् नास्ति एव भङ्गो, यदाह गन्धहस्ती भवस्थकेवलिनो द्विविधस्य सयोगायोगभेदस्य सिद्धस्य वा दर्शनमोहनीयसप्तकक्षयाविर्भूता सम्यग्दृष्टिः सादिरपर्यवसानेति, या तु अपायसहचारिणी श्रेणिकादेरिव सम्यग्दृष्टिः तदशुद्धं क्षायिकं. तस्य च सादिसपर्यवसानत्वात् अस्ति प्रतिपातो यदुक्तं गन्धहस्तिना तत्र या च अपायसद्द्रव्यवर्त्तिनी अपायो मतिज्ञानांशः सद्द्रव्याणि शुद्धसम्यक्त्वदलिकानि तद्वर्त्तिनी श्रेणिकादीनां च सद्द्रव्यापगमे भवति अपायसहचारिणी सा सादिःसपर्यवसाना चेति, केवलज्ञानोत्पत्तौ अपायक्षगे अपायो मति ज्ञानांशस्तत्क्षये असौ भवति, न प्रथमकषायोदये तत्काले तदुदयाऽभावात्, तत् क्षये एव तस्योत्पत्तिरिति, अलं प्रसङ्गेन, इति शुद्धाशुद्धं क्षायिकं द्विविधम् ॥२॥

१ अनन्तानुबन्धिना क्रोध–मान–माया–लोभाना, मिथ्यात्वमोहनीयस्य सम्यक्त्वमोहनीयस्य मिश्रमोहनीयस्य च क्षये ।

ननु—देवानाम् एकस्मिन् नाटके कियान् कालो लगति क्वापि शास्त्रे दृष्ट श्रुत वा 'उच्यते' श्रीपार्श्वनाथदशगणधरसम्बन्धे स समगणधराधिकारे देवनाटकस्य चतुर्वर्षसहस्रमानसोक्तत्वात्, तथा च तत्पाठः "जाण देवाण पेच्छणय पि चउहि वास-सहस्सेहि समप्पइ" इति देवाना नाटककालप्रमाणविचार ॥ ३ ॥

ननु—जमालेर्भगवद्वचनोत्थापकत्वेन अजिनोऽपि जिनोऽहमिति असत्प्रलापपूर्व भगवता सम वादकारकत्वेन च अनन्तससारित्व केचिद् वदन्ति तत् सत्यम् असत्यम् वा, उच्यते, नैतद् अनन्तससारिकत्व विचार्यमाण चर्चाचक्षुभिःसग-तिम् अङ्गति, जमाले' श्रीउपदेशमालाविवरणा तर्गतव्याख्याप्रज्ञप्तिपाठानुसारेण पञ्चाना त्रिभिर्गुणने पञ्चदशानामेव भवाना भावात्, एतदर्थसवादक च श्रीहेमाचार्यकृतवीरचरित्र तथाहि ।

"च्युत्वा तत पञ्चकृत्वो भ्रान्त्वा तिर्यग् नृनाकिषु । अवाप्तबोधिर्निर्वाण जमालिः समवाप्स्यति ॥ १०६ ॥

इति एवम् एव पञ्चदशभवप्रतिपादिक श्रीमदभयदेवसूरिसन्तानीयश्रीगुणचन्द्रगणिभि एकोनचत्वारिंशदधिकैकादशशतसम्व-त्सरे (११३९) कृत श्रीवीरचरित्रमपि तथाहि ।

"पुण रवि गोयमसामी पुच्छइ भयव तओ सठाणाओ । चइउ कईहि भवेहि पाविस्सइ मोक्खपुरवास ॥ १ ॥
जिणनाहेण भणिय सुरतिरिअ नरेसु पचवेलाओ । भमिऊण पत्तबोही लहिइ निव्वाणसोक्खाइ ति ॥ २ ॥

एव श्रीउपदेशमालावृत्तावपि कर्णिकानामिकाया तथाहि ।

"प्रत्यनीकतया धर्माचार्यादीना तु तत्र सः" किल्बिषी किल्बिषेष्वेव देवत्वम् अपि लब्धवान् ॥ १ ॥

तिर्यग्मनुष्यदेवेषु भ्रान्त्वा च कतिचिद् भवान्। भूत्वा महाविदेहेषु दूरान्निर्वृत्ति मेष्यति ॥ २ ॥

पुनः श्रीभगवतीसूत्रलघुवृत्तावपि, जमालेः पञ्चदशभवानां सम्मतिः स्पष्टा निर्दिष्टा, तथाहि "चत्तारि पंचत्ति" चतुः पञ्च भवान् नैरयिकतिर्यग्योनिकमनुष्यदेवेषु कृत्वा देवाः किल्बिषिकाः सिध्यन्तीत्यर्थः, इति सामान्याधिकारे देवकिल्बिषिभवाः, जमालिम् अपेक्ष्य तु ईदृशो जमालिस्तिर्यक्षु मनुष्येषु देवेषु एवं प्रत्येकं पञ्च पञ्च भवनेन जमालिभवेन एकेन सह जातान् षोडशभवान् कृत्वा सेत्स्यतीत्यर्थरिति ॥

ननु—भगवत्यां सूत्रादर्शेषु "चत्तारि पंच तिरिक्ख जोणिअ मणुस्सदेवेसु" इत्यादिपाठो दृश्यते ततस्तस्य त्रयोदशाश्चतुर्दशा वा भवाः स्युः, कथं त्रयाणां तिर्यगादिपदानां द्वाभ्यां "चत्तारि पंचेति" पदाभ्यां संयोजनात्, ततः स्थानद्वये चत्वारश्चत्वारः (८) एकत्र पञ्चेति त्रयोदशा, अथवा एकत्र चत्वारः पदद्वये पञ्च पञ्चेति चतुर्दशा भवन्ति, नतु पञ्चदशा इति 'उच्यते, "चत्तारि पञ्चेति" पाठः श्रीप्रज्ञप्तिवृत्तिकृता न व्याख्यातो नापि श्रीहेमाचार्यादिभिः सूत्रादर्शेषु दृष्टः, संस्कृतग्रन्थेषु पञ्चदशभवानाम् एव प्रतिपादनात्, पुनः श्रीउपदेशमालावृत्तिकृतापि श्रीभगवतीमूलग्रन्थाभिधानं पञ्चदशभवसम्मतितया प्रतिपादितं, तथाहि।

"आजीवगगणणेया रज्जसिरिं पहिऊण य जमाली। हिअमप्पणो करिंतो न य वयणिज्जे इह पडंतो" ॥ ४५९ ॥

इति गाथायाम् आजीवन्ति द्रव्यलिङ्गेन लोकमिति आजीवका निह्नवास्तेषां गणो गच्छस्तस्य नेता नायको गुरुरित्यर्थः, राज्यश्रियं प्रहाय परित्यज्य प्रव्रज्यां गृहीत्वा, चः शब्दाद् आगमं च अधीत्य जमालिर्भगवज् जामाता हितम् आत्मने अकरिष्यत्, यदि इत्यध्याहारः ततो नच नैव वचनीये क्रियमाणं कृतम् इति अश्रद्धानः कृतम् एव कृतं विपरीतप्ररूपणलक्षणाद्

अर्हितान्नरणादेव निह्नवो ऽयमिति लोकमध्ये वचनीये पतितो दुष्करतपोविधाने ऽपि किल्बिषिदेवत्व न निर्वर्त्तितवान् इति, उक्त च प्रज्ञप्तौ "कह ण भते जमाली अणगारे अरसाहारे जाव कालगये लतय कप्पे तेरससागरोवमट्ठियेसु देवेसु किब्बिसिएसु देवत्ताए उववन्नो, गोयमा जमालीण आयरियपडणीययाए इत्यादि" जाव जमालीण भते ताओ देवलोगाओ आउक्खए जाव कहिं उवज्जिहिति । गोयमा ।
"चत्तारि पच पचिदिय तिरिक्खयोणिय मणुस्सदेव भवग्गहणाइ। ससारमणुपरियट्टित्ता तओ पच्छा सिज्झहि" इत्यादि ।

ततो ऽय पाठो ऽसाम्प्रदायिक इव प्रतिभासते ।

ननु—उपदेशमालाविवरणे अनन्त भव च निर्वर्त्तितवान् इत्युक्त तत्कथम् न विरोधः, 'उच्यते' अनन्तम् इति स्वरूपत ससार-विशेषणमस्ति न तु जमालिना सम्बन्ध इति, ससारस्य अनन्तत्व तु सर्वजनप्रतीतम् एव, अन्यथा तु सर्वेषां मुक्तिपक्षः कक्षीकृतः स्यात्, पञ्चदशभवानामपि ससाररूपत्वात्, इति सर्व समजस जात, वृद्धहेयोपादेयवृत्तौ तु अनन्तम् भवम् इति पाठ एव नास्ति ॥

ननु—तथापि श्रीसमवायाङ्गसूत्रवृत्तिपाठानुरोधेन जमालेश्चतुरन्तससारकान्तरतापत्तिरापन्ना तत्पाठो यथा "इच्चेय दुवा-लसग गणिपिडग अतीते काले अनता जीवा आणाए विराहित्ता चउरतससारकतार अणुपरियट्टिसु" साम्प्रत द्वादशाङ्गविराधना निष्पन्नत्रैकालिक फलम् उपदर्शयन् नाह "इच्चेय" इत्यादि, इत्येतद् द्वादशाङ्गगणिपिटकम् अतीते काले ऽनन्ता जीवा आज्ञया विराध्य चतुरन्तससारकान्तारम् "अनुपरियट्टिसुत्ति" अनुपरिवृत्तवन्तः, इद हि द्वादशाङ्ग सूत्रा-

र्थोभयभेदेन त्रिविधं, ततश्चाज्ञया सूत्राज्ञया अभिनिवेशतो ऽन्यथा पाठादिलक्षणया अतीतकालेऽनन्ता जीवाश्चतुरन्तसंसार-कान्तारं नारकतिर्यग्नरामरविविधवृक्षजालदुस्तरं भवाटवीगहनम् इत्यर्थः, अनुपरिवृत्तवन्तो जमालिवत् । १ । अर्थाज्ञया पुन-रभिनिवेशतो ऽन्यथा प्ररूपणादिलक्षणया गोष्ठामाहिलवत् । २ । उभयाज्ञया पुनरेवम् विभाचारपरिज्ञानकरणोद्यतगुर्वादेशादे-रन्यथा करणलक्षणया गुरुप्रत्यनीकद्रव्यलिङ्गधार्यनेकश्रमणवत् । ३ । सूत्रार्थोभयम् विराध्य इत्यर्थः, इति इत्यत्र 'उच्यते' जमालेः सूत्राज्ञाविराधनायाम् अत्र एकदेशदृष्टान्तो ज्ञातव्यो, न चतुरन्तसंसारकान्तारतायाम्, अन्यथा चतुरन्तसंसारकान्तारम् अनुप-रावृत्तवन्त इत्युक्तत्वेन अनन्तजीवानाम् इव जमालेरपि अतीतकाले संसारपर्यटनम् आपद्येत तत्सद्भावे च प्रत्यक्षम् आगम-विरोधः स्यात्, जमाले रागामिकाले भवभ्रमणस्य प्रतिपादनाद् यदुक्तं पञ्चलिङ्गिवृत्तौ तथाहि ।

ततश्च्युतः क्षयिकवन् निकामम् उद्दाम मारातुरमानसो ऽसौ ॥

अन्यान्ययोनीरुपभोक्ष्यते यद् मिथ्याऽभिमानस्य विजृम्भितं तत् ॥ १ ॥

पञ्चलिङ्गिटिप्पनगतविषमपदार्थस्तु अयं, क्षयव्याधिमत्पुरुष इव मारः कामो मरणं च, योनयो भवानि, जीवोत्पत्तिस्थानानि चेति ॥ पुनस्तपागच्छीयश्रीहीरविजयसूरिप्रसादीकृतप्रश्नोत्तरसमुच्चये तच्छिष्यपण्डितकीर्तिविजयगणिसमुच्चिते महोपाध्यायश्रीक-ल्याणविजयगणिकृतनवमप्रश्ने ऽपि प्रत्युत्तरं तथैव, तथाहि, तथा श्रीभगवत्यनुसारेण कर्णिकावृत्तिवीरचरित्राद्यनुसारेण च ज-मालेः पञ्चदशभवा एव ज्ञायन्ते ॥ इति पुनरत्रार्थे एकोनपञ्चाशदधिके षोडशशतसम्वत्सरे, पोषपूर्णिमायां श्रीराजनगरे तपा-गच्छीयश्रीधर्मसागरोपाध्यायैरपि सङ्घसमक्षं मिथ्यादुष्कृतपञ्चकदाने पत्रे इत्थम् एव लिखितं, तथाहि तथा अग्रे श्रीभगवतीसूत्र

नइ मेलि जमालिना अनन्ता भवकह्यता पणि श्रीभगवतीसूत्र । १ । श्रीहेमाचार्यकृतवीरचरित्र । २ । श्रीमदभयदेवसूरिसन्तानीयगुणचन्द्रकृतप्राकृतश्रीवीरचरित्रादिकग्रन्थ नइ अनुसारि जमालिनइ । १५ । भवजणायइ छियै तेमाटे ए विपरीतकह्यु एहनु पणि मिच्छामिदुक्कड इति, साम्प्रतिन' सर्वगच्छीया गीतार्था अपि जमाले पञ्चदशभवा नैव निगदन्ति, पुन' केवलिवचो यद् अस्ति तत् सत्यम्, इति जमालिपञ्चदशभवाः ॥ ४ ॥

ननु—केनापि ज्ञानपञ्चमीतप कारिणा ज्ञानपञ्चम्यामसामर्थ्यादिपुणलम्भनवशेनोपवासः कर्त्तु न शक्यते ऽग्रिमदिने च पूर्यते तदा पञ्चमीभङ्गो भवेत् नवा, उच्यते, न भङ्गः यदुक्त श्रीतिलकसूरिकृतयोगविधौ ज्ञानपञ्चम्यधिकारे तथाहि

"जइ कहवि असामत्थ होइ सरीरस्स दिव्वजोगेण । तो उत्तरकाल पि हु पूरिज्जा असदभावाउ ॥ १ ॥

एग तेण जेण चउत्थवयपालण दढ भणिय । तेण जहा सत्तीए सेसे खलु होइ कायव्व ॥ २ ॥

एव ज्ञानपञ्चमी केनापि न ज्ञाता तद्दिने अथ च भुक्तम् , अथवा कृते ऽपि उपवासे विस्मृत्यादिना भुक्त, तथापि न भङ्गो यतो "अण्णत्थणा भोगेण सहस्सागारेण" इत्यादि आकार पञ्चक वर्त्तते, अन्यथा आकारपाठस्य नैरर्थक्यम् आपद्येत, इति ज्ञानपञ्चम्या पुष्टलम्भने उपवासाकरणेऽपि विस्मृत्यादिना उपवासमध्ये भुक्तिकरणे ऽपि न भङ्गः ॥ ५ ॥

ननु—साधूनाम् अनशने रात्रौ प्रदीप' कुत्रापि कैश्चित् क्रियमाणो दृश्यते तदुचितम् अनुचित वा, उच्यते, उचितमेव श्रीहरिभद्रसूरिकृतश्रीआवश्यकबृहद्वृत्तौ पारिष्ठापनिकाधिकारे त्रिशतपत्रे ॥ ३०० ॥ अनशनिनो दीपकरणप्रतिपादनत्वात् तथा च तत्पाठ. "अह पुण सजयस्स अगणिकाएण कज्जं जाय अहिडक्को वा डभिज्जइ फोडिगा वा वातगठी वा

अन्तवृद्धिर्वा वसहीए दीहजाईओ पविट्ठो पोट्टसूलं वा तावेयव्वं एवमादीहिं आणिए कज्जे कए तत्थेव पडिछुब्भइ न देइ तो तेहिं कट्ठेहिं जो अगणी तज्जाइओ तत्थेव विगिंचिज्जइ न होज्जा सो पि न देज्ज वा ताहे तज्जाएणं छारेणं उच्छाइज्जइ पच्छा अन्नजाइएण वि दीवएसु तेलं गालिज्जइ वत्तीय निपीलिज्जइ मल्लगसंपुडए कीरइ पच्छा अहाउगं पालेइ भत्तपच्चक्खायगादिसु मल्लसंपुडए काऊण अत्थइ सारखिज्जइ कए कज्जे तहेव विवेगो"

इति साधूनाम् अनशने दीपकरणम् ॥ ६ ॥

ननु—तालवृन्तादि जन्यो वायुः सचित्तोऽचित्तो वा मिश्रो वा 'उच्यते, अचित्त एव, यत ओघनिर्युक्तिवृत्तौ, तथैव भणितं तथाहि "इदानीं वायुकायः, उच्यते, असौ अपि त्रिविधः, सचित्तादिरूपः तत्र नैश्चयिकसचित्तप्रतिपादनाय आह"

"सवलयतणुघणवाया अइहिमअइदुद्दिणे य नेच्छइओ । ववहारपाईनादी अक्कंतादी य अचित्तो ॥ ५५२ ॥"

सहवलयैर्वर्त्तन्ते इति सवलया घनवातास्तनुवाताश्च ते निश्चयतः सचित्तास्तथा अतिहिमपाते यो वायुः (२) अतिदुर्दिने च यो वायुः (३) स नैश्चयिकः, पुनः व्यवहारतः प्राच्यादिः पूर्वस्यां यो दिशि, आदिग्रहणाद् उत्तरादिः परिग्रहः एतद् उक्तं भवति, अतिहिमाऽतिदुर्दिनरहितो यः प्राच्यादिवायुः स व्यवहारतः सचित्तः (४) "अकंतादीय अचित्तोत्ति" यः कर्दमादौ आक्रान्ते सति भवति सो ऽचित्तः, स च पञ्चधा "अकंते १ धंते २ पीलिए ३ सरीराणुगमे ४ समुच्छिमे ५ तत्थ अकंतो चिक्खिल्लादिसु १ धंतो दितिमादीसु २ पीलिओ पुत्तचम्माइसु ३ ऊसासनीसासवाऊ उदरत्थाणिओ ४ संमुत्थिमो तालविंटा-

दीहिं जणिओ ५" इदानीं मिश्र उच्यते, आह किं पुन' कारणम्, इह मिश्र पश्चाद् व्याख्यायते, उच्यते अचित्तेनैव साधुर्व्यवहार करोति, स च गृहीत सन्नेन मिश्रीभवति, अस्य अर्थस्य प्रदर्शनार्थं पश्चाद् मिश्र उच्यते ।

"हत्थसयमेगगता दइओ अचित्तविइयए मीसो । तइयम्मि ओ सचित्तो वत्थी पुण पोरिसिदिणेहिं त्ति ॥ १ ॥

श्रीभगवतीसूत्रवृत्तिप्रथमशतकदशमोद्देशके ऽपि, यथा "वाउयाएण" इत्यादि अथ उच्छ्वासो ऽपि वायुत्वाद् अन्येन उच्छ्वासवायुना भाव्य तस्यापि अन्येन एवम् अनवस्था, नेवम् अचेतनत्वात् तस्य, इति तालवृन्तादिजनितवायो रचित्तत्वम् ॥ ७ ॥

ननु—पूर्वं ज्ञाताधर्मकथायां कति कथानकानि पुनरुक्ताऽपुनरुक्तानि, कति चापुनरुक्तानि आसन् 'उच्यते' शृणु पुनरुक्तापुनरुक्तानि कोटिशतद्वय षट्चत्वारिंशत्कोटय पञ्चाशल्ल लक्षाश्च अपुनरुक्तानि पुन' अर्धचतुर्था' कोटय',

ननु—कया पद्धतिरीत्या एतेषा कथानकाना सर्वमान पृथक् पृथक् मान पुनरुक्तत्वम् अपुनरुक्तत्व च ज्ञातु शक्यम् इत्याह, श्रूयतां प्रथमश्रुतस्कन्धे एकोनविंशति ज्ञातानि सन्ति, तत्र एकादशादिषु एकोनविंशतिपर्यन्तेषु नवसु ज्ञातेषु चत्वारिंशदधिकानि पञ्च पञ्च शतानि आख्यायिकानां ज्ञेयानि, तत्र एकस्मिन् ज्ञाते वर्त्तमानानि चत्वारिंशदधिकानि पञ्चशतानि चत्वारिंशदधिक पञ्चशता आख्यायिका नवभिर्गुण्यन्ते, जातानि चत्वारिसहस्राणि अष्टशतानि षष्ट्यधिकानि (४८६०) आख्यायिकाना पुनस्तत्रापि एकस्याम् आख्यायिकायां पञ्च पञ्च शतानि उपाख्यायिकाना, तत' पूर्वोक्तानि पञ्चशतगुणितानि जाता उपाख्यायिकानां चतुर्विंशति लक्षा त्रिंशत् सहस्राश्च (२४३०००) पुनस्तत्रापि एकैकस्याम् उपाख्यायिकाया पञ्च पञ्च आख्यायिकोपाख्यायिकाशतानि, ततः पूर्वोक्तानाम् अङ्कानां पञ्चशतगुणने जाता आख्यायिकोपाख्यायिका. एकविंश

तिकोट्यधिकं कोटिशतं पञ्चाशल्लक्षाश्च (१२१५००००००) ततो नवज्ञातेषु एतावन्ति कथानकानि आसन्, अथ द्वितीय
श्रुतस्कन्धे धर्मकथानां वर्गदशके तत्संख्याम् आह, एकैकस्यां धर्मकथायां पञ्च पञ्च आख्यायिका शतानि ततस्तेषां दशसंख्य-
त्वेन दशभिर्गुणितत्वात् जाता आख्यायिकानां पञ्चसहस्राः, पुनस्तत्रापि एकैकस्याम् आख्यायिकायां पञ्च पञ्च उपाख्यायि-
काशतानि ततः पञ्चशतगुणने जाता उपाख्यायिकानां पञ्चविंशतिलक्षाः (२५०००००) पुनस्तत्रापि एकैकस्याम् उपाख्या-
यिकायां पञ्च पञ्च आख्यायिकोपाख्यायिकाशतानि ततः पूर्वोक्तराशेः पञ्चशतगुणने जातानि कथानकानि पञ्चविंशतिकोट्य-
धिकं कोटिशतमेकं दशकथासु (१२५००००००००) अथ उभयराशि मीलने कथानकानां कोटिशतद्वयं षट्चत्वारिंशत्कोट्यः
पञ्चाशत् लक्षाश्च (२४६५००००००) तन्मध्ये कतिचित् कोटयोऽपुनरुक्ताः कतिचित् कोटयः पुनरुक्ताः नन्वे तन्मध्ये कति
कथानकानि अपुनरुक्तानि इत्याह लघुराशिना बृहद्राशौ शोधिते शेषा अर्धचतुर्थाः कोटयोऽपुनरुक्ताः कथानकानां, यदुक्तं
श्रीसमवायाङ्गवृत्तौ एकोनविंशत्यध्ययनेषु आदिमानि दश ज्ञातानि ज्ञातान्येव न तेषु आख्यायिकादिसंभवः शेषाणि नव ज्ञा-
तानि तेषु पुनः एकैकस्मिन् पञ्च पञ्च चत्वारिंशत् अधिकानि आख्यायिकाशतानि, तत्रापि एकैकस्यां आख्यायिकायां पञ्च पञ्च
उपाख्यायिकाशतानि तत्रापि एकैकस्याम् उपाख्यायिकायां पञ्च पञ्च आख्यायिकोपाख्यायिकाशतानि संपिण्डितानि किं जातम् ।
"इगवीसं कोडिसयं लक्खा पण्णासमेव बोधव्वा । एवं कए समाणे अहिगयसुत्तस्स पत्थावो" ॥ १ ॥
तंजहा दशधम्मकहाणं वग्गा तत्थणं एगमेगाए धम्मकहाए पंच पंच अक्खाइया सयाइं, एगमेगाए अ-
क्खाइयाए पंच पंच उवक्खाइया सयाइं, एगमेगाए उवक्खाइयाए पंच पंच अक्खाइअ ओवक्खाइया सयाइं

प्पमेयाणि किं सजात।

"पणवीसकोडिसय पत्थपसमलक्खणाइया जम्हा। नव नायपसनद्धा अक्खाइ याइ एया तेण ॥ १ ॥
तो सोज्झिज्जति फुड इमाओ राशीउ वेगलाणं तु। पुणरुत्त वज्जियाण पमाणमित्थ विणिद्दिट्ठ" ॥ २ ॥

शोधिते नैतस्मिन् सति अर्धचतुर्था एव कथानककोटयो भवन्ति "अक्खाइयाइ" आख्यायिकानि एता एवम् एतत्सख्या भवन्ति इति कृत्वा आख्याता भगवता महावीरेणेति ॥ ९ ॥

ननु—चेटकनृपस्य या सप्त पुत्र्य सत्यो अभूवन्, तासा मध्ये का कस्य परिणायिता इति कापि ग्रन्थे विवेचनम् अस्ति नवा 'उच्यते, श्रीहेमाचार्यकृते श्रेणिकचरित्रे स्पष्ट तासा पृथक् पृथक् स्वरूप भणितमस्ति, तथाहि

पृथक् राज्ञीभवास्तस्य बभूवुः सप्त कन्यकाः। सप्तानामपि तद्राज्याङ्गाना सप्तैव देवता' ॥ ८६ ॥
प्रभावती १ पद्मावती २ मृगावती ३ शिवापि ४ च। ज्येष्ठा तथैव सुज्येष्ठा ६ चेल्लणा ७ चेति ता' क्रमात् ११९८
चेटकस्तु श्रावकोऽन्यविवाहनियम वहन्। ददौ कन्या न कस्मैचिद् उदासीन इव स्थितः ॥ ९० ॥

तन्मातर उदासीनमपि ता पृच्छय चेटक। वराणाम् अनुरूपाणा प्रददु पञ्चकन्यकाः ॥ ९१ ॥
प्रभावती वीतभयेश्वरोदायिनभूपते.। पद्मावती च चम्पेशा दधिवाहनभूभुजः ॥ ९२ ॥
कौशाम्बीशशतानीकनृपस्य तु मृगावती। शिवा तूज्जयनीशस्य प्रद्योतपृथिवीपते. ॥ ९३ ॥
कुण्डग्रामाधिनाथस्य नन्दिवर्द्धनभूपतेः। श्रीवीरनाथज्येष्ठस्य ज्येष्ठा दत्ता यथारुचि ।९४।१९०

इत्थं विरक्ता सुज्येष्ठा स्वयमापृच्छ्य चेटकं ॥ समीपे चन्दनार्यायाः परिव्रज्याम् उपाददे ।६।७।२६४
गान्धर्वेन विवाहेन परिणीया ऽथ चेल्लणाम् । राजा नागसुलसयोर्गत्वा ऽऽख्यत् तत्सुतान् मृतान् ।९।२७०।
इति चेटकनृपसप्तपुत्रीणां स्वस्वपतिनिर्णयः ॥ ९ ॥

ननु—इन्द्राज्ञया वैश्रमणदेवो द्वारिकां नवीनां कृत्वा ददौ, किम्वा पूर्वं सतीम् अपि समुद्रपाथसा पिहितां सतां प्रादुश्चकार 'उच्यते, समुद्रपाथसा पिहितां सतीं प्रादुश्चकार इति उत्तरम् ॥ यदुक्तं श्रीहेमाचार्यकृतनेमिचरित्रे—तथाहि
उवाच कृष्ण-स्तं देवं या पूर्वं पूर्वं शार्ङ्गिणां । पूर्यत्र द्वारिकेत्यासीत् पिहिता सा त्वया ऽम्भसा ॥ ३९७ ॥
ममापि हि निवासाय तस्याः स्थानं प्रकाशय । तथा कृत्वा सो ऽपि देवो गत्वेन्द्राय व्यजिज्ञपत् ॥ ३९८ ॥
शक्राज्ञया वैश्रमणश्चक्रे रत्नमयीं पुरीम् । द्वादशयोजनाऽऽयामां नवयोजनविस्तृताम् ॥ ३९९ ॥

इति द्वारिकां समुद्रपाथसा पिहितां सतीं प्रादुश्चचार इति विचार ॥ १० ॥

ननु—श्रीसमुद्रविजयराजस्य कति अङ्गजा इति चेद् 'उच्यते' षोडशाः ते तु जरासिन्धुराजेन सार्धं संग्राममध्ये आसन् नधिकान् तु भगवान् वेद यदुक्तं श्रीहेमाचार्यैः स्वकृते नेमिचरित्रे, तथाहि—
समुद्रविजयस्तेषु समुद्र इव दुर्धरः । तत्रा ऽगात् सर्वसन्नाही तस्यैते तनया अपि ॥ १५७ ॥
महानेमिः—सत्यनेमिर्दृढनेमिस्तुनेमिनौ—अरिष्टनेमि- र्भगवान् जयसेनो—महीजयः ॥ १५८ ॥
तेजस्सेनो ऽभयो—मेघ—श्चित्रको—गौतमो—पि च । श्वफल्कः शिवनन्दश्च—विष्वक्सेनो महारथः ॥ १५९ ॥

इति समुद्रविजयस्य षोडश (१६) पुत्रा. ॥ ११ ॥

ननु—जम्बूद्वीपे एकस्मिन् समये उत्कृष्टपदे कियता जिनाना जन्म भवति 'उच्यते' चतुर्णाम् एव जिनाना युगपद् जन्म इति, यदुक्त श्रीसमवायाङ्गसूत्रवृत्तौ तथाहि ।

"जबुद्दीवेण उक्कोसपदे चोत्तीस तित्थकरा समुप्पजति"

व्याख्या—समुत्पद्यन्ते सम्भवन्तीत्यर्थ न तु एकसमये जायन्ते चतुर्णाम् एव एकदा जन्म सम्भवात्, तथाहि मेरौ पूर्वापरशिलातलयोर्द्वे द्वे एव सिंहासने भवतोऽ तो तौ द्वौ द्वौ एवाऽभिषिच्येते द्वयोर्द्वयोर्जन्मेति, दक्षिणोत्तरयोस्तु तदानीं दिवससद्भावात्, न भरतैरवतयोर्जिनोत्पत्ति, अर्धरात्रे एव जिनोत्पत्तिरिति' इति जम्बूद्वीपे उत्कृष्टपदेऽपि जिनचतुष्टयजन्मेति ॥ १२ ॥

ननु—"सिरसा मणसा मत्थएण वदामि" इत्यत्र सिरसा इत्युक्त्वा मत्थएणेवि कथने पुनरुक्तदोषः प्रादुर्भवन्नस्ति 'उच्यते' नैव यतो "मत्थएणवदामि" इति समयप्रसिद्धम् अव्युत्पन्न नमस्कारवचनम् अस्ति, ततो न पुनरुक्तदोषः, यदुक्त पाक्षिकक्षामणानचूर्णा तथाहि "सिरसा मणसा" इति व्यक्त चः समुच्चये इह द्रष्टव्य' "मत्थएण वदामि" इति नमस्कारवचनम् अव्युत्पन्न समयप्रसिद्धम् अत' 'सिरसेति' अभिधाय अपि य मस्तकेनेत्युक्त तद् अदुष्टम् एव, यथा एतेषां बलीवर्दानाम् एष गोस्वामी इति गोस्वामिशब्दस्य स्वामिपर्यायतया रूढिः, इति सिरसा मणसा मत्थएण वदामि, इत्यस्यार्थः श्रीतिलकाचार्यकृताऽऽवश्यकवृत्तावपि एवमेव बोध्यम्, तथाहि मस्तकेन वन्दे इति अखण्ड सोपपद समयभाषया नमस्कारार्थं क्रियापद, मस्तकेन इत्युपपदरहित तु वदे इति अभिवादनार्थे स्तवम् एव न नमस्कारे यथा "अरिहन्त वदण नमसणाइ" यथा वा "अभिगमण

वंदणेण नमंसणेण पडिपुच्छणेण साहूणं ति" ततः शिरसा इत्युक्तेऽपि मस्तकेन वंदे इत्यत्र मस्तकेन इत्यस्य पौनरुक्त्यं न आश-
वंदणेण नमंसणेण पडिपुच्छणेण साहूणं ति" ततः शिरसा इत्युक्तेऽपि मस्तकेन वंदे इत्यत्र मस्तकेन इत्यस्य पौनरुक्त्यं न आश-
ङ्कनीयम् ॥ १ ॥ श्रीहरिभद्रसूरिकृतावश्यकबृहद्वृत्तौ पुनरेवं शिरसा उत्तमाङ्गेन मनसा अन्तःकरणेन मस्तकेन वन्दे इति वाचा
इत्थम् अभिवन्द्य साधून् इत्यादि "इति मत्थएण वंदामि" इत्यस्यार्थः ॥ १३ ॥

ननु—पूर्वगतस्य सर्वप्रवचनात् पूर्वं क्रियमाणत्वात् कथं "अंगट्ठयाए पढमे अंगे आयारे" इति श्रीसमवायाङ्गे "सव्वेसिं
आयारो पढमो" इति श्रीआचाराङ्गनिर्युक्तौ अपि प्रत्यपादि 'उच्यते' स्थापनाम् अधिकृत्य पूर्वम् आचाराङ्गं रचनापेक्षया तु
पूर्वम् द्वादशाङ्गम् इति न विरोधो यदुक्तं श्रीसमवायाङ्गसूत्रवृत्त्योः तथाहि "अंगट्ठयाए पढमे अंगे आयारे" अङ्गार्थतया अङ्ग-
लक्षणवस्तुत्वेन प्रथमम् अङ्गं स्थापनाम् अधिकृत्य रचनापेक्षया तु द्वादशाङ्गं, पूर्वं पूर्वगतस्य सर्वप्रवचनात् पूर्वं क्रियमाणत्वादिति,
पुनः श्रीसमवायाङ्गे एव पूर्वाधिकारे तथैव प्रोक्तं तथाहि "अथ किं पूर्वगतः 'उच्यते' यस्मात् तीर्थंकरः तीर्थप्रवर्त्तनाकाले ग-
णधराणां सर्वसूत्राधारत्वेन पूर्वं पूर्वगतसूत्रार्थं भाषते तस्मात् पूर्वाणीति भणितानि, गणधराः पुनः श्रुतरचनां विदधानाः
आचारादिकं क्रमेण रचयन्ति स्थापयन्ति च मतान्तरेण तु पूर्वगतसूत्रार्थः पूर्वम् अर्हता भाषितो गणधरैरपि पूर्वगतश्रुतम्
एव पूर्वं रचितं पश्चाद् आचारादि, ननु एवं यद् आचारनिर्युक्त्याम् अभिहितं "सव्वेसिं पढमो आयारो" इति तत्कथं,
उच्यते तत्र स्थापनाम् आश्रित्य च उक्तम्, इह तु अक्षररचनां प्रतीत्य भणितं, पूर्वं पूर्वाणि कृतानि इति, अयम् एव आलापक-
पाठः श्रीप्रवचनसारोद्धारवृत्तावपि इति सर्वाङ्गेभ्यः पूर्वं पूर्वाणीति विचारः ॥ १४ ॥

ननु—को ऽपि गृहस्थः साधुं शीतार्त्तं विलोक्य भक्त्यनुकम्पाभ्याम् अग्निं प्रज्वाल्य तापयेत् तदा तस्य पापं वा पुण्यं वा स्यात्

'उच्यते' पुण्यम् एव यदुक्त श्रीआचाराङ्गे अष्टमे विमोक्षाध्ययने तृतीयोद्देशके तथैव भणितमस्ति तथा हि—"सिया एव वदतस्स परो अगिणिकाय उज्जालेत्ता पज्जालेत्ता काय आयावेज्जा वा पयावेज्जा वा त च भिक्खू पडिलेहाए आगमेज्जा आणवेज्जा अणासेवणाए त्तिवेमि" इति वृत्तिः 'सिआ' इत्यादि स्यात् कदाचित् स परो गृहस्थ एवम् उक्तनीत्या वदत' साधोः अग्निकायम् उज्ज्वालय प्रज्वालय वा कायम् आतापयेद् वा तच्च उज्ज्वालना आतापनादिक भिक्षु' प्रत्युपेक्ष्य विचार्य स्वस-मत्या परव्याकरणेन अन्येषां वान्तिके श्रुत्वा अवगम्य ज्ञात्वा त गृहपतिम् आज्ञापयेत् प्रतिबोधयेत् कथा अनासेवनया यथा एतन् मम अयुक्तम् आसेवितु भवता तु साधुभक्त्यनुकम्पाभ्या पुण्यप्राग्भारोपार्जनम् अकारीति, ब्रवीमीति शब्दावुक्तार्थौ, इति शीतार्त्तसाधो रश्मिना तापने गृहस्थस्य पुण्यप्राग्भारोपार्जनम् ॥ १५ ॥

ननु—स्थविरकल्पिका वस्त्राणि कदापि प्रक्षालयन्ति नवा 'उच्यते' प्रक्षालयन्ति, यत' श्रीमदाचाराङ्गे ऽष्टमाध्ययने चतुर्थो-द्देशके, तेपा वस्त्रधावनम् अनुज्ञातम् अस्ति, तथाहि "नो धोएज्जा नो रएज्जा नो धोतरत्ताणि वत्थाणि धारेज्जा" वृत्ति —याश्चाऽनाप्तानि च वस्त्राणि यथा परिगृहीतानि धारयेन् न ता उत्कर्षेण धावनादिकम् परिकर्म कुर्याद् । एतदेव दर्श-यितुम् आह 'नो धोएज्जा' इत्यादि नो धावयेत् प्रासुकोदकेनापि न प्रक्षालयेत् । गच्छवासिनो हि अप्राप्तवर्षादौ ग्लानाव-स्थाया वा प्रासुकोदकेन यतनया धावनम् अनुज्ञातम् अस्ति, नतु जिनकल्पिकस्य इति । तथाहि न 'धौतरक्तानि वस्त्राणि धा रयेत्' पूर्वं धौतानि पश्चाद् रक्तानीति । इति स्थविरकल्पिकाना वस्त्रप्रक्षालनविचार. ॥ १६ ॥

ननु—विकलेद्रियाणा रुधिर भवति नवा केचिद् वदन्ति न भवति 'उच्यते' रुधिर विकलेन्द्रियाणा शरीरे भवत्येव,

तन्निषेधका अबहुश्रुता इति मन्तव्यं, यदुक्तं श्रीस्थानाङ्गसूत्रवृत्त्योः द्वितीयस्थाने प्रथमोद्देशके, तथाहि "नेरइयाणं दो सरीरगा पन्नत्ता तंजहा अब्भिंतरगे चेव १ बाहिरगे चेव २ अब्भिंतरगे कम्मए बाहिरए वेउव्विए एवं देवाणं भाणियव्वं पुढविकाइयाणं दो सरीरगा पन्नत्ता तंजहा अब्भिंतरगे चेव बाहिरगे चेव अब्भिंतरए कम्मए बाहिरए ओरालिए जाव वनस्सइकाइयाणं वेइंदियाणं दो सरीरगा पन्नत्ता तंजहा अब्भिंतरए चेव बाहिरए चेव अब्भिंतरए कम्मए अट्ठिमंससोणियबद्धे बाहिरए ओरालिए जाव चउरिंदियाणं पंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं दो सरीरगा पन्नत्ता तंजहा अब्भिंतरए चेव बाहिरए चेव अब्भिंतरए कम्मए अट्ठिमंससोणियन्हायुसिराबद्धे बाहिरए ओरालिए मणुस्साणं वि एवमेव" व्याख्या—'पुढवीत्यादि' पृथिव्यादीनां तु बाह्यम् औदारिकशरीरनामकर्मोदयाद् उदारपुद्गलनिर्वृत्तम्, औदारिकं, केवलम् एकेन्द्रियाणाम् अस्थ्यादिविरहितं, वायूनां वैक्रियं यत् तन्न विवक्षितं प्रायकत्वात् तस्येति 'बेंदियाणमित्यादि' अस्थिमांसशोणितैर्बद्धं 'नद्धं' यत् तत् तथा द्वीन्द्रियाणाम् औदारिकत्वे ऽपि शरीरस्य अयं विशेषः पञ्चेन्द्रियेति पञ्चेन्द्रियतिर्यग्मनुष्याणां पुनरयं विशेषो यद् अस्थिमांसशोणितस्नायुसिराबद्धम् इति अस्थ्यादयस्तु प्रतीता, इति विकलेन्द्रियाणां शोणितविचारः ॥ १७ ॥

ननु—के ऽपि प्रवदन्ति मिथ्यादृष्टिविनिर्मितभारततर्कव्याकरणकाव्यादीनां पठने मिथ्याश्रुतत्वात् मिथ्यात्वं जायते ततः सम्यग्दृष्टिभिर्न पठनीयम् इति तत् सत्यम् इतरत् वा 'उच्यते' तद्वचो ऽसत्यम् एव संभाव्यते, मिथ्याश्रुतस्याऽपि सम्यग्दृष्टिपरिगृहीतत्वेन सम्यक्श्रुतत्वेन भणनात्, तथा च पञ्चलिङ्गिविवरणे ऽपि उक्तं तथाहि ।

"अगाणगपविट्ठ सम्मसुय लोइय तु इत्थ मिच्छसुय। आसज्ज उ सामित्त लोइयलोगुत्तरे भयणा" ॥

व्याख्या—इह अङ्गप्रविष्टम् आचारादिश्रुतम्, अनङ्गप्रविष्ट तु आवश्यकादिश्रुतम्, एतद् द्वितीयमपि स्वामित्वचिन्ताया निरपेक्ष स्वभावेन सम्यक्श्रुत, लौकिक तु भारतादि प्रकृत्या मिथ्याश्रुत स्वामित्वम् आसाद्य स्वामित्वचिन्ताया, पुनर्लौकिके भारतादौ, लोकोत्तरे च आचारादौ भजना विकल्पना अवसेया, सम्यग्दृष्टिपरिगृहीत भारतादि अपि सम्यक्श्रुत सावद्य भापित्वभवहेतुत्वादि यथावस्थिततत्त्वरूपबोधतो विपयभागेन योजनात्, मिथ्यादृष्टिपरिगृहीत तु आचारादि अपि मिथ्याश्रुतम् अयथाऽवस्थितबोधतो वैपरीत्येन योजनात् इति भावार्थः। इति सम्यक्त्वपरिगृहीत सर्व भारतादि अपि सम्यक्श्रुतम्। इति ॥ यदुक्त तथा तच्च सम्यक्त्व पञ्चधा भवति इत्थम् एव श्रीआवश्यकबृहद्वृत्तौ सामायिकनिक्षेपाधिकारे ऽपि उक्त तथाहि। सर्वम् एव सम्यग्दृष्टिपरिगृहीत परसमयसम्बन्धि अपि सम्यक्श्रुतमेव तस्य स्वसमयोपकारित्वाद् इति।

पुनरपि श्रीनन्दिसूत्रम् एतत् साक्षिभूत तथाहि "से कि त सम्मसुय ज इम अरहतेहि भगवतेहि उप्पन्नणाणद-सणधरेहिं तिलोक्कनिरिक्खियमहियपूइएहिं अईअपच्चुप्पण्ण अणागयजाणएहि सव्वन्नूहि सव्वदरिसीहि पणीय दुवालसग गणिपिडग आयारो जाव दिट्ठिवाओ इच्चेइयाइ दुवालसगाणि गणिपिडग चउद्दसपुव्विस्स सम्मसुय अभिन्नदसपुव्विस्स सम्मसुयत्ति॥ से त सम्मसुय से कि त मिच्छसुय ज इम अन्नाणिएहि मिच्छदि-ट्ठीहि सच्छद बुद्धिमयविगप्पिय, नवर रामायण-भारह भीमासुरुक्क-कोडिल्लय सगडभद्दियाओ खोडगुह कप्पासिय नागसुहमाकणगसत्तरीवयसेसिय बुद्धवयण विसिय काविललोगायित्त सट्ठितत माढर पोराण

वायरणं नाडगाइं अथवा वावत्तारिकलाओचत्तारिवेयाणं संगोवंगाणं एयाइ मिच्छदिट्ठिस्स मिच्छित्तपरिग्गहि-
याइं मिच्छसुयं एयाणि चेव सम्मदिट्ठिस्स समत्तपरिग्गहियाइ सम्मसुयं, अहवा मिच्छदिट्ठिस्स वि सम्मसुयं
कम्हा सम्मत्तहेतुत्तणओ जहा ते मिच्छदिट्ठिणो तेहिं चेव गमएहिं चोइयासमाणासपक्खे दिठाउ वमंति"
साम्प्रतं न केवलं स्वसमय एव मया लेखनीयः किं तर्हि परव्याकरणाद्यवबोधम् परतर्कादीनाम् अवगमं च विना साम्प्रतिकानां
मन्दमतितया स्वसमयस्याऽपि दुर्बोधत्वाद् अशक्यसमर्थनत्वाच्च परव्याकरणान्यपि साधुकृते लेखनीयानि। तथा पाठकसा-
धूनां वसत्याद्युपष्टम्भेन पुस्तकदानेन च कुतीर्थ्याऽर्जयताम् आगते प्रवचने भव्यसत्त्वबोधो ऽपि मदभिसन्धित्सितः संपत्स्यते
इति तच् चिन्तां गाथापञ्चकेन आह "छद्दरिसणगाहा" जिन-सौगत-सांख्य जैमनीय नैयायिक लोकायतिकमतभेदाद् षड्-
दर्शनानि प्रवादा–स्तेषां तर्काः तत्तन्मतव्यवस्थापकानिप्रमाणशास्त्राणि तद्विदः तद् रहस्याभिज्ञाः कुतीर्थिकानां द्विजातिनां सि-
द्धान्ताः श्रुतिस्मृतिपुराणादयः तज्ज्ञायकास्तत्कुशलाः धणियं, नितान्तं परतीर्थिकानां तर्कसिद्धान्तावबोधं हि विना प्रतिपक्ष-
विक्षेपेण स्वपक्षसमर्थनाऽयोगात्, एतेन स्वसमयपरसमयविदस्ते इत्युक्तं भवति, न च परसमयानां मिथ्यात्वाङ्कितत्वात् सम्य-
ग्दृशां तत्पाठो न संगच्छते इति वाच्यं, सम्यग्दृष्टिपरिग्रहेण तेषामपि दुष्टत्वप्रदर्शनेन स्वसमय व्यवस्थापनया समीचीनत्वा-
भिधानात्, यदुक्तं "परसमओ उभयं वा सम्मद्दिट्ठिस्स ससमओ चेव" यत एवं विधा एव जिनागमसाधनसमर्थाः
तत्तस्मात् तेषां साधूनां कारणे इति निमित्तं सर्वम् एव सकलमेव स्वपरशास्त्रवृन्दम्, इह प्रवचने, भवति युज्यते, लेखनीयं,
पुस्तकेषु निवेश्यम्, इत्यर्थो गाथायाः ॥ एवं श्रीहरिभद्रसूरिकृतावश्यकबृहद्वृत्तौ अपि श्रुतज्ञानाधिकारे प्रोक्तं तथा सम्यक्श्रुतम्

सम्यक्श्रुतम् अङ्गानङ्गप्रविष्टम् आचारावश्यकादि, तथा मिथ्याश्रुतं पुराणरामायणभारतादि सर्वमेव वा दर्शनपरिग्रहविशेषात् सम्यक्श्रुतम्
इतरय तेण पर भिन्नभयणाएं सव्वन्नूहिं सव्वदरिसीहिं पणीय दुवालसग गणिपिडग आयारो जाव दिट्ठि
वाओ इच्चेइयाइ दुवालसगाणि गणिपिडग चउद्दससपुन्विस्स सम्मसुय अभिन्नदसपुव्विस्स सम्मसुय ति"
मिथ्याश्रुत भारतादिसम्यग्दृष्टिगृहीत सम्यक्श्रुतम् भवति इत्यष्टादशो विचार' ॥ १८ ॥

ननु—निरुपक्रमायुषो युगलिनो ऽपि अन्तर्मुहूर्तमायु' कदापि सभवति 'उच्यते' श्रीसूत्रकृदङ्गसूत्रे द्वितीयाध्ययने द्वितीय-
गाथायां त्रिपल्योपमायुष्कस्यापि मनुष्यस्य अन्तर्मुहूर्त्तायु'प्रतिपादनात् सभवत्येव, तथा च तत्पाठः 'भगवान् एव सर्वस-
सारिणा सोपक्रमत्वाद् अनियतम् आयु-रुपदर्शयन् नाह' ।

"डहरा वुड्ढा य पासह गब्भत्था वि चयति माणवा। सेणो जहा वट्टय हरे एव आउ क्खयमि तुट्टइ ॥ १ ॥

व्याख्या—'डहरा' बाला एव केचन जीवित त्यजन्ति, तथा वृद्धाश्च गर्भस्था अपि एतत् पश्यत यूय, के ते 'मानवा' मनु
ष्यास्तेषाम् एव उपदेशदानार्हत्वात्, मानवग्रहण बहपायत्वाद् आयुष, सर्वासु अपि अवस्थासु प्राणी प्राणान् सत्यजति
इत्युक्त भवति, तथाहि त्रिपल्योपमायुष्कस्याऽपि पर्याप्त्यनन्तरम् अन्तर्मुहूर्त्तेन एव कस्यचिन् मृत्यु-रुपतिष्ठतीति, अपि च—
"गर्भस्थ जायमान शयनतलगत मातुरुत्सङ्गसस्थ। बाल वृद्धं युवान परिणतवयस निस्वमाढ्य खलार्थम् ॥
वृक्षाग्रे शैलशृङ्गे नभसि पथि जले पञ्जरे कोटरे वा। पाताले वा प्रविष्ट हरति च सतत दुर्निवार्य्य, कृतान्तः" १

अत्रैव दृष्टान्तम् आह, यथा श्येन' पक्षिविशेषो वर्त्तक तित्तिरजातीय हरेत् व्यापादयेद्, एव प्राणितः प्राणान् मृत्युरपहरेत्

उपक्रमकारणमायुष्कम् उपक्रामेद्, तदभावे च आयुषः क्षये तुट्यति व्यवच्छिद्यते जीवानां जीवितम् इति, पुनः श्रीआचाराङ्गे लोकविजयाध्ययने प्रथमोद्देशके सूत्रवृत्ती ।

"अप्पं च खलु आउयं इह एकेसिं माणवाणं"

वृत्तिः—अल्पं स्तोकं, चशब्दोऽधिकवचनः खलु अवधारणे आयुरिति भवस्थितिहेतवः कर्मपुद्गला, इहेति संसारे, मनुष्यभवे च एकेषांचिद् मानवानां मनुजानाम् इति पदार्थः, वाक्यार्थस्तु इह अस्मिन् संसारे केषांचिन्मनुजानां क्षुल्लकभवोपलक्षितान्तर्मुहूर्त्तमात्रम् अल्पं स्तोकम् आयु–र्भवति, चशब्दाद् उत्तरोत्तरसमयादिवृद्ध्या पल्योपमत्रयावसानेऽप्यायुपि, खलु शब्दस्य अवधारणार्थत्वात् संयमजीवितम् अल्पम् एवेति, तथाहि अन्तर्मुहूर्त्ताद् आरभ्य देशोनपूर्वकोटिं यावत् संयमायुष्कं तच्च अल्पम् एवेति । अथवा त्रिपल्योपमायु–रल्पम् एव यत–स्तदन्तर्मुहूर्त्तम् अपहाय सर्वम् अपवर्त्तते उक्तं च ।

"अद्धा जोगुक्कोसे वंधित्ता भोगभूमिएसु लहुं । सव्वप्पजीवियं वज्जयित्तुं उव्वट्टिया दोण्हं" ॥

अस्यायम् अर्थः उत्कृष्टयोगे वन्धाऽध्यवसायस्थाने आयुषो यो वन्धकालो अद्धा उत्कृष्ट एव तं वद्ध्वा क भोगभूमिषु देवकुर्वादिषु तस्य क्षिप्रम् एव सर्वाल्पम् आयु—र्वर्जयित्वा द्वयोः तिर्यग्मनुष्ययो–रपवर्त्तिकापवर्त्तनं भवत्येव एतच्च अपर्य्याप्तकान्तर्मुहूर्त्तकान्तं द्रष्टव्यं, तत ऊर्ध्वम् अनपवर्त्तनम् एवेति सामान्येन च आयुः सोपक्रमायुषां सोपक्रमं, निरुपक्रमायुषां निरुपक्रमं, यदाहि असुमान् स्वायुषस्त्रिभागे त्रिभागत्रिभागे जघन्येन एकेन द्वाभ्यां चोत्कृष्टः सप्तभिरष्टभिर्वाकर्षैः अन्तर्मुहूर्त्तप्रमाणेन कालेन आत्मप्रदेशरचनानाडिकान्तर्वर्त्तिन आयुष्ककर्मवर्गणापुद्गलान् प्रयत्नविशेषेण विधत्ते तदा निरुपक्रमायुर्भवति, अन्यदा

तु सोपक्रमायुष्क इत्युपक्रमण कारणै-र्भवति तानि चामूनि "दडकससत्थरज्जू" एव सहस्रत्रयप्रमाणेन नवतत्त्वबालावबोधे ऽपि, तथाहि तत्रापि साते आठे आकर्ये ज पुग्गलग्गहणुतेह तणाउ अनुभाग अतिदृढते आयु 'अपवर्त्तादि नही एह कारणि निरुपक्रमुकहीजइ सेपुसोपक्रमु तथा आठे कर्मशिथिलबन्धनान्ध्यां द्रव्यक्षेत्रादिकरी अपवर्त्तीइ शीघ्रभोगवायइ छूटइ इत्यर्थ.,, यथा यद्यपि एके रहइ एकसागरमानकर्मस्थिति हुवइ तिण करी निहा न हुवइ पणि जीवारइ सज्ञी पर्य्याप्त हुतउ उत्कृष्ट-स्थिति बाधइ तिवारइ कोडाकोडिसागरमाहि ग्रथि हुवइ जिम केवली प्रकृति मिथ्यात्वी न बाधइ अनइ पछइ बाधइ तिम ग्रिन्थी जाणिवु तथा के जीवमनुष्यतिर्यंचतणु त्रिपल्योपमायु बाधी अन्तर्मुहूर्त्तेतिहा गर्भमाहि अवतरी परिणाम विशेषइ अपवर्त्ती पर्य्याप्त अन्तर्मुहूर्त्तमानकरइ पछइ मरइ इति, कर्मप्रकृतौ अपि तदर्थस्तु सग्रहतो विलोक्यः ॥ १९ ॥

ननु—पार्श्वस्थादिकारिते ऽनायतने ऽविधि चैत्ये ऽपि कदापि साधुश्रावकादिभि—र्रहत्प्रतिम्बनमस्कारार्थं गम्यते किं वा सर्वथा निषेधः 'उच्यते' अपवादपदे पाक्षिकचतुर्मासिकपर्युषणादिपर्वतिथिषु अनायतनचैत्ये ऽपि साध्वादीना श्रीजिनकुश-लसूरिकृतश्रीचैत्यवन्दनककुलकवृत्तौ गमनम् अनुज्ञातम् अस्ति तथा च तत्पाठ॰ तथाहि ।

"आययणमणिस्सकड विहिचेइयमिह तिहा सिवकर तु । अहवा अववायाओ पासत्थोसन्नसन्निकय ॥ १ ॥

आययण निस्सकड पव्वतिहीसु च कारणे गमण । इयराभावे तस्सन्नि भावचुहुत्थमोसरण ॥ २ ॥

'आययण' इत्यायतनम् आयो दर्शनज्ञानादिलाभस्तन्यते विस्तार्यते येन यत्र वा तद् आयतन यत्र मूलोत्तरगुणभ्रष्टाः साधवो न वसन्ति तद् आयतन, चैत्यम् उच्यते, तच्च अवसन्नपार्श्वस्थादिनिश्राकृतम् अपि भवति अतस्तद्व्यवच्छेदार्थम् आह ॥

'अनिस्सकडं' अनिश्राकृतं निश्रयाऽवसन्नपार्श्वस्थादीनां निमित्तेन तद्भक्तश्रावकैः द्रव्यव्ययेन कृतं निश्राकृतं न निश्राकृतं तद् अनिश्राकृतं यत्र श्रावका एव लेखकोद्ग्राहणिकादिचिन्तां कुर्वन्ति तद् अनिश्राकृतम् इति भावः, अनिश्राकृतम् अविधि चैत्यम् अपि भवति अतस्तद् व्यवच्छेदार्थम् आह, 'विहिचेइयं' विधिचैत्यं विधिः सिद्धान्तप्रणीतरीतिः यतः ।

रात्रौ न नन्दिर्न बलिप्रतिष्ठे न मज्जनं न भ्रमणं रथस्य। न स्त्रीप्रवेशो न च लास्य लीला साधोः प्रवेशो न तदत्र चैत्ये

इत्यादिस्वरूप–स्तेन युक्तं चैत्यं विधिचैत्यम् उच्यते, इह जिनशासने, त्रिधा पूर्वोक्तविशेषणत्रयोपेतं देवगृहं शिवकरं शिवं मोक्षं करोतीति शिवकरं मुक्तिसाम्राज्यसंपादकम् इत्यर्थः, तु शब्दः एवार्थः शिवकरम् एव, अथवा पुनरर्थे स च भिन्नक्रमो ऽपवादत इत्यस्मात् परत्र योजनीयः उत्सर्गतः सामान्यपदेन अतस्तस्मिन् चैत्ये सम्यग्दृष्टिश्रावकैर्यतिभिश्च शिवप्राप्तये प्रतिदिनं गन्तव्यम्, 'अववायाओ' इति अपवादतस्तु अपवादपदेन पुनः 'पासत्थोसन्नसंनिकयं' इति पार्श्वस्थावसन्नसंज्ञिकृतं' पार्श्वस्थाश्च अवसन्नाश्च तेषां संज्ञिनः श्रावकाः तैः कृतं निष्पादितं, किं तदग्रेतनगाथायाम् आह ॥ 'आययणं निस्सकडं' इति आगतनं निश्राकृतम्, अत्र चैत्यम् इति शेषः निश्रया पार्श्वस्थावसन्नादीनां लेखके कृतं निश्राकृतं यत्र पार्श्वस्थावसन्नादिद्रव्यलिङ्गिसाधवो लेखकोद्ग्राहणिकादि चिन्तां कुर्वन्ति, तन्निश्राकृतं, तदपि यदि कीदृशं स्याद् इत्याह आयतनं यत्र देवगृहे साधनो न वसन्ति, तद् आयतनं तदेवं विधं चैत्यं कीदृशं भवति, शिवकरं पार्श्वस्थावसन्नादिभक्तश्रावककारिते निश्राकृते ऽपि चैत्ये आयतने सम्यग्दृष्टिश्रावकैः सुविहितसाधुभिश्च कारणान्तरे ऽर्हद्बिम्बनमस्कारार्थं गम्यते । इति भावार्थः ॥ एवमेव अर्थं सूत्रकारः स्वयमेव आह 'पव्वतिहीसुं च कारणे गमणं' इति पर्वतिथिषु अष्टमी चतुर्दशी चतुर्मासिकपर्युषणादिषु कारणे इति

अत्र वा शब्द' शेषः कारणे वा राजामात्यादिमहर्द्धिकश्रावकनिर्मापिते महापूजाप्रेक्षणार्थोऽकारणप्रभावनादिलक्षणे सम्यग्दृष्टिश्रावके-यैतिभिश्च आयतने निश्राकृतचैत्ये गमन कर्त्तव्यम् ॥ यत उक्त ।

चेइयपूया रायानिमतण सन्निवायखवगकही । सकियपत्त प्रभावणपवित्ति कज्जाइ उड्डाहो ॥ १ ॥

अत्रैव किंचिद् विशेषम् आह "इयराभावे" इति इतरस्य विधिचैत्यस्याभावे 'तस्सन्निभावबुड्ढ्यथमिति' तस्य आयतननिश्राकृतचैत्यस्य कारका ये सन्ति' श्रावकास्तेषा भावबृद्ध्यर्थं आयतननिश्राकृतचैत्ये सुविहितगुरुभिः 'ओसरणमिति' कोर्थो व्याख्यान कर्त्तव्य, यत्र विधिचैत्य न सम्भवति, आयतननिश्राकृतचैत्यकारकश्रावकाश्च व्याख्यानार्थं सद्गुरुम् आकारयन्ति सद्गुरुः तेषा श्रावकाना भावबृद्ध्यर्थम् आयतने निश्राकृते चैत्ये गत्वा व्याख्यान कुरुते । इति भावार्थः यत उक्त ।

"निस्सकडे ठाइ गुरू कयवयसहिउइयरावसाहि । ज पुण निस्सकड पूरिंति तहि समोसरणं ॥ १ ॥

पूरिंति समोसरण अन्नासइ निस्सचेइएसु पि । इहरालोगविरुद्ध सद्धा भगो य सड्ढाण ॥ २ ॥

अथ विधिचैत्ये सति निश्राकृतचैत्ये प्रतिदिन गमने प्रायश्चित्तम् आह "विहिचेइयमिमतो" इत्यादि, इति पार्श्वस्थादिकारितचैत्यवन्दनाधिकारः ॥ २० ॥

ननु—तीर्थंकर' प्रथमप्रहरे एव देशना ददाति किम्वा चतुर्थप्रहरे ऽपि 'उच्यते, श्रीआवश्यकबृहद्वृत्तौ श्रीहरिभद्रसूरिभिः श्रीवीरदेशनाधिकारे चतुर्थप्रहरे ऽपि देशना प्रतिपादिता अस्ति तथाहि "एगस्स वाणियगस्स एगा किढी (दासी) किढी थेरी सा गोसे कट्ठाण गया, तण्हाछुहाकिलता मज्झण्हे आगया, अतित्थोवा कट्ठा आणीयत्ति

पिट्टिया भुक्खिया तिसिया पुणो पट्ठविया, सा य वड्ढं कट्ठभारं ओगाहंतीए पोरिसीए गहाय (पच्छिमाया-यासा) गच्छति कालो य जेट्ठामूलमासो, अह ताए थेरीए कट्ठभाराओ एगं कट्ठं पडियं ताए थेरीए ओण-मित्ता गहियं तं समयं च तित्थंकरो धम्मं कहियातिओ जोयणणीहारिणा सरेण सा थेरी तं सद्दं सुणंती तहेव उवणया सोउमाढत्ता, उण्हं खुहं पिवासं परिस्समं च ण विंदति, सूरत्थमणे तित्थकरो धम्मं कहउ मुट्ठिओ थेरी गया ॥ इति पुनः श्रीबृहद्कल्पसूत्रवृत्ती अपि एतदर्थसंवादिन्यौ, तथाहि इत्थं देवैः समवसरणे विरचिते यथा भगवान् तत्र प्रविशति तथा ऽभिधातुकाम आह ।

"सूरुदयपच्छिमाए ओगाहिंतीए पुव्वओ एति"

इत्यादि, सूर्योदये प्रथमायां पौरुष्याम् अपराह्ने तु पश्चिमायाम् अवगाहमानायाम् आगच्छन्त्यामित्यर्थः पूर्वतः पूर्वद्वारेण भगवान् एति आगच्छति प्रविशति इत्यर्थः इति चतुर्थप्रहरे ऽपि तीर्थकरदेशनाधिकारः ॥ २१ ॥

ननु—साधुव्यतिरिक्तान्यदर्शनिनां यदि श्रावका भक्तादिदानं प्रयच्छन्ति, तदा श्रावकाणां सम्यक्त्वे दोषो भवति नवा यदि दानं तदा असाधूनाम् अन्यदर्शनिनां साधुसमानत्वापत्तिः, यदि अदानं तदा लोकविरुद्धता निर्दयता च ततो याथार्थ्यम् उच्यताम् 'उच्यते शृणु परमार्थतो ऽन्यदर्शनिनां धर्मबुद्ध्या दाने सम्यक्त्वलाञ्छनं भवति, अनुकम्पया तु दीयतां नाम को निवारको यदुक्तं, श्रीहरिभद्रसूरिभिः श्रीआवश्यकबृहद्वृत्तौ श्रावकसम्यक्त्वाधिकारे, तथाहि इह पुनः को दोषः स्याद् येनेत्थं तेषाम् अशनादि दानप्रतिषेध इत्युच्यते तद्भक्तानां च मिथ्यात्वस्थिरीकरणं धर्मबुद्ध्या ददतः सम्यक्त्वलाञ्छनं १ तथा

आरम्भादिदोषाश्च करुणागोचरे पुन–रापन्नानाम् अनुकम्पया दद्यादपि यत उक्तम् ।
आरम्भादिदोषाश्च करुणागोचरे पुन–रापन्नानाम् अनुकम्पया दद्यादपि यत उक्तम् ।

"सव्वेहिं पि जिणेहिं दुज्जयजियरागदोसमोहेहिं ॥ सत्ताणुकंपणट्ठा दाणं न कहिं च पडिसिद्धं ॥ १ ॥

तथा भगवन्तस्तीर्थंकरा अपि त्रिभुवनैकनाथा. प्रविव्रजिषव. साम्वत्सरिकम् अनुकम्पया प्रयच्छन्ति एव दानमित्यादि, पव वृन्दारुवृन्दारकपङ्कजमस्यकटृत्तावपि 'सुहिएसु' इत्यादि गाथाया द्वितीयव्याख्याने एतद् दानम् औचित्यदानत्वेन देयतया प्रतिपादित, तथाहि यद्वा सुखितेपु असयतेपु दु खितेपु पार्श्वस्थादिपु शेप तथैव, नवर द्वेपेण "दगपाण पुप्फफल अणेसणिज्जमित्यादि" तद्गतदोपदर्शनात् मत्सरेण अथवा असयतेपु पड्विधजीववधेपु कुलिङ्गिपु रागेण एकग्रामोत्पत्त्यादिप्रीत्या, द्वेपेण जिनप्रवचनप्रत्यनीकादिदर्शनात्, भेदेन तद् एवविध दान निन्दामि गर्हे च यत्पुनरौचित्यदान तत् न निन्दार्हं जिनैरपि वार्षिक दान ददद्भिः तस्य दर्शितत्वात् इति, पुन. प्रतिक्रमणवृत्तावपि, तथाहि यद्वा सुखितेपु दुःखितेपु वा असयतेपु पार्श्व-स्थादिपु शेप तथैव पर द्वेपेण 'दगपाण पुप्फफल अणेसणिज्जमित्यादि', तद्गतदोपदर्शनात् मत्सरेण अथवा असयतेपु पड्विधजीववधेपु कुलिङ्गिपु रागेण एकदेशग्रामगोत्रोत्पत्त्यादिप्रीत्या द्वेपेण जिनप्रवचन–प्रत्यनीकत्वादिदर्शनोच्छेदेन, ननु प्रव-चनप्रत्यनीकादेर्दानम् एव कुतः 'उच्यते' तद्भक्तभूपत्यादिभयात्, तदेवविध दान निन्दामि गर्हे च यत्पुनरौचित्येन दी-नादीनां तदनुकम्पादान यथा ।

कृपणे ऽनाथदरिद्रे व्यसनव्यासे च रोगशोकहते । तद् दीयते कृपार्थम् अनुकम्पातो भवेद् दानम् ॥

उक्त च ।

इयं मोक्षफले दाने पात्राऽपात्रविचारणा । दयादानं तु सर्वज्ञैः कुत्रापि न निषिध्यते ॥ १ ॥

तथा ।

दानं यत्प्रथमोपकारिणि न तन्न्यासः स एवार्प्यते । दीने याचनमूल्यमेव दयिते तत् किं न रागाश्रयात्
पात्रे यत्फलविस्तरप्रियतया तद्वार्द्धुपिकं न किं । तद्दानं यदुपेत्य निःस्पृहतया क्षीणे जने दीयते ॥

इत्येकत्रिंशद् गाथार्थः ॥

इत्यनुकम्पया अन्यदर्शनिनामपि भक्तादिदानाधिकारः ॥ २२ ॥

ननु—

पासत्थाइ वंदमाणस्स नेव कित्ती न निज्जरा होइ । जायइ कायकिलेसो बंधो कम्मस्स आणाए ॥ १ ॥

इत्यादि अनेकदोषप्रतिपादनात् पार्श्वस्थादयो ऽत्र सर्वथा ऽवन्दनीया एव, किम्वा कथंचिद् वन्दनीया अपि, उच्यते, पार्श्वस्थो द्वेधा सर्वतो १ देशतश्चेति २ भेदद्वयभणनात् देशतः पार्श्वस्थे सातिचारचारित्रसत्ता सम्भाव्यते, सत्यां च सातिचारचारित्रसत्तायां बलादपि वन्दनीयत्वम् आपतितं, यदुक्तं श्रीप्रवचनसारोद्धारबृहद्वृत्तौ द्वितीयद्वारे वन्दनाधिकारे पार्श्वस्थादिपञ्चकव्याख्यानानन्तरं, तथाहि अत्र च पार्श्वस्थं सर्वथा एव अचरित्रिणं केचिन् मन्यन्ते तन्न युक्तियुक्तं प्रतिभासते सहृदयानां, यतो यदि एकान्तेनैव पार्श्वस्थो ऽचरित्री भवेत् तर्हि सर्वतो देशतश्च पार्श्वस्थ इति विकल्पद्वयकल्पनम् असंगतं स्यात् चारित्राभावस्य उभयत्रापि तुल्यत्वात्, तस्माद् अस्मादेव भेदद्वयकल्पनात् ज्ञायते सातिचारचारित्रसत्ता अपि पार्श्वस्थस्य, न चेदं स्वयं समनी-

पिकया 'उच्यते' यतो निशीथचूर्णावपि एव दृश्यते "पासत्थो अत्थइ सुत्तपोरिसि अत्थपोरिसि वा न करेइ दसणाइयारेसु वट्टइ, चारित्तेण च वट्टइ अइआरे न वज्जइ एव सत्थो अत्थइ पासत्थो त्ति" अनेन ग्रन्थेन सर्वथा अस्य पार्श्वस्थस्य न चारित्राभावो ऽवसीयते, किन्तु सबलितचारित्रयुक्ततापीति, पुन' श्रीआवश्यकटिप्पनके तथाहि न चैव पार्श्वस्थादीन् वन्दमानस्य दोषो ऽनुज्ञात' सयमव्ययादयो दोषा प्रसज्यन्ते, सत्य किन्तु सयमव्ययात् तदा यो यथा गरीयान् भवति तथा यतितव्य, पुनस्तत्रैव, इति तावद् गुणवर्जिताना 'वाया नमुक्कारो' इत्युक्त यत्र तु गुणः स्वल्पो ऽपि अस्ति तत्र किमित्यत्रापि भाष्यं ।

"दसणनाणचरित्ते तवविनय जत्थ जत्तिय जाणे । जिणपन्नत्त भत्तीए पूयए त तहि भावे ॥ १ ॥

किमत्र बहुविस्तरेण दर्शन च निःशङ्कितादिगुणोपेत सम्यक्त्वं, ज्ञान च आचारादि श्रुत, चारित्र च मूलोत्तरगुणानुपालनात्मक, दर्शनज्ञानचारित्र द्वन्द्वैकत्ववद् भाव., एव तपश्च अनशनादि, विनयश्चाभ्युत्थानादि तपोविनयम् एतद्दर्शनादि यत्र पार्श्वस्थादौ पुरुषे यावद् यत् प्रमाण स्वल्प बहु वा जानीयात् तत्र तमेव भाव जिनप्रज्ञप्त स्वचेतसि व्यवस्थाप्य तावत्या एव भक्त्या कृतिकर्मादिलक्षणया पूजयेत् इति बृहद्भाष्यवृत्तौ ॥ इति देशत. पार्श्वस्थस्य वन्दनीयत्वम् ॥ २३ ॥

ननु—साधुभिर्गृहस्थगृहात् प्रासुकपानीय विहृत्य उपाश्रये समानीत ततः कियत् वेलानन्तर पुनर्गलिते पूतरका दृष्टा, अथ ते साधुभि कथ कर्त्तव्या' 'उच्यते' ते पूतरकादिजीवा यद् गृहे तज्जल विहृत तद् गृहे देयाः, तैश्च यस्मात् जलाश्रयात् पानीयम् आनीत तत्र स्थाने क्षेप्तव्या इति, यदुक्त श्रीसदेहदोलावलीबृहद्वृत्तौ त्रिपष्टितमगाथाव्याख्याने—तथाहि ननु ते जीवाः

कथं कर्त्तव्याः 'उच्यते' यतिभिर्येषां गृहे तद् विहृतं तेषामेव यतनया दत्त्वा व्युत्सर्जनीयाः, गृहस्थैश्च यस्य कूपस्य तडागस्य वा तज्जलं तत्रैव यतनया प्रक्षेपनीयमिति, नच वाच्यं यतीनां गलनकं नास्तीति श्रीकल्पभाष्ये गलनकस्य उक्तत्वात् तथाहि ।

"उवग्गहिए चीरं गालणहेउं गणं तु गिण्हंति । तहवि हु असुज्झमाणा असई अद्धाणे जयणाउ त्ति । १ ।"

एवम् एव श्रीसंदेहदोलावलीवृत्तौ त्रिषष्टितमगाथावृत्तावपि 'सोट्टङ्कं व्याख्यानं तथाहि यदि वा भवतु कथंचित् सत्रसम् अपीदं गृहस्थगृहेषु तथापि स्वयम् एव एते गालयित्वा गृह्णन्ति' न च एतेषां गलनकं न भवति इति वाच्यम्, आगमे तस्यापि उक्तत्वात्, तथाहि कल्पभाष्ये "उवग्गहिए" गाथा इति साधूनां प्रासुकपानीयोत्पन्नपूतरादिजीवपरिष्ठापनाविधिः ॥ २४ ॥

ननु—दिगम्बरचैत्यम् आयतनम् अनायतनम् वा वन्द्यम् अवन्द्यं वा 'उच्यते' अनायतनत्वेन अवन्द्यत्वम् एव अनायतनत्वं च दिगम्बरपरिगृहीतस्य आत्मीयचैत्यस्यापि श्रीसंदेहदोलावलीवृत्तौ स्पष्टं प्रतिपादितम् अस्ति, किं पुनस्तत्सत्कचैत्यस्य वाच्यं, तथा च तत्पाठः । ननु अत्र चैत्यं द्रव्यत आयतनत्वम् एव उक्तं यथा 'दव्वम्मि जिणहराई' इति चेत्सत्यं, किन्तु निरुपाधीदं मिथ्यादृष्टिपरिगृहीतत्वोपाधिसहितत्वेन अनायतनत्वमेव, अन्यथा दिगम्बरादिपरिगृहीतचैत्यस्या ऽपि आयतनत्वं स्यादिति ॥ एवमेव छेदग्रन्थे ऽपि निषेधोऽभाणि ।

"जे भिक्खू वा भिक्खूणी वा परपासंडाणं पसंसं करिज्जा, जे आवि अ निन्हवगाणं पसंसं करिज्जा, अनु-

१ श्री आचाराङ्गवृत्तौ द्वितीयलोकविजयाध्ययने पञ्चमोद्देशे ॥ 'एसमग्गे आरिएहिं पवेइए' इति सूत्रव्याख्या प्रस्तावे दिगम्बरा बोटका आर्हता भाषा प्रोक्ताः सन्ति तथा तेषां स्वरुचिविरचितो मार्ग इति प्रोक्तमस्ति

फ़ल भासिज्जा जेण निन्हवगाण आययण पविसेज्जा जेण निन्हवगाण गथसत्थपयक्खर परूवेज्जा जेण नि-न्हवगाण सतिए कायकिलेसे वा तवे वा सजमे वा नाणे वा विण्णाणे वा सुए वा पढए वा अविमुहसुद्ध-परिसामज्झगए सिलाहेज्जा सेचिआण परमाहम्मिएसु उववज्जेज्जा इति" इदमेव प्रश्नोत्तर श्रीमेरुसुन्दरोपाध्याय कृतप्रश्नोत्तरग्रन्थे ऽपि अस्ति। इति दिगम्बरचैत्यस्य अनायतनत्वेनाऽनन्धत्वम् ॥ २५ ॥

ननु—तीर्थंकर प्रभाते पादोनपौरुषी किम्वा सम्पूर्णां पौरुषीं वा धर्मम् आचष्टे 'उच्यते' सम्पूर्णां पौरुषीं यावत्, यदुक्त श्रीहरिभद्रसूरिकृतावश्यकबृहद्वृत्तौ वीरदेशनाधिकारे, तथाहि साम्प्रत देवमाल्यद्वारावयवार्थम् अधिकृत्य उच्यते, तत्र भगवान् प्र-थमा सपूर्णां पौरुषीम् धर्मम् आचष्टे इत्यादि इत्थमेव उक्तत्वात्, इति सम्पूर्णां पौरुषीं यावज् जिनदेशनाधिकारः ॥ २६ ॥

ननु—श्रावकाणाम् अपि त्रिविध त्रिविधेन प्रत्याख्यान सभवति नवा 'उच्यते' सभवत्येव काकमांसमेरुचन्दनसयभूरम-णमत्स्यादिक वस्तु समुद्दिश्य, यदुक्त श्रीआवश्यकवृत्तौ, तथाहि स्थूलसावद्येत्यादि त्रिविध त्रिविधेनेति, यद्भगवत्या श्रावकस्य प्रत्याख्यानम् अवाचि तत् राजान्त पुरीकाद्यासेवनकाकमांसभक्षणादिस्थूलसावद्ययोगविषय न पुनरेकेन्द्रियसघट्टनादिसूक्ष्म-सावद्ययोगविषयम् इति ॥ "जइ किंचिगाहा" न विद्यते प्रयोजन येन तद् अप्रयोजन वलिभुक् पिशितादि, अप्राप्य मेरुशिर.-समुद्भूतचन्दनवृक्षादि, यदि एव भूत किंचिद् वस्तु विशेष्य तदाश्रित्य इत्यर्थः ॥ त्रिविध त्रिविधेन प्रत्याचक्षीत श्रावको न कश्चिद् दोष., किं तत् सयभूरमणाश्रयमत्स्यवत् यथा स्वयभूरमणमत्स्याना त्रिविध त्रिविधेन प्रत्याख्याति तदा यदि मध्य-मखण्डवर्त्तिनामपि अत्यन्ता प्रयोजना प्राप्य वस्तूना त्रिविध त्रिविधेन प्रत्याचक्षीत तदा न कश्चिद् विरोध इति गाथार्थ. ॥

पुनर्भगवतीवृत्तिगतगाथा अपि ।

"जइ किंचि दप्पओअण मप्पप्पं वा विसेसियं वत्थुं । पच्चक्खेज्ज न दोसो सयंभूरमणाइ मच्छुव्व ॥ १ ॥
जो वा निक्खमिउकामो पडिमं पुत्ताइसंतइनिमित्तं । पडिवज्जेज्ज तओ वा करिज्ज तिविहं पि तिविहेणं ॥ २ ॥
जो पुण पुव्वारद्धाणुज्झिय सावज्जकम्मसंताणो । तदणुमइ परिणतिं सो न तरइ सहसानि यत्तेउं" ॥ ३ ॥

इति श्रावकाणामपि त्रिविधत्रिविधप्रत्याख्यानम् ॥ २७ ॥

ननु—तीर्थकरा दीक्षासमये वर्षं यावत् प्रभाततः कियत् कालं दानं ददति 'उच्यते' प्रहरद्वयादिकं यावत्, यदुक्तं श्रीज्ञाताधर्मकथासूत्रवृत्त्योः तथाहि "तएणं मल्लिअरिहा करयलजात्तमागहओ पायरासोत्ति बहूणं सणाहाणंय बहूणं अणाहाण य पंथियाण य पहियाण य करोडियाण य ॥ कप्पडियाण य एगमेगं हिरण्यकोडिं अट्ठअणूणाइं सयसहस्साइं इयमेयारूवं अत्थं संपयाणं दलइ ॥" इत्यादि, मगधदेशसम्बन्धिनं प्रातराशं प्रभातिकं भोजनकालं यावत् प्रहरद्वयादिकम् इत्यर्थः, इतिप्रहरद्वयादिकं यावत् जिनदानम् ॥ २८ ॥

ननु—यतीनां विहारो रात्रौ कापि ग्रन्थे निर्दिष्टोऽस्ति नवा 'उच्यते' श्रीओघनिर्युक्तिसूत्रवृत्त्योः सप्तपञ्चाशद् अधिकैकशतगाथायाम् साधूनां रात्रौ विहारः उक्तो ऽस्ति, तथाहि "इदानीं विकालवेलायां कथयित्वा प्रत्युपसि व्रजन्ति, किं कृत्वा इत्यत आह" ।

"तदुभयसुत्तं पडिलेहणा य उग्गयमणुग्गए वा पि । पडिक्काहिकरणतेणेन णट्ठखग्गूड संगारो ॥ १ ॥"

तदुभय सूत्रपौरुषीम् अर्थपौरुषीं च कृत्वा 'सुत्तति' सूत्रपौरुषीं वा कृत्वा व्रजन्ति, अथ दूरतः क्षेत्र भवति तत' पादोनप्रहरे एव पात्रप्रतिलेखनां कृत्वा व्रजन्ति उद्गतमात्रे एव वा सूर्ये गच्छन्ति "अणुग्गयेत्ति" अणुद्गते वा सूर्ये रात्रौ एव गच्छन्ति "पडिच्छति" ते साधवस्तस्मात् विनिर्गता परस्पर प्रतीक्षन्ते "अधिकरणत्ति" अथ ते साधवो न प्रतीक्षन्ते ततो मार्गमजानाना परस्पर पूत्कुर्वन्ति तेन पूत्कृतेन लोको विबुध्यते ततश्च अधिकरण भवति "तेणत्ति" स्तेनका वा बुद्धाः सन्तो मोषणार्थं पश्चाद् व्रजन्ति "णट्ठत्ति" कदाचित् कश्चित् नश्यति, ततश्च प्रदोषे एव सगार' क्रियते, ऽमुकत्र विश्रामण करिष्यामो ऽमुकत्र भिक्षाम् अमुकत्र वसतिमिति, ततश्च रात्रौ गच्छन्ति सकेत. क्रियते "खग्गूडत्ति" कश्चित् खग्गूडप्रायो भवति स इद ब्रूते-यदुत साधूना रात्रौ न युज्यते एव गन्तु, पुनः स एव आस्ते ततश्च "सगारोत्ति" सकेत खग्गूडाय प्रयच्छन्ति यदुत त्वया अमुकत्रदेशे आगन्तव्यमिति, एव प्रवचनसारोद्धारे ऽपि तथाहि।

तलिया १ खल्लग २ वद्धे ३ कोसग ४ कित्तीय ५ धीय्यतु।

अथवा द्वितीयादेशेन इद चर्म्मपञ्चक यथा 'तलियत्ति' उपानहस्ताश्च एकतलिकास्तद् अभावे यावत् चतुस्तलिका अपि गृह्णन्ते, अचक्षुर्विषये रात्रौ गम्यमाने सार्थवशाद् दिवापि मार्ग मुक्त्वा उन्मार्गेण गम्यमाने स्तेनश्वापदादिभयेन वा 'त्वरित'गम्यमाने कण्टकादिसरक्षणार्थं, एता. पादयो. क्रियन्ते, इति यतीना रात्रौ विहारविचारः ॥ २९ ॥

ननु—साधूनां दिवसे शयन कल्पते नवा 'उच्यते' उत्सर्गतो न कल्पते पर मार्गपरिश्रान्तग्लानादीना दिवा शयन कल्पते, एव, यदुक्त श्रीओघनिर्युक्तिसूत्रवृत्त्यो , अष्टादशाधिकचतु'शतगाथायां तथाहि, इदानीं निषीदनस्थानप्रतिपादनाय आह—

"संडंसंपमज्जित्ता पुणो वि भूमिं पमज्जिय निसीयए ॥ राओ य पुव्वभणियं तुव्वट्टणं कप्पइ न दिया ॥ १ ॥

व्याख्या—संदंसो जंघयोरन्तरालं प्रमृज्य उत्कटकः स्थित्वा पुनर्भुवं प्रमृज्य निषीदेत्, उक्तं निषीदनस्थानम्, इदानीं त्वग्वर्त्तनस्थानप्रतिपादनाय आह, रात्रौ पूर्वोक्तम् एव त्वग्वर्त्तनं, दिवा तु पुनः त्वग्वर्त्तनं न कल्पते, तेन उक्तं, भवद्भिः किं सर्वथा एव न कल्प्यते न इत्याह ।

"अद्धाणपरिस्संतो गिलाणवुड्ढो अणुण्णवेत्ताणं ॥ संथारुत्तरपट्टो अत्थरणणिवज्जणालोगं" ॥ ४१९ ॥

व्याख्या—अध्वनि परिश्रान्तः तथा ग्लानस्तथा वृद्ध एते त्रयो ऽपि अनुज्ञाप्य आचार्यान् ततश्च संस्तारकोत्तरपट्टौ आस्तीर्य "णिवज्जणत्ति" स्वपन्ति, 'आलोयन्ति' सावकाशं देशं मुक्त्वा अभ्यन्तरे स्वपन्ति, यत् सागारिकस्य शङ्का स्यात्, यदुत नूनं रात्रौ सुरतप्रसङ्गे स्थितो ऽयम् आसीत्, कुतो ऽन्यथा अस्य निद्रा, इति दिवा साधूनां निद्राऽधिकारः ॥ ३० ॥

ननु—गाथापतिः यतिः श्रामण्यं विराध्य मृत्वा चन्द्रत्वेन उत्पन्नस्तत्र–तस्य श्रामण्यविराधना किं मूलगुणविषया, किम्वा उत्तरगुणविषया 'उच्यते' उत्तरगुणविषया ननु मूलगुणविषया, यदुक्तं श्रीपुष्फिकोपाङ्गप्रथमाध्ययनवृत्तौ चन्द्रवक्तव्यताधिकारे तथाहि "विराहिय सामण्णत्ति" श्रामण्यं वृत्तं तद्विराधना च अत्र न मूलगुणविषया, किन्तु उत्तरगुणविषया उत्तरगुणाश्च पिण्डविशुद्ध्यादयः, तत्र कदाचिद् द्विचत्वारिंशद्दोषविशुद्धाहारस्य ग्रहणं न कृतं, कारणं विना ऽपि बालग्लानादिकारणे ऽशुद्धम् अपि गृह्णन् न दोषवान् इति, पिण्डस्य अशुद्धौ विराधितश्रमणता ईर्यादिसमित्यादिशोधने नादरः कृतः, अभिग्रहाश्च गृहीताः, कदाचिद् भग्ना भवन्तीति सुंठ्यादिसन्निधिपरिभोगम्, अङ्गक्षालनपादप्रक्षालनादि च कृतवान्, इत्यादिप्रकारेण स-

ष्मत्रूपालने व्रतविराधना इति, सा च न आलोचिता गुरुसमीपे इति अनालोचितातिचारो, मृत्वा कृताऽनशनो ऽपि ज्योतिष्केन्द्रच द्ररूपतया उत्पन्न , इति चन्द्रस्य पूर्वभवे उत्तरगुणविराधनाविचार ॥ ३१ ॥

ननु—साधुभि कदाचित् द्रव्यम् अपि रक्ष्यते नवा 'उच्यते' शिष्यादिकृते पुष्टालम्बने साधूनां द्रव्य कनकादिक रक्षणाय उपदिष्टम् अस्ति, यदुक्त श्रीदशवैकालिकसूत्रे श्रीहरिभद्रसूरिकृतायां तट्टीकाया सप्तसहस्रमानायां च तथाहि परलोक चिन्ताया प्रकृतोपयोग्यता दर्शयन्नाह ।

"सिक्खग असिक्खगाण सवेगथिरयट्ठयाइ दोण्ह पि । दव्वाईया एव दसिज्जति अवायाओ" ॥

व्याख्या—शिक्षकाशिक्षकयो' अभिनवप्रव्रजितचिरप्रव्रजितयो अभिनवप्रव्रजितगृहस्थयोर्वा सवेगस्थैर्यार्थं पुनरभ्युपगता परित्याग', ततश्च कथ न नाम दु'खनिबन्धनद्रव्याद्यपगमात् तयो' सवेगस्थैर्ये स्याता द्रव्यादिषु वा प्रतिबन्ध इति गाथार्थ.॥

तथाच आह ।

"दविय कारणे गहिय विगिंचियव्वमसमाइ क्खेत्त च। वारसहि एस कालो कोहाइ विवेग भावम्मि" ॥

व्याख्या—इह उत्सर्गतो मुमुक्षुणा द्रव्यम् एव अधिक वस्त्रपात्रादि अन्यद्वा कनकादि न ग्राह्य, शिक्षकादिसदिष्टकारणगृहीतम् अपि तत् परिसमाप्तौ परित्याज्यम्, अत एव आह 'द्रव्य' कारणगृहीत 'विगिंचितव्य' परित्याज्यम्, अनेकेहिकामुष्मिकाऽपायहेतुत्वात् दुरन्ताग्रहादि आपायहेतुता च मध्यस्थै' स्वधिया भावनीया, इति शिक्षकादिनिमित्त साधूना द्रव्यरक्षणम् ३२

ननु—श्राद्धो देवपूजार्थं स्वय स्नान कुर्वन् किं प्रासुकपानीयेन तदितरेण वा करोति । अपि च प्रतिमापूजां कुर्वन् श्वेतव-

स्त्राणि परिदधाति उत तदन्यानि 'उच्यते' प्रासुकेन तदभावे अप्रासुकेनाऽपि स्नानं र्सृजेत् । परिधानवस्त्राणि तु धवलान्येव ॥ यदुक्तं—श्रीदेवेन्द्रसूरिकृतश्राद्धदिनकृत्यसूत्रवृत्त्यो–स्तथाहि–पञ्चमचैत्यवन्दनद्वारम् आह—

तसाइजीवरहिए भूमीभागे विसुद्धए ॥ पासुएणं तु नीरेणं इयरेण गलिएण उ ॥ २३ ॥

काऊणं विहिणा ण्हाणं सेयवत्थनियंसणो ॥ मुहकोसं तु काऊणं गिहिबिंबाणि पमज्जए ॥ २४ ॥

सूत्रं त्रसादिजीवरहिते । उत्तिंगपनकादि जन्तुभिरसंसक्ते भूमीभागे 'विशुद्धके' विषमशुषिरादिदोषैरदूषिते प्रासुकेन तु नीरेण तदभावे इतरेण सचित्तेनापि गलितेनैवं विधिना परिमितोदकसंपातिगसत्त्वरक्षणादिगतनया स्नानं श्वेतवस्त्रनिवसनः संवीतशुचिसितांशुकयुगलः मुखकोशं त्वष्टपुटपटप्रान्तेन आस्यनासिकाश्वासनिरोधं कृत्वा एव गृहबिम्बानि प्रमार्ष्टि लोमहस्तकेनेति शेषः, अत्र च यद्यपि षट्कायोपमर्दादिका काचिद् विराधना स्यात् तथापि कूपोदाहरणेन श्रावकस्य द्रव्यस्तवः कर्त्तुमुचितो यदाहुः ।

अकसिणपवत्तगाणं विरयाविरयाणं एस खलु जुत्तो । संसारपयणुकरणो दव्वत्थए कूवदिट्ठंतो ॥ १ ॥

इति श्राद्धानां प्रतिमा पूजावसरे प्रासुकाऽप्रासुकनीराभ्यां निजस्नानं श्वेतवस्त्रपरिधानं च तदधिकारः ॥ ३३ ॥

ननु—श्वेतपुष्पैर्जिनप्रतिमापूजनं विधीयते नवा 'उच्यते, क्रियते एव, यदुक्तं श्रीदेवेन्द्रसूरिकृतश्राद्धदिनकृत्यसूत्रवृत्त्योः । तथाहि—

१ सपादयेत् ।

वन्नगंधोवमेहिं वा पुप्फेहिं पवरेहिं य। नाणापयारबंधेहिं कुज्जा पूय वियक्खणो ॥ १।६३ ॥

व्याख्या—सद्वर्णा सद्गन्धद्रव्यमध्येऽतिशायिगुणयोगात् वर्णगन्धाभ्याम् उपमम् औपम्य येषां तानि वर्णगन्धोपमानि तैश्च पुष्पै राजचम्पकाद्यै प्रवरैः मत्यग्रैर्नानाप्रकारबन्धै प्रोतग्रथितादिभेदै. कुर्यात् पूजा विचक्षणो नानाप्रकारपूजारचनाचतुर' इति प्रोतपुष्पै पूजाधिकार' ॥ ३४ ॥

ननु—भावस्तवद्रव्यस्तवयोरन्तर मेरुसर्षपवत्ततो यदि कोपि श्राद्ध. सामायिक चिकीर्षन् जिनमन्दिरे पुष्पादिघनादि कार्यं पश्येत्तदा सामायिक भावस्तवरूप मुक्त्वा द्रव्यस्तवरूप पुष्पादिक कुर्यात् किं वा भावस्तवमेव ? उच्यते-तदवसरे यदि कायेन जिनमन्दिरकर्त्तव्य स्यात्तदा सामायिक मुक्त्वा तदेव द्रव्यस्तव कुर्याद् यदुक्तम्—श्रीदेवेन्द्रसूरिविनिर्मितश्राद्धदिनकृत्यसूत्र-पुच्योः तथाहि-द्रव्यपूजाया तु पुष्पादिसामग्रेरभावात् सम्भवद्विधिमाह—

"काएण अत्थि जइ किञ्चिकायव्व जिणमदिरे ॥ तओ सामाइयं मोत्तु करेज्ज करणिज्जय" ॥ १ ॥ ७९ ।

कायेन शरीरेणास्ति यदि किंचित्पुष्पादि घनादि कर्त्तव्य जिनमन्दिरे, तत' सामायिक मुक्त्वा कुर्यात् करणीय, ननु कथ इह सामायिकत्यागे द्रव्यस्तवोऽभिधीयते, अत्रोच्यते—सामायिक सकलकालमपि अस्य स्वायत्तसाधत्र तत्र वा क्षणेषु बहुशोपि कर्त्तव्यम्, समुदायायत्तत्वात्कादाचित्क प्रस्तावे च तस्मिन् क्रियमाणे विशेषपुण्यसद्भावात्, तदेव कर्त्तव्यम्, यदाहागमः ।

"जीवाण बोहिलाभो सम्मदिठ्ठीण होइ पियकरण ॥ आणाजिणिदभत्ती तित्थस्स पभावणा चेव" ॥ १ ॥

'इत्यादयो ऽनेके गुणाश्चैत्यकृत्यकरणे' इति सामायिकलाभाद् देवगृहकार्यकरणे लाभो भूयान् ॥ ३५ ॥

ननु—तामलितापसो मिथ्यादृष्टिरासीत्परम् ईशाने ईशानेन्द्रत्वेन सम्यक्त्ववान् कथमुत्पन्नः तत्सम्यक्त्वं तेन कथं कुत्रसं-प्राप्तम्, उच्यते—तामलिना कृतानशनेनान्त्यसमये साधुदर्शनात् तदवाप्तम्, यदुक्तं विचारसारबृहद्ग्रन्थे, तथाहि–तामलिमुनिर्मिथ्यादृष्टिः सन्नीशानेन्द्रत्वेन कथं सम्यग्दृष्टिरुत्पन्नः इति 'यत्पृष्टं तत्रोच्यते, यदि उपदेशमालावृत्तौ विशेषो नास्ति, तथापि वसतिमार्ग्गप्रकाशकश्रीजिनेश्वरसूरिकृतकथाकोशे, तामलिकथायां विशेषो भणितोऽस्ति, यथा तामलिनाऽन्त्यसमये अनशनस्थितेन श्वेतपटसाधवः पदे पदे ईर्यापथं शोधयन्तो बहिर्भूमिं गच्छन्तो दृष्टाः, तान् दृष्ट्वा चिन्तितमनेन, अहो। शोभनः श्वेतपटानां धर्मो यत्रेर्यापथे एवं जीवरक्षाः क्रियते' इति तामलेः सम्यक्त्वप्राप्त्यऽधिकारः ॥ ३६ ॥

ननु—जीवानां द्वात्रिंशद्भेदा अपि श्रीजिनशासने सन्ति, उच्यते–यदुक्तं विचारसारबृहद्ग्रन्थे, तथाहि—

"विगलिंदियजीवाणं अपज्जपज्जत्थ हुंति छभेया ॥ पंचिंदियाणं चउरो १० बावीसमिगिंदिएसुं पि ॥ १ ॥
पुढवि दगअगणिवाऊ बायरसुहुमापज्जत्तअपज्जत्ता ॥ चउरो पि चउरभेया वणस्सई पुण होइ छभेओ ॥ २ ॥
साहारण पत्तेया साहारण पुव्वओ चउब्भेओ ॥ पत्तेय पज्जपज्जो बत्तीसं जीवभेया य" ॥ ३ ॥

इति द्वात्रिंशज्जीवभेदाः ॥ ३७ ॥

ननु—लवणजला रात्रिकावतारणं पूर्वाचार्यैर्वामावर्त्ततया प्रादक्षिण्येन वा समुपदिष्टमस्ति ? उच्यते–वामावर्ततया ननु—तर्हि साम्प्रतं प्रादक्षिण्येन कथं क्रियमाणं दृश्यते ? उच्यते–तत्र गड्डरिकाप्रवाह एवोत्तरम्, यदुक्तं श्रीखरतरभट्टारक श्रीजिनपतिसूरिविरचिते प्रबोधोदयग्रन्थे, तथाहि–यच्च विस्तरेण लवणजलाऽऽरात्रिकावतारणस्य प्रादक्षिण्येन समर्थनम्, तत्र सिद्धान्ते तावत् वामा-

वर्त्ततया दक्षिणावर्त्ततया वा लवणाद्यवतारणस्य न क्वचिद्विधेयतया अभिधानमस्ति, यत' तृतीयपञ्चाशकवृत्तौ, श्रीमदभयदेवसूरिभिरेवमारात्रिकलवणावतारजलावतरणाद्यपि न विधेय स्यादिन्द्रादिभिर्विहितत्वेन, जीवाभिगमादिष्वनभिहितत्वादित्युक्तत्वात्, कुतस्तर्हि भगवत्पुरत' न विधानमिदानीमिति चेत् गीतार्थाचरितत्वात्, तथापि वामावर्त्तमेव तद्गीतार्थराचरितमिति कुतो निर्णीतमिति चेत्, श्रीमदुमास्वातिवाचकप्रकरणे असद्गुरुभिर्वामावर्त्ततया तद्विधेर्दर्शनात्, ततस्तैर्वाचकवचनप्रमाणयद्भिस्तथैव श्राद्धेभ्यस्तद्विधि' प्ररूपित., सम्प्रति तु सम्वत् (१५५१) वर्षे लवणखेटे नगरे गतानुगतिककर्णेजपनिपर्यासितवाह्यमानवशभुक्ताफलश्रीकेल्हणदेवपार्थिवप्रार्थनोपरोधेन राजाभियोगमाकारमादृत्य प्रादक्षिण्येन श्रावकैस्तद्विधीयते, वस्तुतस्तु वामावर्त्ततया तैराचरितत्वात्तदेव प्रमाणमत' किमत्र च प्रमाणम्? अतः किमत्र तद्विचारप्रपञ्चोपन्यासेन, एव श्रीजिनप्रभसूरिकृतगृहपूजाविधावपि प्रतिपादितम्, तथाहि ।

"एय च लवणाइ उत्तारण पालित्तयसूरिमाइ पुन्वपुरिसेहि । सहारेण अणुण्णायपि सपय सिट्ठीए कारिज्जइ विसमो खु गड्डरिआपवाहो इति ।"

इति मूलतो लवणारात्रिकादीना वामावर्त्ततयोत्तारणम् ॥ ३८ ॥

ननु—पूर्वं पुस्तकनिरपेक्षैव सिद्धान्तादिवाचनाऽभूत्, साम्प्रत तु पुस्तकसग्रहः क्रियते साधुभिस्तत्कथ सङ्गतिमङ्गति? उच्यते—पुस्तकग्रहण तु कारणिक नत्वौत्सर्गिकम्, अन्यथा तु पुस्तकग्रहणे भूयांसो दोषाः प्रतिपादिताः सन्ति, यदुक्त श्रीबृहत्कल्पभाष्यवृत्यादिषु, तथाहि—

संघंस १ अपडिलेहा २ भारो ३ अहिगरण ४ मेव अविदिन्नं ५ ॥
संकामणपलिमंथो ६ पमाय ७ परिकम्मणा ८ लिहिणा ९ ॥ १ ॥

व्याख्या—पुस्तकं ग्रामे नयतः स्कन्धे सङ्घर्षः स्यात्तस्य व्रणोत्पत्त्यादयो दोषाः । १ । शुषिरत्वाच्च प्रत्युपेक्षणा न शुद्ध्यति । २ । भारो मार्गे गच्छतां । ३ । अधिकरणं च कुन्थुपनकादिसंसक्तलक्षणं, यद्वा तत्पुस्तकं स्तेनैरपह्रियते ततोऽधिकरणं । ४ । तीर्थङ्करैरदत्तश्चायमुपधिः । ५ । स्थानान्तरं च पुस्तकं संक्रामयतः पलिमन्थः[1] । ६ । प्रमादो मम पुस्तकं लिखितमस्तीति कृत्वा न गुणयति, अगुणनाच्च सूत्रनाशादयो दोषाः, । ७ । परिकर्मणायां च सूत्रार्थपरिमन्थो भवति । ८ । अक्षरलिखनं कुर्वतः कुन्थ्वादिव्यपरोपणेन कृकाटिकादि बाधया च संयमात्मविराधना । ९ । किञ्च—

पुत्थगजिणदिट्ठंतो, वागुरुलेवेयजालचक्केय । लोहिय लहुगाआणाई, मुयण संघट्टणे बंधे ॥ २ ॥

व्याख्या—पुस्तके शुषिरतया यो जन्तूनामुपघातस्तत्र जिनैस्तीर्थकृद्भिर्वा गुरालेपेन १ जालेन २ चक्रेण ३ दृष्टान्तः कृतः, 'लोहियत्ति' यदि तेषां पुस्तकान्तर्गतानां लोहितं रुधिरं भवेत्ततः पुस्तकबन्धनकाले अक्षराणि परिस्पृश्य तत् रुधिरं परिगलेत् 'लहुगत्ति' यावन्तो वारान् तत्पुस्तकं बध्नाति मुञ्चति वा अक्षराणि वा लिखति तावन्ति लघूनि आज्ञादयो दोषाश्च, पुस्तकस्य मोचने बन्धने च संघट्टनम्, उपलक्षणत्वात् परितापनम् उपद्रावणं वा यदाऽऽपद्यते तन्निष्पन्नं प्रायश्चितम् । २ । एतामेव- गाथां विवृणोति,—

1. स्वाध्यायव्याघात',।

"चउरग वागुरा परिवुडो वि, फडिज्ज अवि मिगो रन्नो छीरे खउरे चेव पडिओ सउणो पलोइज्जा" ॥ ३ ॥

व्याख्या—चतुरङ्गसेना रूपा वागुरा तया परिवृतोपि समन्ताद्वेष्टितोपि मृगोऽपीति सम्भावनायाम् अरण्ये तादृशादपायात्, न पुनः पुस्तकपत्रान्तरमविष्टा जीवा स्फिटेयु', तथा शकुन' पक्षी सचेह मक्षिकादिः क्षीरे दुग्धे खउरे चिक्कणद्रव्योपले वा अवश्रावणादौ पतितोपि पलायते, न पुन' पुस्तकजीवाः ॥ ३ ॥

"सिद्धत्थगजालेण, गहिओ मत्थो वि निप्फडिज्जाहि ॥ तिलकीडगावि चक्के, तिला व न य ते तओ जीवा" ॥ ४ ॥

सिद्धार्थाः सर्षपाः, तेपि येन जालेन निगृह्यन्ते, तत्सिद्धार्थकजालम्, तेनापि गृहीतो मत्स्यः कदाचिन्निःस्फिटेत्, तिलपीडनयन्त्रे प्रविष्टास्तिलकीटकास्तिला वा, निर्गच्छेयुर्न च ते जीवा ततो निर्गन्तु शक्नुवन्ति ॥ ४ ॥

"जइ तेसि जीवाण, तत्थगयाण तु सोणिय हुज्जा ॥ पीलिज्जतो घणिय, गलिज्जतो अक्खरे फुसिय" ॥ ५ ॥

यदि तेषां तत्र गतानां पुस्तकपत्रान्तरस्थितानां जीवानां कुन्थ्वादीनां लोहित भवेत्ततः पुस्तकबन्धनकाले तेषां 'घनिय' गाढतर पीड्यमानानां तद्रुधिरमक्षराणि स्पृष्ट्वा बहिःपरिगलेत् । ५ । अतएव—

"जत्तिय मित्ता वारा, मुञ्चइ बधइ तओ जइ वारा ॥ जइ अक्खराणि लिहइ तइ लहुगा ज च आवज्जे" ॥ ६ ॥

यावन् मात्रान् वारान् पुस्तक मुञ्चति छोटयति, यावन्ति वारान् बध्नाति, यावन्ति अक्षराणि लिखति, तावन्ति वारान् तावन्ति लघूनि, यच्च कुन्थुपनकादीनां सङ्घट्टनाद्यापद्यते, तन्निष्पन्न प्रायश्चित्त 'ननु यद्येतावन्तो दोषा. पुस्तकग्रहणे तर्हि पुस्तक न गृह्यते साधुभि.' । उच्यते—आधुनिकाना पुस्तकपञ्चकस्याप्यपवादतः समुपदिष्टत्वात्, यदुक्त तत्रैव ।

"दुप्पडिलेहिय दूसे, अद्धाणाइ विवित्तागिण्हंति । घिप्पइ पुत्थगपणगं, कालिय निज्जुत्तिकोसट्ठा" ॥ १ ॥

व्याख्या—अध्वादौ विविक्ताः दुखिताः सन्तो यथोक्तमुपधिमलभमानाः दुष्प्रत्युपेक्षदूष्याणि यदि प्रावारप्रभृतीनि गृह्णन्ति, तथा मतिमेधादिपरिहानिं विज्ञाय कालिकश्रुतस्योपलक्षणत्वादुत्कालिकश्रुतस्य वा निर्युक्तीनां चावश्यकादिप्रतिबद्धानां दानग्रहणादौ कोश इदं भाण्डागारं भविष्यति, एवं सर्वं पुस्तकपञ्चकमपि गृह्यते, पुस्तकपञ्चकम् इदम्, श्रीप्रवचनसारोद्धारोक्तम्, तथाहि—

"गंडी १ कच्छवी २ मुट्ठी ३ संपुडफलए ४ तहा छिवाडिया ५ एयं पोत्थयपणगं वक्खाणमिणं भवे तस्स ॥ ६३ ॥
बाहल्लपुहुत्तेहिं १ गंडी पोत्थो उ तुल्लगो दीहो २ ॥ कच्छवी अंते तणुओ, मज्झे पिहुलो मुणेयव्वो ३ ॥ ६४ ॥
चउअंगुल दीहो वा, वट्टागिइमुट्ठिपुत्थगो अहवा ॥ चउरंगुलदीहो चिय, चउरंसो होइ विन्नेओ ॥ ६५ ॥
संपुडगो दुगमाई, फलया वोच्छं च्छिवाडिमित्ता हो ॥ तणुपत्तूस्सियरूवो, होइ छिवाडिं बुहा विंति ॥ ६६ ॥
दीहो वा हस्सो वा जो पिहुलो होइ अप्पबाहुल्लो ॥ तं मुणियसमयसारा छिवाडिपुत्थं भणन्तीह" ॥ ६७ ॥

व्याख्या—इदानीं 'पुत्थगपंचगंति' अशीतितमद्वारमाह—'गंडीगाहा' गण्डिका पुस्तकं १ कच्छपी पुस्तकं २ मुष्टिपुस्तकं ३ सम्पुडफलकपुस्तकं ४ छेदपाटीपुस्तकं ५ च एतत् पुस्तकपञ्चकं ज्ञातव्यमिति शेषः, तस्य च पुस्तकपञ्चकस्य इदं वक्ष्यमाणं व्याख्यानं भवेदिति ॥ ६३ ॥ तदेवाह—'बाहल्लेति' गाथाचतुष्टयं, 'बाहल्यं' पिण्डः पृथुत्वं विस्तारस्ताभ्यां तुल्यः समानः चतुरस्रो दीर्घश्च गण्डीपुस्तको ज्ञेयः १ तथा कच्छपी पुस्तका उभयोःपार्श्वयोरन्ते पर्यन्तभागे तनुकः सूक्ष्मो, मध्यभागे च पृथुलो विस्तृतो

अल्पबाहुल्यो ज्ञातव्य' ॥ ६४ ॥ तथा चतुरङ्गुलो ऽङ्गुलचतुष्टयप्रमाण', प्राकृतत्वात्सेर्लोप , दीर्घो वा आयतो वृत्ताकृतिर्वर्तुलाकारो मुष्टिपुस्तक ॥ अथवा चतुरङ्गुलदीर्घ एव, अङ्गुलचतुष्कायाम एव, चतुरस्रः चतुष्कोणो मुष्टिपुस्तको भवतीति विज्ञेय ॥ ६५ ॥ तथा सम्पुटफलकपुस्तको, यत्र द्व्यादीनि फलकानि भवन्ति, वणिग्जनस्य उद्धार निरक्षेपाद्याधारः, सम्पुटकाख्यः, उपकरणविशेष इति भाव , इदानी वक्ष्येच्छेदपाटीपुस्तक यथा—तनुभि' स्तोकै. पत्रैरुच्छ्रितरूप' किञ्चिदुन्नतो भवति, छेदपाटीपुस्तक इति बुधा ब्रुवते, लक्षणान्तरमाह—दीर्घो वा महान्, ह्रस्वो वा लघु', य' पृथुलो विस्तृतोऽल्पबाहुल्यश्च स्वल्पपिण्डो भवति ॥ त ज्ञातसमयसराश्छेदपाटी पुस्तक भणन्ति, इह शासने, न चैतत् स्वमनीषिकया व्याख्यायते, यदुक्त निशीथचूर्णा ॥ दीहो बाहल्ल "पुहत्तेण तुल्लो चतुरसो गडीपुत्थगो, अते तणुओ मज्झे पिहुलो अप्पबाहुल्लो कच्छपी चउरगुलो दीहो वा वट्टागिई मुट्ठी पुत्थगो, अहवा चउरगुल दीहो चउरसो मुट्ठिपुत्थगो दुगाइफलगा सपुडग, दीहो ह्रस्सो वा पिहुलो अप्पबाहल्लो छिवाडी अहवा तणुपत्तेहि, उस्सिओ छिवाडित्ति," इति अपवादत. साधूना पुस्तकपञ्चक ग्रहणम् ॥ २९ ॥

ननु—सामायिक कुर्वन् श्रावको नाममुद्रा निजहस्तादुत्तार्य पार्श्वे मुञ्चेत्किं वा नहि ? उच्यते—उत्तारयेत्, यदुक्त उपासकदशायां षष्ठाध्ययने, कुण्डकौलिकश्रावकाधिकारे, "तण्ण से कुण्डकोलिए समणोवासए अण्णया कया वि पुव्वावरण्हू कालसमयसि जेणेव असोगवणिया जेणेव पुढविसिलापट्टए तेणेव उवागच्छइ उवागच्छइत्ता नाममुद्दिय उत्तारिज्जग च पुढविसिलापट्टए ठवेइ ठवेइत्ता समणस्स भगवओ महावीरस्स अतिय धम्मप

"पव्जित्ताणं विहरति" एवं भगवत्यादौ सर्वत्र पौषधसामायिकग्रहणे 'उस्सुक्कमणि सुवण्णस्सेति, पाठो लिखितोऽस्ति, इति सामायिकग्रहणे नाममुद्रिकोच्चारणम् ॥ ४० ॥

ननु—लब्ध्यऽपर्याप्ताः करणापर्याप्ताश्च कथं भवन्ति ? उच्यते—

"सो लद्धि अप्पज्जत्तो जो मरइ अपूरियं सपज्जत्तिं। लद्धिपज्जत्तो सो पुण जो मरइ ताउ पूरित्ता ॥ १ ॥
न जोवि पूरेइ परं पुरिस्सइ स इह करणअपजत्तो। सो पुण करणपज्जत्तो जेणं ता पूरिआ हुंति" ॥ २ ॥

व्याख्या—अपर्याप्तका द्विधा, लब्ध्या करणैश्च, तत्र ये अपर्याप्तका एव सन्तो म्रियन्ते, न पुनः स्वयोग्यपर्याप्तीः सर्वा अपि समर्थयन्ते ते लब्ध्यऽपर्याप्तकाः । १ । ये पुनः करणानि शरीरेन्द्रियादीनि न तावन्निवर्त्तयन्ति, अवश्यं पुरस्तान्निवर्त्तयिष्यन्ति, ते करणाऽपर्याप्तकाः ॥ इह चैवमागमः, लब्ध्यऽपर्याप्तका अपि नियमादाहारशरीरेन्द्रियपर्याप्तिपरिसमाप्ता चैव म्रियन्ते नार्वाक् ॥ यस्मादागामिभवायुर्बद्ध्वा म्रियन्ते, सर्वे एव देहिनः, तच्चाहारशरीरेन्द्रियपर्याप्तिपर्याप्तानामेव बध्यते इति । लब्ध्यऽपर्याप्तकरणाऽपर्याप्तविचारः ॥ ४१ ॥

ननु—कदाचिद्भूकम्पो जायमानो दृश्यते तत्र किं देवः कोऽपि चालयति ? शाश्वतीमपि पृथ्वीं किं वा विस्रसा परिणामतः सा चलति, उच्यते—कारणत्रयम्, श्रीस्थानाङ्गसूत्रे तृतीयस्थाने चतुर्थोद्देशके श्रीसुधर्मस्वामिना प्रतिपादितमस्ति, पृथिव्यादेशतः सर्वतश्चलने, तथा च तस्य सूत्रवृत्ती—

"तिहिं ठाणेहिं देसेहिं पुढवी चलेज्जा," तंजहा—"अहेणं इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए उराला पुग्गला

निचलेज्जा, तण्ण ते उराला पुग्गला निव्वत्तिज्जमाणा देस पुढवीए चलेज्जा ॥ १ ॥ महोरए वा महड्ढिए जाव महेसक्खे इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए अहे उमज्ज निमज्जणीय करेमाणे देस पुढवीए चलेज्जा ॥ २ ॥ नागसुवण्णाण वा सगामसि वट्टमाणसि देस पुढवीए चलेज्जा ॥३॥ इच्चेतेहि तिहि ठाणेहि केवलकप्पा पुढवी चलेज्जा, तजहा अहेण इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए घणवाए गुप्पेज्जा, तण्ण से घणवाए गुप्पिए समाणे घणोदहिमेएज्जा, तण्ण से घणोदहीए एइए समाणे केवलकप्प पुढवि चालेज्जा । १ । देवे वा महड्ढिए जाव महेसक्खे तहा रूवस्स समणस्स महाणस्स वा इड्ढिजुत्त जस बल वीरिय पुरिसक्कारपरिकम उवदसेमाणे केवलकप्प पुढवि चालेज्जा । २ । देवा सुरसगामसि वा वट्टमाणसि केवलकप्पा पुढवी चलेज्जा । ३ । इच्चेतेहि ॥

व्याख्या—अधुना भङ्ग्यन्तरेण सामान्यपृथिवीदेशवक्तव्यतामाह—'तिहिं' इत्यादि स्पष्ट केवल देश इति भाग', पृथिव्या रत्नप्रभाभिधानाया इति 'अहेति' अध' 'उरालत्ति' उदारा बादराः, पुद्गला निपतेयुर्विस्रसापरिणामात् ततो विचटेयुरन्यतो वा आगत्य तत्र लगेयुर्यन्त्रमुक्तमहोपलवत्, 'तएणति' तत स्ते निपतन्तो देश पृथिव्याश्चलेयुरिति, पृथिवीदेशश्चलेदिति । १ । 'महोरगो' व्यन्तरविशेष', 'महिड्ढिए' परिवारादिना यावत् करणात् 'महज्जुइए' शरीरादि दीप्त्या, महाबले प्राणतो, महाणुभावे, वैक्रियादिकरणत', महेसक्खे महेश इत्याख्या यस्येति, उन्मग्ननिमग्निकामुत्पतनिपतना कुतो ऽपि दर्प्पादे. कारणात्, कुर्वन् देश पृथिव्याश्चालयेदिति । २ । नागकुमाराणा च सुवर्णकुमारभवनपतिविशेषाणा, परस्पर सङ्ग्रामे प्रवर्त्तमाने जायमाने सति, 'देशति' देशश्चलेदिति, 'इच्चेतेहिति' निगमनमिति । ३ । पृथिव्या देशस्य चलनमुक्तम्, अधुना समस्तायास्तदाह—तिहि, इ-

त्यादि स्पष्टं किन्तु केवलैव केवलकल्पा ईषदूनता चेह न विवक्षितेत्यतः परिपूर्णेत्यर्थः, परिपूर्णप्रायाचेति, पृथिवी भूः 'अहेत्ति'
अधो घनवातस्तथाविधपरिणामो वातविशेषो गुप्येत्, व्याकुलो भवेत् क्षुभ्येत् इत्यर्थः ॥ ततः सङ्गुप्तः सन् घनोदधिं तथाविधप-
रिणामं जलसमूहलक्षणं 'एजयेत्' कम्पयेत् ॥ 'तएणंति' ततोऽनन्तरं स घनोदधिरेजितः कम्पितः सन् केवलकल्पां पृथिवीं
चलयेत्, सा च चलेदिति । १ । देवो वा ऋद्धिं परिवारादिरूपां द्युतिं शरीरादेर्यशः पराक्रमकृताख्यातिं बलं शारीरं वीर्यं जी-
वप्रभवं, पुरुषकारं, साभिमानव्यवसायं, निष्पन्नफलं तदेवं, पराक्रममिति ॥ बलवीर्याद्युपदर्शनं हि पृथिव्यादिचलनं विना न
भवतीति । तद्दर्शयंस्तां चालयेदिति ॥ देवाश्च वैमानिका असुरा भवनपतयस्तेषां भवप्रत्ययं वैरं भवति । अभिधीयते च श्रीभग-
वत्यां ॥ "किंपत्तिएणं भंते, असुरकुमारा देवा, सोहम्मकप्पं गया य गमिस्संति य, गोयमा, तेसिणं देवाणं भवप-
च्चइए वेराणुबंधित्ति" ततश्च सङ्ग्रामः स्यात्, तत्र वर्त्तमाने पृथिवी चलेत्, तत्र तेषां महाव्यायामत उत्पातनिपातसम्भना-
दिति, 'इच्चेतेहिं' इत्यादि निगमनमिति ॥ इति भूकम्पे हेतुत्रयम् ॥ ४२ ॥

ननु—मेरोः प्रथममेखलायां पञ्चयोजनशतविस्तीर्णायां नन्दनवनं तावत्प्रमाणं वर्त्तते, तत्र च बलकूटं वर्त्तते, तस्यतु मूलं
सहस्रयोजनविस्तीर्णमस्ति, ततस्तत्कूटं नन्दनवने कथं माति स्म, उच्यते—श्रीबृहत्क्षेत्रसमाससूत्रवृत्त्योः श्रीमलयगिरिविरचित-
योर्बलकूटस्य पञ्चशतयोजनानां मेरोर्बहिराकाशे स्थितिर्निगदिताऽस्ति, तथा च तत्सूत्रवृत्ती, सम्प्रति हरिकूट १ हरिस्सह २
बलकूटानां ३ परिमाणमाह—

विज्जुप्पह हरिकूडो १ हरिस्सहो मालवंतवक्खारे २ । नंदनवणे बलकूडो ३ उव्विद्धाजोयणसहस्सं ॥ १ ॥

मूले सहस्समेग, मज्झे अद्धट्ठमा सया हुति । उवरि पञ्चसयाइ, वित्थिण्णा सव्वरूणगमया ॥ २ ॥

अत्राह—नन्दनवने बलकूट, नन्दनवन च पञ्चयोजनशतविस्तीर्णायां मेरो' प्रथममेखलायां, ततः कथ तत्तत्र माति, उच्यते—इह बलकूटेन पञ्चयोजनशतानि नन्दनवनसत्कानि रुद्धानि, पञ्चयोजनशतानि पुनर्मेरोर्बहिराकाशे, ततो न कश्चिद्दोष', उक्त च—

नन्दनवण रुभित्ता पचसए जोयणाइ नीसरिओ । आगासे पचसए, रुभित्ता ठाइ बलकूडो ॥ १ ॥

एव हरिकूट १ हरिस्सह २ कूटयोरपि निजनिजाश्रयगिर्योर्यथारूपमुभयपार्श्वत' आकाशमवरुध्य स्थितिरत्र परिभावनीयमिति नन्दनवने बलकूटस्थितिविचारः ॥ ४२ ॥

ननु—उन्मग्न–निमग्न–सलिलाभिधाने नद्यौ कुतः स्थानान्निर्गते, कुत्र च प्रविष्टे, वद्वक्तव्यता तु लघुक्षेत्रसमासादौ न तादृशी, ततः कुत्र तत्सरूप सप्रपञ्च स्पष्ट च प्रतिपादितमस्ति ? उच्यते—श्रीमलयगिरिविरचितबृहत्क्षेत्रसमाससूत्रवृत्त्योस्त द्विस्तरो भूयानस्ति । तथाहि—

"सत्तरसजोयणाइ, गुहदाराणुभयओ विगतूण । जोयणदुगंतराओ, विउलाओ जोयणा तिन्नि ॥ १ ॥
गुहविउलायामाओ गग सिधु च ता समप्प त्ति । पव्वयकडगपवूढा, उमग्गनिम्मग्ग सलिलाओ" ॥ २ ॥

इह तिमिश्रगुहा, खण्डप्रतापगुहा च, द्वादशयोजनविस्तरा, द्वयोरपि च अनयोर्गुहयोर्दक्षिणद्वारमुत्तरद्वार च, चतुर्योजनविस्तृतम्, एकैकस्य च द्वारस्योभयपार्श्वयोः प्रत्येकमेकैकस्य उद्घाटितद्वारस्य कपाटस्य अवष्टम्भभूतः पृष्ठतश्चतुर्योजनायामविष्कम्भस्तूपस्तोड्डक इत्यर्थ , एतच्च प्रागेवोक्तम्, ततस्तिमिश्रगुहाया दक्षिणद्वारे यः कपाटस्य पृष्ठतश्चतुर्योजनायामविष्कम्भः स्तूपस्त-

स्तूपस्तस्मादर्वाक्, सप्तदशयोजनान्य-
सात्परतः, सप्तदशयोजनानि गत्वा उत्तरद्वारेऽपि यः कपाटस्य पृष्ठतश्चतुर्योजनायामविष्कम्भः स्तूपस्तस्मादर्वाक्, सप्तदशयोजनान्य-
तिक्रम्य अत्रान्तरे पर्वतकटकप्रव्यूढे वैताढ्यपर्वतभित्तिविनिर्गते, उन्मग्न-निमग्न-सलिलाभिधाने द्वे नद्यौ स्तः, ते च योजनद्वि-
कान्तरे त्रीणि योजनानि विपुले विस्तीर्णे गुहा विपुलायामे विस्तारायामे द्वादशयोजनायामे इत्यर्थः ॥ एवं खण्डप्रपातगुहाया-
मपि, 'गंगं सिंधुं च ता समप्पंति त्ति, खण्डप्रपातगुहागते गङ्गां समुपसर्पतः तिमिश्रगुहागते सिन्धुगते सिन्धुनदीमिति, इय-
मत्र भावना, तिमिश्रगुहायां दक्षिणद्वारे कपाटपृष्ठभाविनश्चतुर्योजनायामात्परतः सप्तदशयोजनानि गत्वा अत्रान्तरे त्रियोजन-
विस्तारा द्वादशयोजनायामा पूर्वभित्तिविनिर्गता पश्चिमभित्तिं विभिद्य सिन्धुनदीं प्रविष्टा ॥ उन्मग्नजला नाम नदी तिष्ठति ॥
ततः परतो योजनद्विकान्तरिता पूर्वभित्तिविनिर्गता पश्चिमभित्तिं विभिद्य सिन्धुनदीं प्रविष्टा, त्रियोजनविस्तारा द्वादशयोजना-
यामा निमग्नजला नाम नदी ॥ ततः परतः सप्तदशयोजनेभ्यः उत्तरद्वारकपाटपृष्ठभावी चतुर्योजनायामविष्कम्भस्तूपः, एवं खण्ड-
प्रपातगुहायामपि यथोक्तविधिभाग्प्रमाणायामे द्वे नद्यौ भावनीये, नवरं ते पश्चिमभित्तिं, विनिर्गते पूर्वभित्तिं विभिद्य गङ्गां
प्रविष्टे ३३ पत्रे ॥ इति उन्मग्न १ निमग्न २ नदी निर्गमप्रवेशविचारः ॥ ४४ ॥

ननु—गजदन्ताः—प्रान्ते अङ्गुलाऽसङ्ख्येयभागमात्रविस्तीर्णाः, प्रोक्तास्तत्र ते प्रान्ते सूच्यग्रभागतया वा, असिधाराग्रतया,
उच्यते—प्रान्ते पञ्चयोजनशतानि लब्धत्वेन ते सन्ति, ततोऽसिधाराग्रत्वेन ज्ञेयाः, यदुक्तं श्रीबृहत्क्षेत्रसमाससूत्रवृत्त्योः श्रीमल-
यगिरिणा, तथाहि—

वासहरगिरंतेणं, रुंदा पंचेव जोयणसयाइं । चत्तारिसउव्विद्धा, ओगाढा जोयणेण सयं ॥ १ ॥

व्याख्या—'वर्षधरगिर्यन्ते' वर्षधरपर्वतसमीपे 'रुंदा' विस्तीर्णा पञ्चयोजनशतानि, किमुक्तं भवति, निषधसमीपे विद्युत्प्रभ १ सोमनसौ २ नीलवत् समीपे गन्धमादन ३ माल्यवन्तौ ४ प्रत्येकं पञ्चयोजनशतानि विस्तीर्णाविति ॥ तथा चत्वारोपि वर्षधरपर्वतसमीपे प्रत्येकं चत्वारि योजनशतानि, उद्विद्धा उच्चाः अवगाढा भूमावन्तः प्रविष्टाः, पुनः प्रत्येकं योजनानामेकं शतं तदनन्तरं मात्रया विष्कम्भतः परिहीयमाना परिहीयमाना उत्सेधावगाढाभ्यां परिवर्द्धमानाः परिवर्द्धमानास्तावदवसेया यावन्मेरोः समीपं, ततस्तत्र उच्चत्वादिपरीमाणमाह—

पंचसए उव्विद्धा, ओगाढा पंचगव्वूअसयाइं। अंगुलऽसंखेयभागं, विच्छिन्ना मंदरंतेणं ॥ १ ॥

मन्दरान्तेन मन्दरगिरिसमीपे चत्वारोपि वक्षस्कारगिरयः प्रत्येकं पञ्चयोजनशतानि, उद्विद्धा उच्चाः अवगाढा भूमौ निमग्ना, पञ्चगव्यूतशतानि, पञ्चविंशतियोजनशतमित्यर्थः, तथा—अंगुलासंख्येयभागमात्रं विस्तीर्णं एकैकश्च वक्षस्कारगिरिरुभयोः पार्श्वयोरेकैकया पद्मवरवेदिकया, एकैकेन वनखण्डेन परिक्षिप्तः, इति गजदन्तानां विचारः ॥ ४५ ॥

ननु—शीताशीतोदयोः श्रोतांसि बलवत्तरवेगेन लवणसमुद्रे पतन्ति, परं कुत्र प्रतिहतानि, पुनरभिजगतीभित्तेर्निवर्तन्ते ? उच्यते दकसीमाभिधाने आवासपर्वते, यदुक्तं श्रीमलयगिरिणा स्वोपज्ञक्षेत्रसमासवृत्तौ तथाहि—

पुव्वाइअणुक्कमसो गोत्थुभ दगभास संख दगसीमा ।

पदद्वयार्थो लिख्यते, यः पुनरुत्तरस्यां दिशि द्विचत्वारिंशत् योजनसहस्राणि अवगाह्य अवस्थितः, स दकसीमा, तत्र हि

शीतायाः शीतोदायाश्च महानद्याः श्रोतांसि प्रतिहत्य प्रतिहत्य प्रतिहतानि निवर्त्तन्ते, तेन शीताशीतोदयोरुदकसीमा ऽकारीति, दकसीमेत्यभिधीयते, उक्तं च—

केणट्ठेणं भंते एव्वं वुच्चइ, दगसीमे आवासपव्वए गोयमा सीयासीयाणं महानईणं सोया तत्थ तत्थणं पडिहया पडिनियत्तंति, सेएणट्ठेणं वुच्चइ दगसीमे आवासपव्वए, इति लवणान्तर्गतशीताशीतोदाश्रोतो निवर्त्तनहेतुविचारः ॥ ४६ ॥

ननु—आदित्यसंवत्सरः १ ऋतुसंवत्सरः २ चन्द्रसंवत्सरः ३ नक्षत्रसंवत्सरः ४ अभिवर्द्धितसंवत्सरश्च ५। एते पञ्च संवत्सराः कुत्र ग्रन्थे सप्रपञ्चं निरूपिताः सन्ति? उच्यते श्रीज्योतिष्करण्डसूत्रवृत्त्यादौ तेषां विशेषविस्तरतया वक्तव्यता प्रतिपादिताऽस्ति ॥ तत्र श्रीज्योतिष्करण्डकसूत्रवृत्ती यथा—

"संवच्छरो उ बारसमासा पक्खा य ते चउव्वीसं। तिन्नेव सयासट्ठा, हवंति राइंदियाणं तु" ॥ १ ॥

ते अनन्तरोक्तप्रमाणा मासा द्वादशसङ्ख्या एकः संवत्सरो भवति, ते च द्वादशमासाः पक्षतया चिन्त्यमानाः चतुर्विंशतिः पक्षा भवन्ति ॥ रात्रिंदिवसतया चिन्त्यमानास्त्रीणि शतानि षष्ट्यधिकानि, रात्रिंदिवानामहोरात्राणां एष च संवत्सरो लोके कर्मसंवत्सर इति ॥ ऋतुसंवत्सर इति च प्रसिद्धिं गतः, तथाहि—लौकिकास्त्रिंशतमहोरात्रान् मासं परिगणयन्ति, इत्थम्भूतमासद्वयात्मकं च वसन्तादिकमृतुं, तथाभूतानां षण्णां वसन्तादीनामृतूणां समुदायं संवत्सरं, यानि च लोके कर्माणि प्रवर्तन्ते, तानि सर्वाणि अमुं संवत्सरं अधिकृत्यैव कर्मसंवत्सरः, स वनसंवत्सर ऋतुसंवत्सर इति ख्यातः ॥ संप्रति संवत्सरप्रस्तावात् शेषसंवत्सरप्ररूपणार्थमाह ॥

आइचो–उऊ–चदो–रिक्खो–अभिवड्ढिओ य । पचेव संवच्छरा जिणमये जुगस्स माणे विधीयन्ते ॥ १ ॥

जिनमते जिनशासने पञ्चैव संवत्सरा निरूप्यन्ते । ते यथा 'आइचोत्ति' पदैकादेशे पदसमुदायोपचारात् आदित्यसंवत्सर इत्यर्थ ॥ ऋतुसंवत्सर, चन्द्रसंवत्सरो नक्षत्रसंवत्सरोऽभिवर्धितसंवत्सर इति, एते पञ्चापि संवत्सरा युगस्य माने प्रमाणे विधीयन्ते ॥ वक्ष्यमाणसूर्यसंवत्सरपञ्चात्मकयुगचिन्तायाम्, एते उपयुज्यन्त इत्यर्थ ॥ यथाच एते तत्रोपयुज्यन्ते । तथाऽग्रे युगमासपरिमाणचिन्तायां भावयिष्याम । संप्रति अमूनेव सौर्यादीन् संवत्सरान् प्रतिपादयति ॥ "छप्पि य उऊ परियट्टा एसो संवच्छरो उ आइचो" षडपि प्रावृडादय ऋतवो यदा परिपूर्णा आवृता भवन्ति । तदा स आदित्यसंवत्सरो भवति । यद्यपि च लोके षष्ट्यहोरात्रप्रमाणप्रावृडादिक, ऋतु प्रसिद्ध, तथापि परमार्थत स एक षष्ट्यहोरात्रप्रमाणो वेदितव्यः ॥ तत्रैवोत्तरकालम् । अव्यभिचारदर्शनात् । अत एव तस्मिन् संवत्सरे त्रीणि शतानि षट्षष्ट्यधिकानि रात्रिंदिवानामवसेयानि ॥ "पुव्वभणिओ उ कम्मो चदं पवच्छामि" पूर्वभणित पूर्वप्रतिपादित, कर्म कर्मसंवत्सर इति, नासौ भूयोविधीयते, किन्तु पूर्वप्रतिपादित एवात्र अवधारणीय ॥ तत्र च रात्रिन्दिवपरिमाण त्रीणि शतानि षष्ट्यधिकानि ॥ एतच प्रागेवोक्तम् अत ऊर्द्ध (चद) चन्द्रसंवत्सर प्रवक्ष्यामि ॥ प्रतिज्ञातमेव निर्वाहयति ॥ "पुण्णिमपरियट्टा पुणा बारससंवच्छरो हवइ । चदो" द्वादशसंख्या पौर्णमासी परावर्ता एकश्चन्द्र एकश्चन्द्र संवत्सरो भवति । एक पौर्णमासी परावर्त एकश्चन्द्रो मास । तस्मिंश्चान्द्रे मासे रात्रिन्दिवपरिमाणचिन्तायामेकोनत्रिंशद्रात्रिंदिनानि । द्वात्रिंशच द्वाषष्टिभागा रात्रिन्दिवस्य एतत् द्वादशभिर्गुण्यते । जातानि त्रीणि शतानि चतु पञ्चाशदधिकानि, रात्रिंदिनाना द्वादश च द्वाषष्टिभागा रात्रिन्दिवस्य । एव परिमाणश्चान्द्रसंव-

त्सरः ॥ संप्रति नक्षत्रसंवत्सरमाह "नक्खत्त चंदजोगे बारसगुणिओ उ नक्खत्तो" नक्षत्रचन्द्रयोगः सप्तविंशत्या नक्षत्रैः साकल्येन यः एकः क्रमेण योगः, एष द्वादशभिर्गुणितो नक्षत्रो नक्षत्रसंवत्सरो भवति ॥ अत्र पुनरेकः समस्तः नक्षत्रयोगपर्याय एव, नक्षत्रमासः । स सप्तविंशति अहोरात्रा एकविंशतिश्च सप्तपष्टिभागा अहोरात्रस्य एष राशिर्यदा द्वादशभिर्गुण्यते, तदा त्रीणि अहोरात्रशतानि सप्तविंशत्यधिकानि । एकपञ्चाशत् च सप्तपष्टिभागाः ॥ अहोरात्रस्यैतावत्प्रमाणो नक्षत्रसंवत्सरः ॥ सांप्रतम् अभिवर्धितसंवत्सरमाह ॥ तेरस य चन्दमासा एसो अभिवड्ढिओ नायव्वो" त्रयोदश चन्द्रमासा यस्मिन् चन्द्रसंवत्सरे स एष संवत्सरोऽभिवर्द्धितसम्वत्सरोऽभिवर्धितसंवत्सरः इत्युच्यते ॥ एकस्मिंश्चन्द्रमासे, अहोरात्रा एकोनत्रिंशद्भवन्ति ॥ द्वात्रिंशच्च द्वापष्टिभागा अहोरात्रस्य एष राशिस्तु द्वादशभिर्गुण्यते जातानि त्रीणि अहोरात्रशतानि अशीत्यधिकानि चतुश्चत्वारिंशच्च द्वापष्टिभागाः अहोरात्रस्य एतावत् रात्रिदिवपरिमाणोऽभिवर्द्धितसंवत्सरः ॥ संप्रति एतदेवानन्तरं भावितं रात्रिन्दिवमानं क्रमेण संवत्सरेण साक्षादुपदेष्टुकामः प्रथमतो मासपरिमाणमाह मासाणं तु पमाणं वोच्छं सव्वेसिं वासाणं सर्वेषां पञ्चानामपि संवत्सराणां क्रमेण मासानां परिमाणं वक्ष्ये ॥ तदेव आह—

आइच्चो खलु मासो तीसं अद्धं च सावणो तीसा । चंदो एगुणतीसं विसट्ठिभागा य बत्तिसा ॥
नक्खत्तो खलु मासो सत्ताविसं भवे अहोरत्ता । अंसा च एकविसं सत्तट्ठिकएण छेएणं ॥
अभिवड्ढिओ मासो एक्कतीसं भवे अहोरत्ता । भागसयमेगवीसं चउवीससएणं छएणं ॥

इत्यादि सप्तमपत्रे, अत ऊर्ध्वं यथानुपूर्व्या यथाक्रमेण युगवर्षाणि यैर्वर्षैर्युगं सूर्यसम्वत्सरपञ्चात्मकं भवति, तान्यपि

वक्ष्ये, तान्येवाह—

"चदो चदो अभिवड्ढिओ य चदमभिवड्ढिओ चेव । पच सहित जुगमिणं दिठ तेल्लुक्कदसीहि" ॥ १ ॥

चान्द्रश्चान्द्रस्तदनन्तरम् अभिवर्द्धितस्ततो भूयश्चन्द्रोऽत्र मकारोऽलाक्षणिकस्ततोऽभिवर्द्धितः, एतै' पञ्चभिः वर्ष. सहितं, किमुक्त भवति, एतत्पञ्चवर्षात्मक युग ॥ इत्थभूत च युगम् इद दृष्ट त्रैलोक्यदर्शिभि' सर्वज्ञैः तीर्थकृद्भिस्ततोऽवश्यम् इद तथेति श्रद्धेयम्, एतदेव व्याख्यानयति ।

"पढम बितिया उ चदा तइय अभिवड्ढिय वियाणाहि । चदे चेव चउत्थ पचममभिवड्ढिय जाण" ॥ १ ॥

इत्यादि, सम्प्रतिभरतैरवतविदेहेषु साधारण युगस्यादिम प्ररूपयति, ।

"सावणबहुलपडिवए बालवकरणे अभिइय नक्खत्ते । सव्वत्थ–पढमसमये जुगस्स आइ वियाणाहि" ॥

सर्वत्र भरतैरवतमहाविदेहेषु च श्रावणमासे बहुलपक्षे (कृष्णपक्षे) प्रतिपत्तिथौ बालवकरणे अभिजिन्नक्षत्रे प्रथमसमये युगस्य आदिम विजानीहि ॥ किमुक्त भवति, एतावद्युगस्य आदौ सर्वेषु अपि क्षेत्रेषु अव्यभिचारी, असीषां च यथायुगादिता तथा प्रागेव भावितम् ॥ सम्प्रति युगे सर्वसख्यया तिथिपरिमाणम् अहोरात्रप्रमाण प्रतिपादयति, ।

"अट्ठारससट्ठसया तिहीण नियमया जुगम्मि नायव्वा । तत्थेव अहोरत्ता तीसा अट्ठारससयाओ" ॥ १ ॥

अत्र तिथयः शशिसभवा, अहोरात्राः सूर्यसम्भवाः । इत्यादि नवम । ९ । पत्रे, सूर्यादि मासै–र्विभज्यमाना मासा युगे यावन्तो भवन्ति । तदेव आह, ।

"आइच्चेण उ सट्ठा मासाणं उउणो होंति एगट्ठी । ६१ । चंदेण य वासट्ठी । ६२ । सत्तट्ठी होइ नक्खत्ते ॥ ६७१ ॥"

सम्प्रति उत्तरकालविशेषः सर्वोऽपि येन सम्वत्सरेण परिभावनीयस्तत्प्रतिपादनार्थम् आह ।

"सव्वे कालविसेसा आउपमाणो ठिई अ कम्माणं । सव्वे समाविभागा सूरपमाणेण नायव्वा" ॥ १ ॥

सर्वे वर्षशतवर्षसहस्रादयो ये कालविशेषाः, यानि च तिर्यग्नरामराणाम् आयुषां प्रमाणानि सिद्धान्ते व्यावर्ण्यन्ते, याश्च ज्ञानावरणीयादीनां स्थितयः त्रिंशत्सागरोपमकोटाकोट्यादिप्रमाणाः, ये च उत्सर्पिण्याम् अवसर्पिण्यां च सुखमदुषमादिरूपा विभागाः, ते सर्वे ऽपि सूर्यमानेन सूर्यसम्वत्सरपरिमाणेन ज्ञातव्याः । ननु—यद् युगं प्राग् चन्द्रचन्द्राभिवर्द्धितसम्वत्सरपञ्चकं व्यावर्णितं, तेन युगेन उत्तरः सर्वोऽपि कालविशेषो गण्यते, तथा चोक्तम् । "वीसं जुगवाससयं दसवाससयाइ वाससहस्साइं" इत्यादि, ततः कथम् 'उच्यते' सर्वे कालविशेषाः सूर्यमानेन ज्ञातव्याः । इति तत आह ।

"जं किर सूरेण जुगं अणूणमहग्गाणि पंच वासाणि । तो किर जुगेण सव्वं गणंति अ वसं उ०" ॥ ११ ॥

इत्यादि ॥ इति आदित्यसम्वत्सरादिवर्षपञ्चकविचारः ॥ ४७ ॥

ननु—केवलिनो मनः कस्मिन् प्रयोजने समेति । लोकालोकस्वरूपं तु केवलज्ञानकेवलदर्शनाभ्यां ज्ञातं नाम दृष्टम् 'उच्यते' केवलिनो मनोद्रव्याणि अनुत्तरदेवादिमनःपृष्टलोकस्वरूपादिसन्देहव्यापोहे सप्रयोजनानीति । यदुक्तं—श्रीभगवतीसूत्रवृत्त्योश्चतुर्थशतके पञ्चमोदेशके, तथाहि—"पहू णं भंते । अणुत्तरोववाइया देवा तत्थ गया चेव समाणा इहगएणं केवलिणा सद्धिं आलावं वा, संलावं वा करित्तए ? हंता, गोयमा ! पहू । से केणट्ठेणं जाव-पहूणं अणुत्तरोववाइआ देवा

जाव–करित्तए ? गोयमा ! जं ण अणुत्तरोववाइआ देवा तत्थ गया चेव समाणा अट्ठ वा, हेउ वा, पसिण वा, कारण वा, वागरण वा पुच्छन्ति, त ण इह गए केवली अट्ठ वा, वागरण वा वागरेइ; से तेणट्ठेण । ज ण भंते ! इह गए केवली अट्ठ वा, हेउ वा जाव–वागरेइ, त ण अणुत्तरोववाइआ देवा तत्थ गया चेव समाणा जाणंति, पासति ? हता, जाणति पासति । से केणट्ठेण जाव–पासति ? गोयमा ! तेसि ण देवाण अणताओ मणोदव्ववग्गणाओ लद्धाओ, पत्ताओ, अभिसमण्णा गयाओ भवति, से तेणट्ठेण । ज ण इह गए केवली जाव–पासति । 'आलाव च' त्ति सकृद् जल्पम्, 'सलाव व' त्ति मुहुर्मुहुर्जल्प मान सिकमेव इति । 'लद्धाओ' त्ति तदवधेर्विषयभाव गताः, 'पत्ताओ' त्ति तदवधिना सामान्यत' प्राप्ताः—परिच्छिन्ना इत्यर्थ', 'अभिसमण्णा गयाओ' त्ति विशेषत' परिच्छिन्ना –यतस्तेषाम् अवधिज्ञान सभिन्नलोकनाडीविषयम्, यच्च लोकनाडीविषयग्राहक तद् मनोवर्गणाया ग्राहक भवत्येव । यतो योऽपि लोकसख्येयभागविषयोऽवधि', सोऽपि मनोद्रव्यग्राही, यः पुन' सभिन्नलोकविषय स कथ न मनोद्रव्यग्राही भविष्यति ? । इष्यते च लोकसख्येयभागावधेर्मनोद्रव्यग्राहित्वम् । यदाहु—"सखिज्जमणो दव्वे भागो लोगस्स पलियस्स बोधव्वो" त्ति । पुन' श्रीषडशीतिकप्रकरणे श्रीदेवेन्द्रसूरिकृतकर्मग्रन्थचतुर्दशसहस्रीवृत्तावपि पञ्चदशयोगाधिकारे गाथार्धे तथैव । तथाहि—"उरलदुग कम्म पढम ऽतिममण-वइ केवलदुगम्मि"

व्याख्या—औदारिकद्विकम्—औदारिकमिश्रकार्मणकाययोगौ, सयोग्यवस्थायामेव समुद्घातगतस्य वेदितव्यौ । मिश्रौदारिकयोगो सप्तम षष्ठ द्वितीयेषु । कार्मणशरीरयोगो चतुर्थके पञ्चमे, तृतीये चेति । प्रथमाऽन्तिममनोयोगौ तु अविकलसकलविमलकेवलज्ञान–केवलदर्शनबलावलोकितनिखिललोकालोकस्य भगवतो मनःपर्यायज्ञानिभिः, अनुत्तरसुरादिभिर्वा मनसा

पृष्टस्य सतो मनसैव देशनात्। ते हि भगवत्प्रयुक्तानि मनोद्रव्याणि मनःपर्यायज्ञानेन, अवधिज्ञानेन वा पश्यन्ति। दृष्ट्वा च ते विवक्षितवस्त्वालोचनाकारान्यथानुपपत्त्या लोकस्वरूपादिकं बाह्यमर्थं पृष्टम् अवगच्छन्ति–इति। बृहत्संग्रहणीवृत्तौ श्रीमलयगिरिणाऽपि प्रोचे। तथाहि।

"आरण-अच्चुआओ गमणा–ऽऽगमणं तु देव–देवीणं। तत्तो परं तु नियमा उभएसु नत्थि तं कहवि"॥

व्याख्या—गमना–ऽऽगमनप्रतिषेधः, तत्रत्यानां तु इहाऽऽगमने प्रयोजनाभावात्। ते हि जिनजन्ममहिमादिषु अपि नाऽत्र आगच्छन्ति। किंतु स्थानस्थिता एव भक्तिमातन्वते, संशयविषयं च स्थानस्थिताः पृच्छन्ति पृष्टं चार्थं भगवता व्याकृतमवधिज्ञानतो भगवत्प्रयुक्तानि मनोद्रव्याणि साक्षाद् एव अवेत्य तदाकारान्यथानुपपत्त्या परिभावयन्ति। न चान्यत् प्रयोजनान्तरम् अस्ति, ततस्तेषाम् इहागमनाऽसंभवः। पुनः श्रीप्रशमरतिवृत्तौ, तथाहि—"अथ मनोयोगः केवलिनः कुतः? इति। उच्यते, यदि नाम अनुत्तरामरो मनसा तत्रस्थ एव पृच्छेत्, अन्यो वा देवो मनुष्यो वा; ततो भगवान् मनोद्रव्याणि आदाय मनःपर्याप्तिकरणेन तत्प्रश्नव्याकरणं करोति इति केवलिनो मनसः प्रयोजनम् इति विचारः॥ ४८॥

ननु—सौधर्मे–शान–सनत्कुमार–माहेन्द्र ब्रह्म–लान्तक–शुक्र–सहस्रारदेवाः सौधर्मे–शानदेवीभिः समं काय–स्पर्श–रूप–शब्दविषयैः परस्परं साभिलाषा विज्ञातान्योन्यमैथुनभावाः कायादिप्रविचाराद् विषयसुखमनुभवन्ति, तत् संगतिमङ्गति। परम् आनतकल्पादिस्थैर्मनःप्रविचारकैर्देवैः मनःपरिणामे कृते सौधर्मेशानदेव्यो ऽपि तदर्थमुच्चावचांसि मनांसि संप्रधारयन्त्यस्तिष्ठन्ति। परं ता देवानां मनःपरीणामं कथं जानन्ति? उपरिष्टात् तदवधेः अल्पत्वाद् इति। अत्रोच्यते, अत्र दिव्य-

प्रभावात्, स्वभावाद् वा देवानां शुक्रपुद्गला. तासां शरीरे परिणमन्ति, तेन तासामपि स्वाङ्गस्फुरणादिना कामाभिलापज्ञान जायते इति कारण सभाव्यते । यदुक्त श्रीप्रवचनसारोद्धारवृत्तौ २१३ पत्रे "देवाण प्पवियारो" त्ति । पट्षष्ठ्या अधिकद्विशततम २६६ द्वारे "दो कायप्पवियारा" इत्यादिगाथायास्तृतीयपदव्याख्याने । तथाहि—

"दो कायप्पवियारा कप्पा, फरिसेण दुन्नि दो रूवे, । सद्दे दो, चउर मणे अत्थि वियारो, उवरि नत्थि" ॥

चत्वार आनत-प्राणता-ऽऽरणाऽच्युताभिधानदेवलोकदेवा मनसा सप्रविचारा भवन्ति, ते हि यदा प्रविचारचिकीर्षया देवीचित्तस्य गोचरीकुर्वन्ति, तदैव ता सकल्पाज्ञानेऽपि तथाविधस्वभावतः कृताऽद्भुतशृङ्गारा' स्वस्थानस्थिता एव उच्चावचासि मनांसि दधाना मनसैव भोगाय उपतिष्ठन्ति । तत इत्थम् अन्योन्य मन सकल्पे दिव्यप्रभावाद् देवदेवीषु शुक्रपुद्गलसक्रम', उभयेषा कायप्रविचाराद् अनन्तगुण सुख सपद्यते, तृप्तिश्च उल्लसति इति । पुन' तपाश्रीहीरविजयसूरिप्रसादीकृत प्रश्नोत्तर समुच्चये तच्छिष्यपण्डित कीर्तिविजयगणिसमुच्चिते प्रश्नोत्तरग्रन्थे श्रीसुमतिविजजयोपाध्यायशिष्यपण्डित गुणविजयगणिकृतद्वितीयप्रश्नोत्तरेऽपि तथैव । तथाहि—"अत्र दिव्यानुभावत. शुक्रपुद्गला' तासां शरीरे रूपादितया परिणमन्ति, तथा त्वरितमेव तासाम् अङ्गस्फुरणादिना तदभिलापज्ञानमपि भवतीति ज्ञायते । तथैव प्रज्ञापनासूत्रवृत्त्योरपि ।

इति अनुत्तरादिदेवाना मन'प्रविचारणाविचारः ॥ ४९ ॥

ननु—केनापि साधुना ग्लानाद्यर्थं खण्डादे', पानकादेर्वा याचने कृते गृहस्थेन जानता अजानता वा साधवे बिडलवणम्, अन्यद् वा लवण सचित्तम्, अप्रासुक वा दत्त तदा स साधुः तल्ल लवण भक्षयेत्, वा परिष्ठापयेद् वा—किं कुर्यात् ? को वा—

परिष्ठापनविधिः? उच्यते, श्रीआचाराङ्गसूत्रद्वितीयश्रुतस्कन्धे प्रथमाध्ययने दशमोद्देशके तद्विधेः प्रतिपादनात्। तथाहि—

"से भिक्खू वा, भिक्खुणी वा जाव समाणे सिया, परो अवहट्टु अंतोपडिग्गहते बिडं वा, लोणं वा, उत्तायं वा लोणं परिभाएत्ताए णीहट्टु दलएज्जा, तहप्पगारं पडिग्गहगं परहत्थंसि वा, परपायंसि वा, अफासुयं जाव णो पडिग्गहेज्जा। से आहच्च पडिगाहिए सिया, तं च नाइदूरगए जाणेज्जा, से तमायाए तत्थ गच्छेज्जा। पुव्वामेव आलोएज्जा, आउसे! त्ति वा, भइणी! त्ति वा, इमं ते किं जाणता दिन्नं, उदाहु अजाणता? सो य भणिज्जा णो खलु जाणता दिन्नं, अजाणया। कामं खलु आउसो! इयाणि निस्सिरामि। तं जहा—भुंजह व णं, परिभाएह व णं, तं परेहिं समणुन्नायं समणुसिट्ठं, ततो संजयमेव भुंजेज्ज वा, पिएज्ज वा। जं च णो संचाएति भोत्तए, पायए वा, साहम्मिआ तत्थ वसंति, संभोइआ समणुन्ना अपरिहारिआ, अदूरगया, तेसिं अणुप्पदायव्वं। सिया णो जत्थ साहम्मिया सिया जहेव बहुपरियावन्ने कीरति तहेव, कायं सिया। एवं खलु तस्स भिक्खुस्स, भिक्खुणीए वा सामग्गिअं"।

व्याख्या—'से' इत्यादि। स भिक्षुर्गृहादौ प्रविष्टः, तस्य च स्यात् कदाचित्, परो गृहस्थः, 'अभिहट्टु अंतो' इति अन्तः प्रविश्य, पतद्ग्रहे काष्ठछब्बकादौ, ग्लानाद्यर्थं खण्डादियाचने सति, बिडं वा लवणं खनिविशेषोत्पन्नम्, उद्भिज्जं वा लवणाकराद्युत्पन्नम्, 'परिहाएत्त' त्ति दातव्यं विभज्य—दातव्यद्रव्यात् कंचिद् अंशं गृहीत्वा इत्यर्थः। ततो निःसृत्य दद्यात् तथाप्रकारं परहस्तादिगतमेव प्रतिषेधयेत्, तच्च 'आहच्चे'ति सहसा प्रतिगृहीतं भवेत्, कं च दातारमदूरगतं ज्ञात्वा स भिक्षुस्तल्लवणा-

दिकमादाय तत्समीप गच्छेत् । गत्वा च पूर्वमेव तल्लवणादिकमालोकयेद् दर्शयेत् । एतच्च ब्रूयात्—अमुका इति वा, भगिनीति वा, एतल्लवणादिक किं त्वया जानता दत्तम्, उत अजानता ? एवमुक्त सन् पर एव वदेत्–यथा पूर्वं मया अजानता दत्तम्, सांप्रत तु यदि भवतोऽनेन प्रयोजन ततो दत्तमेतत्, परिभोग कुरुध्वम् । तदैव परैः समनुज्ञातम्, समनुसृष्ट सत् प्रासुकम्, कारणवशाद् अप्रासुक वा भुञ्जीत, पिबेद् वा । यच्च न शक्नोति भोक्तुम्, पातु वा तत् साधर्मिकेभ्यो दद्यात्, तदभावे बहुपर्याप्नविधिं प्राक्तन वत् विदध्यात् । एव तस्य भिक्षोः सामग्र्यमिति ।

अथ य. पानकपरिष्ठापनादिविधि. श्रीआचाराङ्गसूत्रवृत्त्योर्द्वितीयश्रुतस्कन्धे पष्ठाध्ययने द्वितीयोद्देशके प्रोक्त., तमाह, तथाहि—

"से भिक्खू वा, भिक्खुणी वा, गाहावई जाव—समणे सिया, से परो अभिहट्टु अतो परिग्गहंसि सीउदग ।

अथ प्रस्तावागतो बहुपर्याप्नालापको लिख्यते—

"से भिक्खू वा, भिक्खुणी वा बहुपरिआवन्नं भोअणजात पडिग्गहेत्ता बहवे साहम्मिआ तत्थ वसति, सभोइआ समणुन्ना अपरिहारिआ अदूरगया, तेसिं अणालोइअ–अणामंतिअ परिट्ठवेति, माइट्ठाण संफासे, नो एव करेज्जा । से तमायाए तत्थ गच्छेज्जा, पुव्वामेव आलोएज्जा–आउसतो समणा ! इमे मे असणे, पाणे, खाइमे, साइमे बहुपरिआवन्ने त भुजह ण । सेव वदत परो वएज्जा–आउसतो समणा ! आहारमेतं असण वा, पाण वा, खाइम वा, साइम वा जावइय परिसडति तावइय भोक्खामो वा, पाहामो वा ।" अस्यायमर्थः

स भिक्षुर्बह्वशनादि पर्यापन्नं लब्ध्वा परिगृह्य बहुभिर्वा प्रकारैराचार्य-ग्लान-प्राघूर्णकाद्यर्थं दुर्लभं द्रव्यादिभिः पर्यापन्नमाहार-जातं परिगृह्य तद्बहुत्वाद् भोक्तुमसमर्थः, तत्र च साधर्मिकाः, संभोगिकाः, समनोज्ञाः एकार्थाश्चालापका इति। एतेषु अदूर-गतेषु वा, तान् अनापृच्छय प्रमादितया परिष्ठापयेत् परित्यजेत्, एवं मातृस्थानं संस्पर्शेद् नैवं कुर्यात्। यत् कुर्यात् तद् दर्श-यति—स भिक्षुस्तमधिकमाहारजातं परिगृह्य तत्समीपं गच्छेत्, गत्वा च पूर्वमेव अवलोकयेद् दर्शयेत्। एवं च ब्रूयात्—आयुष्मत्श्रमणाः। मम एतद् अशनादि बहु पर्यापन्नम्, नाहं भोक्तुमलम्, अतो यूयं किंचिद् भुङ्ग्ध्वम्। तस्य चैवं वदतः स परो ब्रूयात्-यावन्मात्रं भोक्ष्यामहे, पास्यामो वा, सर्वं वा परिशटति उपयुज्यते, तत् सर्वं भोक्ष्यामहे, पास्याम इति। इति आ-चाराङ्गद्वितीयश्रुतस्कन्धे प्रथमाध्ययने नवमोद्देशके 'साधुर्लवणाशनं कुर्यात्' इत्यभिप्रायः।

"परिभाएत्ता णीहट्टु दलएज्जा। तहप्पगारं परिग्गहं परहत्थंसि वा, परपायंसि वा अफासुअं जाव—णो परिगाहेज्जा। से य आहच्च परिग्गहिए सिया, से खिप्पामेव उदगम्मि साहरेज्जा। से य पडिग्गहमायाए एअं परिट्ठवेज्जा। से सणिद्धाए च णं भूमीए णियामेज्जा"।

व्याख्या—स भिक्षुर्गृहपतिकुलं पिण्डपानप्रतिज्ञया प्रविष्टः सन् पानकं याचेत। तस्य च स्यात् कदाचित् स परो गृहस्थः अनाभोगेन, प्रत्यनीकतया, तथा अनुकम्पया, विमर्षतया वा गृहान्तर् मध्ये एव परस्मिन् पतद्ग्रहे स्वकीये भाजने आहत्य शी-तोदकं परिभाज्य विभागीकृत्य 'णीहट्टु' त्ति निःसार्य दद्यात्, स साधुः तथाप्रकारं शीतोदकं परहस्तगतं परपात्रगतं वा अप्रासु-कमिति मत्वा न प्रतिगृह्णीयात्। तद्यथा अकामेन विमनस्केन वा प्रतिगृहीतं स्यात्, ततः क्षिप्रमेव तस्यैव दातुः उदकभाजने

प्रक्षिपेत् । अनिच्छत' कूपादौ समानजातीयोदके परिष्ठापनाविधिना परिष्ठापन कुर्यात्, तदभावे अन्यत्र वा छायागर्तादौ प्रक्षिपेत् । सति वा अन्यस्मिन् भाजने तत् सभाजनमेव निरुपरोधिस्थाने मुञ्चेदिति ।

इति सचित्ताऽचित्तलवणपानीय-पानीयपरिष्ठापनविधिः ॥ ५० ॥

ननु—

"बारस जोयणमुसभे समवसरण च नेमिजिण जाव । दो दो गाऊऊण पासे पण कोस चउ वीरे ॥

इय गाथा छुटकपत्रे लिखिता प्रवर्त्तमाना च दृश्यते, पर प्रमाणम् अप्रमाण वा 'उच्यते' अप्रमाणम् एवेति सम्भाव्यते, महत्प्रमाणीभूत् शास्त्रान्तरवर्त्तितया असत्त्वेन निर्मूलत्वात्, तत्कालीनजनांगुलप्रमितैकयोजनक्षेत्रापेक्षया उत्सेधाङ्गुलिक्षेत्रस्य द्वादशयोजनमानस्यापि हीनत्वात्, आवश्यकनिर्युक्त्यादिशास्त्रानुक्तत्वेन आगमविरुद्धत्वाच ॥

ननु—श्रीआवश्यकनिर्युक्तौ श्रीभद्रबाहुस्वामिना भगवत्समवसरणस्य कियत् मानम् उक्तम्, इत्याह—योजनमानम् एवोक्तम्, एवम् आवश्यकचूर्णावपि । एव श्रीदेवेन्द्रसूरिकृतसमवसरणस्तोत्रेऽपि ॥

ननु—श्रीआवश्यकनिर्युक्त्यादौ भगवता समवसरण सामान्यतया योजनप्रमाण प्रोक्त, पर क्वाऽपि ग्रन्थे श्रीऋषभदेवस्य नामग्राह, योजनप्रमित समवसरण प्रतिपादितम् अस्ति नवा । 'उच्यते' श्रीहेमाचार्यैः स्वकृते श्रीआदिनाथचरित्रे तृतीयसर्गे योजनप्रमाणस्यैव उक्तत्वात् ॥ तत्पाठश्चाय—

"तत समवसरणस्या-वनीमेकयोजनाम् । अमृजन् वायुकुमाराः स्वयं मार्जितमानिनः"

इति पुनरपि आह परः, ननु भवद्भि–रियं गाथा ग्रन्थसम्मत्या यथा अप्रमाणी क्रियते, तथा पूर्वसूरिभिरपि कैश्चिद् अप्रमाणीकृताऽस्ति 'उच्यते' तपागच्छीय श्रीधर्मकीर्त्युपाध्यायैः श्रीसंघाचारग्रन्थे ॥ बारस जोयणमुसभे ॥ इत्यादि गाथेयम् असांप्रदायिका इति लिखितत्वात्, तदर्थिना च संघाचारग्रन्थो विलोकनीयः, पुनरपि समवसरणस्तोत्रावचूरावपि ॥ 'बारस जोयणत्ति' गाथायाः पारंपर्यं न ज्ञायते, इति लिखितमस्ति ॥ ततः श्रीआवश्यकनिर्युक्त्यादौ समवसरणस्य योजनप्रमाणोक्तित्वात् । 'बारसजोअणमुसभे' इत्यादि गाथाया महत्प्रमाणीभूतशास्त्रेषु अनुक्तत्वात्, श्रीआदिनाथसमवसरणस्य नामग्राहं, श्रीहेमाचार्यकृतश्रीआदिनाथचरित्रे योजनमात्रस्य प्रतिपादितत्वात् । संघाचारग्रन्थे एतद् गाथाया असांप्रदायिकत्वेन लिखितत्वात् च इयं गाथा अप्रमाणीभूता एव सम्भाव्यते, पुनः क्वापि ग्रन्थे पूर्वसूरिभिः प्रमाणीकृता भवति तदा दृश्यते इति 'बारस जोयणमुसभे' इयं गाथाऽप्रमाणमिति विचारः ॥ ५१ ॥

ननु—केचिद् वदन्ति विद्धमुक्ताफलानि प्रासुकानि अविद्धानि तु सचित्तानीति । तत्सत्यं तदितरद् वा 'उच्यते' मुक्ताफलानि विद्धानि अविद्धानि च स्वस्थानच्युतानि सर्वाणि अपि प्रासुकान्येव ॥ एवं मणिसुवर्णरत्नशंखप्रवालादीनि अपि । यदुक्तं श्रीअनुयोगद्वारसूत्रवृत्त्योस्तथाहि—"से किं तं लोइए लोए तिविहे पण्णत्ते, तंजहा—सचित्ते १ अचित्ते २ मीसए ३, से किं तं सचित्ते, सचित्ते तिविहे पण्णत्ते तंजहा दुपयाणं १ चउप्पयाणं २ अपयाणं ३ दुपयाणं दासाणं दासीणं १ चउप्पयाणं आसाणं हत्थीणं २ अपयाणं अंबाणं अंबाडगाणं आए सेतं सचित्ते, ३ से किं तं अचित्ते, सुवण्णरययमणिमुत्तियसंख सिलप्पवालरत्तरयणाईणि । सेतं लोइए आए इति" ।

व्याख्या—'से किं त आए इत्यादि,' आयः प्राप्तिर्लाभ इत्यनर्थान्तरम् अस्यापि नामादिभेदभिन्नस्य विचारः, सूत्रसिद्धएव यावत्' 'से किं त अचित्ते २ सुवण्णेत्यादि, लौकिकोऽचित्तस्य सुवर्णादे-रायो म तव्य । तत्र सुवर्णादीनि प्रतीतानि' 'सि लत्ति' शिलामुक्ताशैलराजपट्टादीना रक्तरत्नानि । पद्मरागरत्नानि, एव श्रीसूत्रकृदङ्गे आहारपरिज्ञाध्ययनेऽपि । तथाहि—साम्प्रत पृथ्वीकायम् अधिकृत्याह इह एके सत्त्वा प्राणिन पूर्वं नानाविधयोनिका स्वकृतकर्म्मवशात् नानाविधत्रसस्थावराणा शरीरेषु सचित्ताचित्तेषु पृथ्वीत्वेन उत्पद्यन्ते, तद्यथा सर्पशिरस्सु मणय, करिकुम्भेषु मौक्तिकानि, विकलेन्द्रियेषु अपि शुक्त्यादिषु मौक्तिकानि, स्थावरेषु वेण्वादिषु तान्येवेति ॥ एवम् उत्पन्नादिषु ऊपरादिषु जीवा लवणभावेन उत्पद्यन्ते, इति तथा तपागच्छनायकश्रीहीरविजयसूरिप्रसादीकृतप्रश्नोत्तरसमुच्चये, तच्छिष्यपण्डितकीर्त्तिविजयगणिसमुच्चिते श्रीजेसलमेरुसंघकृतषोडशप्रश्नोत्तरेऽपि । मौक्तिकानि विद्धानि अविद्धानि अपि प्रासुकान्येव, प्रोक्तानि सन्ति । तथाहि—मौक्तिकानि सचित्तानि अचित्तानि वा कुत्र वा कथितानि सन्तीति, अत्र मौक्तिकानि विद्धानि अविद्धानि वा अचित्तानि ज्ञेयानि, यत' श्रीअनुयोगद्वारसूत्रे मौक्तिकरत्नादीति अचित्तपरिग्रहमध्ये तानि सन्तीति अष्टाविंशतिपत्रे ॥ इति विद्धाविद्धानि मुक्ताफलानि स्वस्थान च्युतानि प्रासुकानीतिविचार ॥ ५२ ॥

ननु—केचिद् वदन्ति गड्डरिकाया उष्ट्र्याश्च दुग्धम् अभक्ष्यम् इति । तत्सत्यम् असत्य वा 'उच्यते' सत्यम् एतत्, सप्तविंशत्यधिके एकादशशतसम्वत्सरे श्रीवीरार्पिकृताया श्रीपिण्डनिर्युक्तिलघुटीकायाम् अभक्ष्यत्वेन प्रतिपादनात् । तत्सूत्रवृत्तिपाठश्चाय—तथाहि ।

"अविला १ करही २ खीरं लसुण पलंडू ३ सुरा ४ य गोमंसं ॥ ५ ॥ वेयसमए वि अमयं किंचि अभोज्जं अपेयं च ॥ १ ॥ १६ ॥ ७७

व्याख्या—अविलाकरभीक्षीरं गड्डरिकोष्ट्रीदुग्धं, तथा 'लसुणपलंडुत्ति, कन्दविशेषः शाकविशेषश्च, तथा 'सुरा' मद्यं, चः समुच्चये तथा गोमांसं, सुरभीपलम्, एतत् किम् इत्याह वेदा ऋग्वेदादयो ब्राह्मणसम्बद्धा-श्चत्वारः शास्त्रविशेषाः। समयस्तु शेषदर्शनिनां सिद्धान्त-स्तस्मिन्नपि, न केवलं जिनशासने इत्यपिशब्दार्थः, अमतं ग्राह्यतया अनभिप्रेतं शिष्टानाम् इति शेषः। यत एतेषां मध्यात् किमपि अभोज्यं प्रतीतं लशुनादि, तथा किंचिदिति अनुवृत्तेरपेयम् अपातव्यम्, अविलाक्षीरादि, उपलक्षणत्वात् काकमांसादिग्रहः, चः समुच्चये वेदादयो हि असमञ्जसभाषकाः प्रायः स्युः, ततो यदि तेष्वपि अविलाक्षीरादिग्रहणेऽसंमतत्वम् उक्तं, तदानीं युक्तभाषिणि जिनशासने सावद्यत्वेन साधूनाम् आधाकर्मपरिहारः सुतरां वक्तुम् उचितः, इति गाथार्थः ॥

श्रीमलयगिरिकृतपिण्डनिर्युक्तिवृत्तौ एतद्गाथाव्याख्याने तु एवं व्याख्यातं, यदुत यथा वेदे अविला करभीक्षीरादिकम् अभोज्यम् अपेयं च, तथा जिनशासने ऽपि, किंचिदाधाकर्मादिरूपम् अभक्ष्यम् अपेयं च वेदितव्यं, तथाहि 'अविला' अविला उरणी, करभी उष्ट्री तयोः क्षीरं, तथा लशुनं पलाण्डुः सुरा गोमांसं च, वेदे यथायोगं शेषेषु समयेषु निर्धर्मप्रणीतेषु, अमतम् असंमतं भोजनेषु पानेषु च, तथा जिनशासनेऽपि किंचिद् आधाकर्मादिकम् अभोज्यम् अपेयं च वेदितव्यम्, अत्र भावना। पूर्वम् इह संयमप्रतिपत्तौ असंयमवमनेन आधाकर्मापि साधुभि—र्वान्तपुरीषम् इव उत्सृष्टं वा, नच वान्तं पुरीषं व

भोक्तुमुचितं, विवेकिनामपि युक्तिवशाद्, अभोज्यम् उक्तम्, आधाकर्म। अथवा अप्रमाण्याद् अभोज्यम् अवसेय, तथाच मिथ्यादृष्टयोऽपि वेदेषु यथायोगम् अन्येष्वपि समयेषु गोमासादिक करभीक्षीरादिकं च अभोज्यम् अपेय च अभिधीयमान वचनप्रामाण्याभ्युपगमतस्तथेति, प्रतिपद्यन्ते, तद् यदि मिथ्यादृष्टयो ऽपि स्वस्वसमयवचनप्रामाण्याभ्युपगमत–स्तथेति प्रतिपन्ना, तत साधुभि' भगवति सर्वज्ञे प्रत्ययदार्ढ्यम् अवलम्बमानै', विशेषतो भगवत्प्रणीतवचसि अभिधीयमानम् आधाकर्मादिकम् अभोज्यम् अपेय च, तथेति प्रतिपत्तव्यम्। इत्यादि एकोनपञ्चाशत्पत्रे ॥ ४९ ॥ अत्र वीरर्षिकृतवृत्त्यभिप्रायेण, अविलाकरभीक्षीरादीनामपि जिनशासने ऽभक्ष्यत्वम् अपेयत्वम् उक्त दृश्यते। मलयगिरिवृत्त्यभिप्रायेण तु वेदसमयेषु अविलाकरभीक्षीराणाम् अभक्ष्यत्व, पर जिनशासने नहि पश्चाद् तत्त्व पुनः केवलिनो विदन्तीति ॥

ननु—द्वाविंशत्यभक्ष्यमध्ये, अभक्ष्यत्वेन अनुक्तावपि कथम् अविलाकरभीक्षीरम् अभक्ष्यम् उक्तम् ॥ उच्यते यथा श्रीजिनवल्लभसूरिभिः श्राद्धकुलके श्रावकाणाम् अभक्ष्यनियमाधिकारे।

"महु १ मक्खण २ सिंघाडग ३ गोरसजुयविदल ४ जाणियमणात ५ अनायफल ६ वयगण ७ पञ्चुंबरि ८ मवि न भुजति"।

इति श्राद्धकानां द्वाविंशत्यभक्ष्यमध्ये अनुक्तत्वेऽपि अभक्ष्यत्व प्रत्यपादि ॥ पुनः श्रीचन्द्राचार्यैरपि स्वकृतयोगविधौ सम्यक्त्वाऽऽरोपणानन्तर।

"पंचुंबरचउविगई अणायफलकुसमहिमविसकरगे। मट्टीराइभोयणघोलवडा रीगणी चेव ॥ १ ॥

पंपोडयसंघाडय वाइंगणकाइं वणे य तह चेव । वावीसदव्वाणि अभक्खणीयाणि सड्ढाणं ॥ २ ॥
पुनः चतुर्दशपूर्वधरश्रीशय्यम्भवाचार्यकृतदशवैकालिकद्वितीयाध्ययनप्रथमगाथायाम् ॥ 'कहन्नु कुज्जासामन्नं' इत्यादि ॥ इति कामव्याख्याने चतुर्दशपूर्वधरश्रीभद्रबाहुस्वामिकृतदशवैकालिकनिर्युक्तिगाथाव्याख्यानप्रस्तावे, बृहद्वृत्तिकारेण श्रीहरिभद्रसूरिणा, शब्दरसरूपगन्धस्पर्शमोहोदयाभिभूतैः सत्त्वैः काम्यते इति कामः, मोहोदयकारीणि च यानि द्रव्याणि संघाटकविकटमांसादीनि तान्यपि मदनः कामाख्यः तस्य हेतुत्वात्, 'ये काम' इति ॥ एवम् अक्षरे-र्मद्यमांसतुल्यतादर्शनेन सामान्येन साधुश्रावकयोर्निषेधः ॥ इति शृङ्गाटकानाम् अभक्ष्यत्वमुक्तम् ॥ तथा गड्डरिकाकरभीदुग्धस्यापि इति ॥ श्रीपिण्डविशुद्धिबृहद्वृत्तौ तु यथा वेदसमये गड्डरिकाकरभीक्षीरादीनि, गर्हितानि तथा तत्समानम्, आधाकर्मिकमपि गर्हितं ज्ञेयम्, इत्युक्तं तथाहि ।
"वंतु १ चार २ सुरा ३ गोमंस सममिमंति तेण न जुत्तं । पत्तं पि कयतिकप्पं कप्पइ पुव्वं करिसघट्टं" ॥ १६ ॥
एतद्गाथाव्याख्याप्रान्ते उपलक्षणमात्रं चेह वान्तादिग्रहणं, ते न गड्डरिकाकरभीक्षीरलशुनपलण्डुकाकमांसादीनि, अपि वेदसमयगर्हितानि, इह द्रष्टव्यानि ॥ एवं च अभक्षणीयमेव इदम् इत्युक्तं, वेदशास्त्रे तु गड्डरिकाकरभ्योः क्षीरस्य महता प्रबन्धेन अभक्षणीयत्वम् उक्तमस्ति ॥ इति गड्डरिकोष्ट्रीदुग्धस्याऽभक्ष्यत्वविचारः ॥ ५३ ॥
ननु—अचित्तवनस्पतीनामपि यतनाऽस्ति 'उच्यते' अस्तीति, यदुक्तं श्रीओघनिर्युक्तिवृत्तौ, तथाहि—ननु कस्माद् अचित्तवनस्पतियतना 'उच्यते' तथाहि—सचेतनविषया यतनेति, न्याय उच्यते, अत्रापि अस्ति कारणं, यद्यपि अचित्तस्तथापि कदाचित्केषाञ्चित् वनस्पतीनाम् अविनष्टा योनिः स्यात्, गडूचीमुद्गादीनां, तथाहि, गडूची शुष्कापि जलसेकात् तादात्म्यं

भनती दृश्यते, एव कङ्कुदुकमुद्गादिरपि ॥ अतो योनिरक्षणार्थम् अचेतनयतनापि न्यायवत्येवं, इति अचित्तवनस्पतीनामपि यतनाविचार ॥ ५४ ॥

ननु—साधुसाध्वीना ग्रहीतसामायिकपौषधिकाना श्रावकश्राविकाणा च विद्युत्प्रदीपादिप्रभाणा स्पर्शने सति ईर्यापथिकी लगति, तत् कथ 'उच्यते' श्रूयता तेजस्कायिकजीवाना मलिनदेहसघट्टे विराधना सद्भावेन ईर्यापथिक्याः प्रतिक्रमण संगतिम् अङ्कति एव ॥ अत एव शास्त्रे साधूना स्पर्शनशङ्कया कम्बलप्रावरणमुपदिष्टम् ॥ तथाहि—

सचित्तसलिल १ महिया २ रय ३ सपाइम ४ पमुक्खजीवाण । रक्खट्ठा उवइट्ठ कबलग्गहण सुसाहूण ॥ १ ॥
कबलमहुरत्तगुणेण नोदगाई जीया वि वज्जति । अइस्वार मलिणयाए य अगसगमि जति नय ॥ २ ॥

ननु—यथा विद्युत्प्रदीपादिप्रभाणां स्पर्शने दोषस्तथा चन्द्रादित्यविमानप्रभाणां स्पर्शने अपि दोषो भवेत्, किम्वा नहि 'उच्यते' न भवेत् दोष', कथ ? तासाम् अचेतनत्वात्, अत्र आह विचारचर्चाचञ्चु' शिष्य, ननु-सिद्धान्ते चन्द्रादित्यविमानप्रभाणाम् अपि सकर्मकत्वेन सचेतनत्व सूचितमिव दृश्यते, तथाहि—विवाहप्रज्ञप्तौ "अत्थी ण भते सरूवी सकम्मलेसा पुग्गला ओभासति त्ति" ॥ हता 'अत्थि सहरूवेण' मूर्त्ततया ये ते सरूपिणो वर्णादिमन्तः कर्मणो योग्या लेश्या कृष्णादिका । कर्मणो वा लेश्या, लिश् श्लेषणे इति वचनात् सम्बन्धः, सह तया वर्त्तते सकर्मलेश्या. पुद्गला स्कन्धरूपा' । 'ओभासंति' प्रकाशन्ते "कयरे ण भते सरूपी सकम्मलेसा पुग्गला ओभासति, जाव पगासति, गोयमा । जा इमाओ चदि-

---

१ अथवाऽचित्तवनस्पतियतना दयाऽऽताम् आह यतो भक्षणे सचित्ताचित्तयोरविशेषात् ॥

मसूरियाणं देवाणं विमाणेहिंतो लेसाओ बहिया अभिनिस्सडाओ पयाविंति ॥ एएणं गोयमा ते सरूवीस- कम्मलेसा पुग्गला ओभासंति त्ति' लेसाओ त्ति। तेजांसि बहिया अभिनिस्सडाओ त्ति ॥ बहिस्ताद् अभि- निःसृता निर्गता, इति सिद्धं सकर्मलेश्यत्वान्यथानुपपत्त्या चन्द्रादितेजसां सजीवत्वमिति ॥ अत्र 'उच्यते' चन्द्रादिप्रभाणां सक- र्मलेश्यत्वम् उपचरितत्वाद् अत्रोक्तम्। न पुनर्वास्तव्यत्वात्, यदुक्तं श्रीमदभयदेवसूरिभिरस्यैव आलापकस्य वृत्तौ। इह यद्यपि चन्द्रादिविमानपुद्गला एव पृथिवीकायिकत्वेन सचेतनत्वात् कर्मलेश्याः तथापि—तन्निर्गतप्रकाशपुद्गलानामपि तद्धेतुत्वेन उप- चारात्, सकर्मलेश्यत्वम् अवगन्तव्यम् इति ॥ दृश्यते च कारणधर्मः कार्ये उपचर्यमाणः, यथा अमन्त्री अपि मन्त्रीपुत्रो मन्त्री भण्यते, साध्यं च वास्तवेन साधकेन सिद्ध्यति नोपचारकेण, नहि अग्निर्माणवक इत्यनेन पदेन माणवकेऽग्नित्वम् उपचरि- तम् इत्यसौ दहति, पाकादिक्रियां वा जनयति ॥ तस्मात् माणवकस्य इव, चन्द्रादिप्रभाणां संपर्केऽपि न विराधना ॥ किंच केषांचिद् जीवानाम् उद्द्योतनामकर्मास्ति, यद् उदयाद् अमीषां शरीराणि दूरस्थानि अपि अनुष्णप्रकाशात्मकम् उद्द्योतं कुर्वन्ति ॥ यथा यतिदेवोत्तरवैक्रियचन्द्रग्रहनक्षत्रतारा रत्नौषधिमणिप्रभृतयः, तथा केषांचिद् जन्तूनाम् आतपनाम कर्मास्ति। यदुदयात् तेषां शरीराणि दूरस्थान्यपि स्वयम् अनुष्णत्वेऽपि उष्णप्रकाशरूपम् आतपं कुर्वन्ति। यथा सूर्यबिम्बादि। तथा च तच्छरीरस्पर्शे कथं विराधना येन अत्रोच्यते ॥ नन्वेवं तर्हि विद्युत्प्रदीपादिप्रभासम्बन्धेऽपि न विराधना, विद्युदादीनाम् अग्निकायशरीराणां दूरस्थत्वात्, इति चेन्न, अग्निकायेषु हि न उद्द्योतनाम्नः कर्मण उदयोऽस्ति। तथा स्वाभाव्यात्, नापि आतपनाम्नोऽपार्थिवत्वात्, पार्थिवेष्वेव हि आतपोदयस्य आगमे भणितत्वात्। तर्हि कथम् अमी दूरस्थमपि वस्तु उद्द्योत-

यन्ति। तापयन्ति चेति चेद् 'उच्यते' उष्णस्पर्शोदयेन, उष्णलोहितवर्णनामोदयेन च, प्रकाशयुक्ता अग्निकायिका जीवा एव, तदानीम् इतस्ततो विस्तरन्ति, न तत्प्रभा असत्त्वात्, केवल ते एव अतिसूक्ष्मत्वात् प्रभा इत्युच्यन्ते ॥ तत्सम्पृक्ताश्च पदार्था उद्द्योततापवन्त इव प्रतिभासन्ति, तथा च अग्निकायिकजीवाना क्षारशरीरसम्बन्धेऽवश्य जीवविराधना भवति । चन्द्रसूर्यादिविमानादीनां सचित्तत्वेऽपि, प्रभाणां नामकर्मप्रभावतो जाताना स्पर्शनेऽपि अचित्तत्वेन विराधनाया अभाव इति । न ईर्यापथिकी प्रतिक्रम्यते ॥

ननु—चन्द्रोज्ज्वलायां रात्रौ साधूनां पुनः गृहीतसामायिकपौषधानां श्रावकश्राविकाणां च विद्युत्प्रदीपादिज्योतिषा स्पर्शनकं भवति वा न वा, 'उच्यते' न भवति चन्द्रोद्द्योतवति प्रदेशे, अन्यत्र तु भवत्येव । ननु–कुतो ऽय निषेध इति चेद् भण्यते चान्द्रेण तेजसा तस्य अभिभूतत्वाद्, अभिभूयन्ते हि ज्योत्स्नानामतिप्रबलतया इन्दुकिरणैर्विद्युत्प्रदीपादिभ्य', पृथग् भूयेत, तत एकैकशो निस्सृता ज्योतिः सञ्ज्ञिका॰ अग्निकायिका जीवाः परस्परोपष्टम्भरहितत्वेन तथाविधाहारविकलत्वेन क्षणिकत्वेन च अतिमानम् अनलत्वात् । यथा दिवा दिवाकरप्रसरेण, इयांस्तु विशेषः सूर्यप्रभाणा प्रचण्डत्वेन प्रत्युद्द्योतेनापि विद्युदादिज्योतिरभिभूयते, अतोऽनातपेऽपि स्थितस्य अस्य तेन स्पर्शनक न भवति, चन्द्रप्रभाणा तु मृदुत्वात् तत्प्रत्युद्द्योतेन तन्न अभिभूयते, इति प्रत्युद्द्योतवत्यपि प्रदेशे स्थितस्य तेन स्पर्शनक भवति एव, केवल चन्द्रातपे एव न भवति ॥ तत्रापि चन्द्रप्रभाभि र्व्याप्ते एव शरीरभागे पटावृत्ते इव तन्न भवति, अन्यत्र तु भवत्येव, इति वृद्धसम्प्रदाय' ॥ पुनर्विशेषार्थिना श्रीसन्देहदोहलावलीबृहद्वृत्ति र्विलोकनीया ॥ इति विद्युत्प्रदीपादिप्रभाणां स्पर्शनेऽपि दोष इति विचारः ॥ ५५ ॥

ननु—गर्भजतन्दुलमत्स्योऽन्तर्मुहूर्त्तायुष्कः सन्, महारौद्रध्यानोपगतो नरकेषु जायते, इति सर्वैः प्ररूप्यते। एतदक्षराणि क्वापि सिद्धान्ते सूत्रवृत्त्यादौ वर्तन्ते नवा ॥ उच्यते ॥ सन्ति, जीवाभिगमसूत्रवृत्त्योः प्रोक्तत्वात् ॥ तथाहि "नेरइयस्स णं भंते ॥ अंतरं कालओ केवि चिरं होइ ॥ गोयमा जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं वणस्सइकालो" अनन्तकालः, नेरइयस्स णं भंते ॥ इत्यादि 'नैरयिकस्य' भदन्त, अन्तरं नैरयिकत्वात् परिभ्रष्टस्य, भूयो नैरयिकत्वाऽप्राप्तेः, अपान्तरालं, कालतः कियच्चिरं भवति ॥ कियत्कालं यावत् भवतीत्यर्थः ॥ भगवान् आह—गौतम जघन्येन अन्तर्मुहूर्त्तं ॥ कथमिति चेद्—उच्यते, नरकाद् उद्वृत्य मनुष्यभवे, तिर्यग्भवे वा, अन्तर्मुहूर्त्तं स्थित्वा भूयो नरकेषु उत्पादात् ॥ तत्र मनुष्यभवभावना इयं—कश्चिन् नरकाद् उद्वृत्य गर्भजमनुष्यत्वेन उत्पद्य सर्वाभिः पर्याप्तिभिः पर्याप्तो विशिष्टसंज्ञानोपेतो वैक्रियलब्धिमान् राज्याद्याकाङ्क्षी परचक्राद्युपद्रवम् आकर्ण्य, स्वशक्तिप्रभावतः चतुरङ्गसैन्यं विकुर्वित्वा, संग्रामयित्वा च, महारौद्रध्यानोपगतो गर्भस्थ एव कालं कृत्वा, भूयो नरकेषु उत्पद्यते ॥ तदेवम् अन्तर्मुहूर्त्तं नरकाद् उद्वृत्य, तिर्यग्भवे गर्भव्युत्क्रान्तिकतन्दुलमत्स्यत्वेन उत्पद्य, महारौद्रध्यानोपगतोऽन्तर्मुहूर्त्तं, जीवित्वा भूयो नरकेषु जायते ॥ इति ॥ उत्कर्षतोऽनन्तं कालं स च अनन्तकालः, परम्परया वनस्पतिषु उत्पादाद् अवसातव्यम् ॥ तथा च आह—वनस्पतिकालः स भागेन उक्त इति ॥ पुनर्विशेषतया एतत्सम्मतिः श्रीनवतत्त्वस्य बृहद् बालावबोधेऽपि अस्ति ॥ तत्पाठस्तु तत एव अवसेयः ॥ एवमेव श्रीधर्मबिन्दुसूत्रवृत्त्योः, सप्तमाध्ययनेऽपि, तथाहि—तन्दुलमत्स्यस्तु बाह्योपमर्दाभावेऽपि निर्निमित्तम् एव अपूरिता अतितीव्ररौद्रध्यानोऽन्तर्मु-

१ नवगमयानादौ कृत्वा यावदेको समयोन स्यात् अन्तर्मुहूर्त्तमिति ।

हूर्त्तमायुरनुपाल्य, सप्तमनरकपृथिव्या त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमायु' नारक उत्पद्यते इति ॥

पुन' श्रीउत्तराध्ययनसूत्रे द्वात्रिंशत्तमाध्ययने अष्टनवतितमगाथाया व्याख्याने लघुवृत्तौ यथा ॥ प्रद्विष्टचित्तः सन् नकुर्वन्नपि कर्म चिनोति, तन्दुलमत्स्यवत् ॥ यथा स महामत्स्यस्य मुखासन्ने मत्स्यीकुक्षौ अन्तर्मुहूर्त्ते एव, गर्भे भूत्वा पर्याप्तो 'भूत्वा' उत्पद्य संज्ञी पौढमत्स्यमुखे विशतो मत्स्यलक्षान् दृष्ट्वाऽ्य धन्यो यस्य आस्ये इयन्तो मत्स्या विशन्ति ॥ इति ध्यायन् तेषु निस्सरत्सु रे मूर्ख ईदृग् अज्ञ', कथ, यद् एतान् मुञ्चसि, अहम् एतावन्मात्रश्चेद् स्या, तदा एतावतो न मुञ्चे ॥ इत्यादि च नि दध्नन्तर्मुहूर्त्तेनैव सप्तम्याम् उत्कृष्टमायु' बद्ध्वा, अन्तर्मुहूर्त्तेनैव अबाधा भुक्त्वा अन्तर्मुहूर्त्तमध्येनैव मृत्वा सप्तम्याम् उत्पद्यते, इति तन्दुलमत्स्याधिकारविचार ॥ ५६ ॥

ननु—क्षुल्लकभवस्वरूप किं कुत्र ग्रन्थे केन प्रतिपादितम् अस्ति ॥ 'उच्यते' एकस्मिन्–नानप्राणे समधिका' सप्तदशक्षुल्लकभवा भवति ॥ षट्पञ्चाशदधिकावलिका शतद्वयप्रमाणम्, एतादृक् स्वरूप, श्रीजीवाभिगमवृत्तौ श्रीमलयगिरिसूरिभिः प्रतिपादितम् अस्ति ॥ तथाहि—अथ स्थाने स्थाने क्षुल्लकभवग्रहणम् इत्युक्त, तत्र क्षुल्लकभवग्रहणम् इति क. शब्दार्थः ॥ उच्यते, क्षुल्ल लघु स्तोकम् इत्येकोऽर्थ., क्षुल्लम् एव क्षुल्लक, एकायुष्कसवेदनकालो भव', तस्य ग्रहण सम्बन्धन भवग्रहण, तच्चावलिकातश्चिन्त्यमान षट्पञ्चाशदधिकम् आवलिकाशतद्वय, अथैकस्मिन् आनप्राणे कियन्ति क्षुल्लकभवग्रहणानि भवन्ति 'उच्यते' किंचित्समधिकानि सप्तदश, कथमिति चेद् उच्यते—इह मुहूर्त्तमध्ये सर्वसंख्यया पञ्चषष्टिसहस्राणि पञ्चशतानि षट्त्रिंशानि क्षुल्लकभवग्रहणानि भवन्ति ॥ यत उक्त चूर्णा ।

"पणट्ठिसहस्साइं पंचेव सयाइं हवन्ति छत्तीसा। खुड्डाग भवग्गहणा हवन्ति अंतोमुहुत्तम्मि ॥ १ ॥"
आनप्राणाश्च मुहूर्त्ते त्रीणि सहस्राणि सप्तशतानि त्रिसप्तत्यधिकानि ॥ उक्तं च—
"तिन्नि सहस्सा सत्त य सयाइं तेवत्तरिं च ऊसासा। एस मुहुत्तो भणिओ सव्वेहिं अणंतणाणीहिं ॥ १ ॥"
ततोऽत्र त्रैराशिककर्मावतारः ॥ यदि त्रिसप्तत्यधिकसप्तशतोत्तरै स्त्रिभिः सहस्रैरुच्छ्वासानां पञ्चषष्टिसहस्राणि पञ्चशतानि षट्त्रिंशानि क्षुल्लकभवग्रहणानां भवन्ति, तत एकेन उच्छ्वासेन किं लभामहे ॥ राशित्रयस्थापना ॥ ३७७३ ॥ ६५५३६ ॥
तत्र आद्येन राशिना एकलक्षणेन मध्यराशिर्गुणने जातः स तावान् एव, एकेन गुणितं तदेव भवतीति न्यायात् ॥ तत आद्येन राशिना भागहरणे लब्धं सप्तदशक्षुल्लकभवाः। शेषास्तु अंशाः तिष्ठन्ति, त्रयोदशशतानि पञ्चनवत्यधिकानि उक्तं च।
"सत्तरस भवग्गहणा खुड्डाणं इह भवन्ति पाणम्मि। तेरस चेव सयाइं पंचाणुइचेव अंसाणं ॥ १ ॥"
अथ एतावद्भि रंशैः कियन्त्य आवलिका लभ्यन्ते, उच्यते—समधिकचतुर्नवतिः, तथाहि—षट्पञ्चाशदधिकेन शतद्वयेन आवलिकानां त्रयोदशशतानि पञ्चनवतीनि गुण्यन्ते, जातानि त्रीणि लक्षाणि सप्तपञ्चाशत्सहस्राणि शतम् एकम् ॥ ३।४७।१।२० ॥ छेदराशिः स एव ॥ ३७७३ ॥ लब्धाश्चतुर्नवतिरावलिकाः, शेषास्तु अंशा, आवलिकाया स्तिष्ठन्ति ॥ चतुर्विंशतिशतानि अष्टपञ्चाशदधिकानि ॥ २४५८ ॥ एवं यदा एकस्मिन् आनप्राणे आवलिकाः संख्यातुम् इष्यन्ते, तदा सप्तदशभवा द्वाभ्यां षट्पञ्चाशदधिकाभ्यां शताभ्यां गुण्यन्ते ॥ ४३५२ ॥ गुणयित्वा च उपरितनाश्चतुर्नवतिरावलिकाः प्रक्षिप्यन्ते। तत आवलिकाः चतुश्चत्वारिंशच्छतानि षट्चत्वारिंशदधिकानि भवन्ति ॥ उक्तं च।

"एगो उ आणपाणू चोयालीसंसयाउ छायाला । आवलिआ पमाणेणं अणतणाणीर्हि निद्दिट्ठो" ॥ १ ॥

यदि पुनरन्तर्मुहूर्ते आवलिकाः सङ्ख्यातुम् इष्यन्ते ॥ तत एतान्येव चतुश्चत्वारिंशच्छतैस्त्रिपद्चत्वारिंशानि आवलिकाना मुहूर्ते किल उच्छ्वासानां सप्तत्रिंशच्छतानि त्रिसप्तत्यधिका भवन्ति, सप्तत्रिंशच्छतैस्त्रिसप्तत्यधिकैर्गुण्यन्ते जाता एका कोटी सप्तषष्टिशतसहस्राणि चतु सप्ततिसहस्राणि सप्तशतानि, अष्टपञ्चाशदधिकानि (॥ १६७७४७५८ ॥) ये ऽपि च आवलिकाया अंशाश्चतुर्विंशतिशतानि अष्टपञ्चाशदधिकानि, (२४|४८) तेऽपि मुहूर्त्तोच्छ्वासराशिना (३७७३) गुण्यन्ते, अस्यैव छेदस्य ते अंशा इति आवलिकायानयनार्थं तेनैव (३७७३) एकमुहूर्त्तोच्छ्वासरूपेण भागो ह्रियते, लब्धास्तावन्त्य एव आवलिकाश्चतुर्विंशतिशतानि अष्टपञ्चाशदधिकानि (॥२४४८॥) तानि मूलराशौ प्रक्षिप्यन्ते जाता मूलराशिरेका कोटिः, सप्तषष्टिलक्षाः ॥ सप्तसप्ततिसहस्राणि, द्वे शते षोडशोत्तरे, एतावन्त्य आवलिका मुहूर्ते भवन्ति ॥ यदि वा मुहूर्त्तगतानां क्षुल्लकभवग्रहणाना पञ्चषष्टिसहस्राणि पञ्चशतानि षट्त्रिंशतानि एकभवग्रहणप्रमाणेन षट्पञ्चाशेन शतद्वयेन, आवलिकानां गुण्यन्ते, तथापि तावन्त्य एव आवलिका भवन्ति ॥ उक्तं च ।

"एगा कोडी सत्तसट्ठिलक्खा सत्तहत्तरी सहस्सा य । दोयसया सोलहिया आवलियाण मुहुत्तम्मि" ॥ १ ॥

एवं च यत् उच्यते "संखिजाओ आवलियाओ एगे ऊसासनीसासे" इत्यादि, तदतीवसमीचीनम् इति । क्षुल्लकभवविचारः ॥ ५७ ॥

ननु—भव्यजीवो मोहनीयादिकर्मणां सप्ततिसागरोपमकोटीकोटीप्रमुखस्थितीनां, मध्याद् यदा एका सागरोपमकोटीकोटी-

पल्योपमासंख्येयभागोना स्थितिः शेषा भवति, तदा सम्यक्त्वं लभते ॥ परं ततः परं, देशविरतिं कदा लभते ॥ कोऽर्थः सम्यक्त्वप्राप्तौ सत्यां यावती कर्मस्थितिरवशिष्टाऽस्ति ॥ तन्मध्यादपि कियति कर्मस्थितिक्षये विरतिरुदयम् एतीति, प्रष्टुः शिष्यस्य आशयः, तत्र उच्यते शेषकर्मस्थितेः पल्योपमपृथक्त्वे क्षयिते अनुव्रतानि लभते, यदुक्तं श्रीप्रथमपञ्चाशकसूत्रे पष्ठगाथायां श्रीहरिभद्रसूरिभिः सप्तमपत्रे वृत्तौ च श्रीअभयदेवसूरिभिः तथाहि—

"सम्मा पलिअपहुत्ते वगए कम्माण भावओ होंति । वयप्पभितीणि भवण्णवतरंडतुल्लाणि नियमेणं" ॥

व्याख्या—'सम्म त्ति'सूचनात् सूत्रमिति न्यायात् सम्यक्त्वात् लब्धाद् अनन्तरं पल्योपमानाम् आगमप्रसिद्धानां कालपरिमाणविशेषलक्षणानां पृथक्त्वं द्विप्रभृतिनवान्तसंख्यालक्षणं पल्योपमपृथक्त्वं, तस्मिन्नपगते 'अपेते' वेदिते इत्यर्थः, केषां पल्योपमपृथक्त्वम् इत्याह कर्मणां ज्ञानावरणादीनाम्, इह च कर्मस्थितेरिति वाच्ये स्थितेः स्थितिमतां च अभेदविवक्षया कर्मणाम् इत्युक्तं, यतो मोहनीयादिकर्मणां सागरोपमकोटीकोटीसप्तत्यादिकायाः स्थितेर्मध्यात्, कोटीकोट्यादिकां स्थितिं, यथाप्रवृत्तिकरणेन क्षपयति, तावद्यावदेका पल्योपमासंख्येयभागोना सागरोपमकोटीकोटीशेषा ॥ ततो ग्रन्थिभेदेन सम्यक्त्वं लभते, ततः शेषकर्मस्थितेः पल्योपमपृथक्त्वे क्षपिते सति अनुव्रतानि लभते, इत्यागमसुद्राः ॥ ततः किम् इत्याह—भावतः परमार्थवृत्तिमाश्रित्य, द्रव्यतः पुनरतिदीर्घतरायाम् अपि कर्मस्थितौ महाव्रतानि अपि भवन्ति ॥ यदुक्तं ।

"सव्वजीयाणं जम्हा सुत्ते गेविज्जेगेसु उववाओ । भणिओ जिणेहिं सो नय लिंगं मोत्तुं जओ भणियं ॥ १ ॥
जे दंसणवावन्ना लिंगग्गहणं करिंति सामण्णे । तेसिं पि य उववाओ उक्कोसो जाव गेविज्जे ॥ २ ॥

'होति त्ति' भवन्ति जायन्ते, कानीत्याह व्रतप्रभृतीनीति, अनुव्रतादीनि, स्वरूपतः किं विधानि तानि, इत्याह भवार्णवतर-
ण्डतुल्यानि ससारसागरोत्तरणद्रोण्यादिकल्पानि, नियमेन, अवश्यभावेन, तदुक्तम् ।
"सम्मत्तमि उ लद्धे पलिअपुहुत्तेण सावओ होज्जा । चरणोवसमखयाण सागरसखतरा होंति"
पल्योपमपृथक्त्वादिवेद्यस्य च कर्मणो, ह्रासोऽनुक्रमेण स्याद्, वीर्योल्लासात् करणान्तरप्रवृत्ते' अतिशीघ्रकालेन वा तदुक्तम्
"एव अप्पडिवडिए सम्मत्ते देवमणुयजम्मेसु" अनुक्रमवेदनेनेत्यर्थ. ॥ "अन्नयरसेढिवज्ज एगभवेण च सव्वाइ" ननु यदा
सम्यक्त्वयुक्त एव नवपल्योपमातिरिक्तस्थितिकदेवेषु उत्पद्यते, तदा देवभवे विरतेरभावात् कथ "सम्मत्तमि उ लद्धे पलिय पुहु-
त्तेण सावओ होज्जा" इत्येतद् घटते, अत्रोच्यते तस्यामेव अवस्थायां यावन्ती स्थितिं क्षपयति, तावतीम् अन्या बध्नाति, ततो
देशोनसागरोपमकोटाकोटीरूपाया अधिकृतकर्मस्थितेः पल्योपमपृथक्त्वस्य नापगमो भवतीति । न देवभवादौ देशविरतिलाभ
स्यादिति न विरोधस्तदेव सम्यक्त्वलाभे ऽपि व्रतप्रतिपत्तौ भजना इति स्थितम्, इति गाथार्थः ॥ पञ्चमपत्रे ॥ इति सम्यक्त्व-
लाभानन्तरमपि नवपल्योपमस्थितिककर्मक्षये व्रतप्रतिपत्ति ॥ ५८ ॥

ननु—बादरपर्य्याप्तजीवनिश्रया अपर्य्याप्ता', कियन्त उत्पद्यन्ते, उच्यते—असख्येया इति, यदुक्त श्रीजीवाभिगमसूत्रे
अष्टादशपत्रे वृत्तौ च तथाहि—"एएसि सुहुमाण १ बायराण २ य पज्जत्ताण अप्पज्जत्ताण य, कयरे कयरे स-
व्वत्थोवा बायरा ॥ १ ॥ अप्पज्जत्तगा असखेज्जगुणा ॥ २ ॥ सुहुमापज्जत्ता असखेज्जगुणा इति ॥ एएसि ण

भंते, सुहुमाण पज्जत्ताणमित्यादि" ।

व्याख्या—इह बादरेषु पर्याप्तेभ्यो ऽपर्याप्ता असंख्येयगुणाः, एकैकपर्याप्तिनिश्रया असंख्येयानाम् अपर्याप्तानाम् उत्पादात्, तथा चोक्तं—प्रज्ञापनायां प्रज्ञापनाख्ये पदे ।

"पज्जत्तगनिस्साए अपज्जत्तगा वक्कमंति ॥ तं जत्थ एगो तत्थ नियमा असंखेज्जा इति" ॥

सूक्ष्मेषु पुनर्नाऽयं क्रमः, पर्याप्ताश्च अपर्याप्तापेक्षया चिरकालावस्थायिन इति, सदैव ते बहवो लभ्यन्ते, तत उक्तं सर्वस्तोकाः सूक्ष्मा अपर्याप्ता–स्तेभ्यः सूक्ष्माः पर्याप्ताः संख्येयगुणाः, एवं पृथिवीकायादिषु अपि भावनीयम् ॥ एवं श्रीआचाराङ्गवृत्तौ प्रथमाध्ययनद्वितीयोद्देशके पञ्चदशपत्रे, तथाहि—पुनरपि पर्याप्तकादिभेदाद् भेदम् आह 'जे बायरे' इत्यादि ॥ यानि बादरपृथिवीकाये 'विधानानि' भेदाः प्रतिपादिताः, तानि यावन्ति पर्याप्तकानां तावन्त्येव अपर्याप्तकानामपि, अत्र च भेदानां तुल्यत्वं द्रष्टव्यं ॥ नतु जीवानां, यत एकपर्याप्तकाश्रयेण असंख्येया अपर्याप्तका भवन्ति ॥ सूक्ष्मा अपि पर्याप्ताऽपर्याप्तकभेदेन द्विविधा एव, किन्तु अपर्याप्तकनिश्रया पर्याप्तकाः समुत्पद्यन्ते ॥ यत्र च एको ऽपर्याप्तकस्तत्र नियमाद् असंख्येयाः पर्याप्तकाः स्युरिति ॥ एवं जलाश्रिता असंख्येयाः, यदुक्तं श्रीआचाराङ्गद्वितीयोद्देशके पञ्चविंशतिपत्रे ॥ २५ ॥ तथाहि—'संति पाणा उदगणिस्सिया जीवा अणेगे, तट्टीका 'संतिपाणा, इत्यादि पूर्ववत्, कियन्त–स्ते पुनस्ते इति दर्शयति, जीवा अणेगे, पुनर्जीवोपादानमुदकाश्रितप्रभूतजीवज्ञापनार्थं, ततश्च इदम् उक्तं भवति, एकैकस्मिन् जीवभेदे उदकाश्रिता अनेके ऽसंख्येयाः

प्राणिनो भवन्ति ॥ एव च अपृविपयारम्भभाजस्तत् निश्चितप्रभूतसत्त्वव्यापत्तिकारिणो द्रष्टव्याः ॥ इति एकनादरपर्य्याप्तजीव निश्रया असख्येया वादरा अपर्य्याप्ता इति विचार' ॥ ५९ ॥

ननु—नरकेपु अशुभवर्णदुरभिगन्धकटुकरसकर्कशस्पर्शान् पुद्गलान् यथा मिथ्यादृष्टिनारका आहारयन्ति, तथैव भविष्यत्तीर्थंकरादयोऽपि, किंवा कोऽपि विशेप', उच्यते—भविष्यत्तीर्थंकरादय' शुभवर्णादिमतः पुद्गलान् आहारयन्तीति विशेप', यदुक्त श्रीभगवतीवृत्तौ प्रथमशतके प्रथमोद्देशके, तथाहि—

"वण्णओ कालनीलाइ, गधओ दुब्भिगधाइ, रसओ तित्तकडुयरसाइ, फासओ कक्खडागुरुयसीयलुक्खाइ"

एतानि च प्रायो मिथ्यादृष्टय एव आहारयन्ति, नतु भविष्यत्तीर्थंकरादयः ॥ इति नरके भविष्यत्तीर्थंकरादयः शुभपुद्गलान् आहारयन्तीति विचार ॥ ६० ॥

ननु—व्यन्तरेभ्योऽपि केचिद् भवनपतिदेवा अल्पर्द्धयो वर्त्तन्ते न वा, उच्यते—सन्ति एके, यदुक्त श्रीभगवतीसूत्रे वृत्तौ च प्रथमशतकद्वितीयोद्देशके तथाहि—"असन्नीण जहन्नेण भवणवासीसु उक्कोसेण वाणव्यतरेसुत्ति" इह यद्यपि 'चरम वलिसारमहिय, इत्यादिवचनाद् असुरादयो महर्द्धिका', 'पलिओवममुक्कोस वतरियाणति, वचनाच्च व्यतरा अल्पर्द्धिकाः, तथापि अत एव वचनाद् अवसीयते ॥ सन्ति व्यन्तरेभ्य सकाशाद् अल्पर्द्धयो भवनपतय केचन ॥ इति व्यन्तरेभ्योऽपि केचन भवनपतयो ऽल्पर्द्धय इति विचारः ॥ ६१ ॥

ननु—विग्रहगतिकरणे जीवानां कति समयान् यावत् अनाहारकत्वं स्यात् ॥ उच्यते—त्रिसमयान् मतान्तरे तु चतुःसमयान् अनाहारकत्वं स्यात् । यदुक्तं श्रीभगवतीसूत्रवृत्तौ सप्तमशतके प्रथमोद्देशके तथाहि—“तेणं कालेणं तेणं समएणं जाव, एवं वयासी जीवेणं भंते, कं समयं अणाहारए भवति” गोयमा पढमे समए सिय आहारए सिय अणाहारए ॥ १ ॥ वितियसमए सिय आहारए सिय अणाहारए ॥ २ ॥ ततिय समए सिअ आहारए सिअ अणाहारए ॥ ३ ॥ चउत्थे समए नियमा आहारए ॥ कं समयं अणाहारए त्ति ॥ परभवं गच्छन् कस्मिन् समये ऽनाहारको भवतीति प्रश्नः ॥ उत्तरं तु यदा जीव ऋजुगत्या उत्पादस्थानं गच्छति ॥ तदा परभवायुषः प्रथमे एव समये आहारको भवति ॥ यदा तु विग्रहगत्या गच्छति, तदा प्रथमसमये वक्रो ऽनाहारको भवति, उत्पत्तिस्थानाऽनवाप्तौ, तदा आहारणीयपुद्गलानाम् अभावात्, अत एवाह—“पढमे समये सिअ आहारए सिअ अणाहारए त्ति ॥ तथा यदा एकेन वक्रेण द्वाभ्यां समयाभ्यां उत्पद्यते, तदा प्रथमसमये ऽनाहारको, द्वितीये तु आहारकः ॥ यदा तु वक्रद्वयेन त्रिभिः समयै रुत्पद्यते, तदा प्रथमे द्वितीये च अनाहारकः ॥ इत्यत आह “बीय समए सिय आहारए सिअ अणाहारए” त्ति ॥ २ ॥ तथा यदा वक्रद्वयेन त्रिभिः समयै-रुत्पद्यते, तदा आद्ययो-रनाहारकः ॥ तृतीये तु आहारको यदा तु वक्रत्रयेण चतुर्भिः समयै रुत्पद्यते, तदा आद्ये समयत्रये अनाहारकः ॥ चतुर्थे तु नियमाद् आहारकः ॥ इति कृत्वा ‘तइए समए सिअ आहारए सिअ अणाहारए’ इत्युक्तं ॥ वक्रत्रयं च इत्थं भवति, नाड्या बहि-र्विदिग्व्यवस्थितस्य सतो यस्य अधो लोकाद्

ऊर्ध्वलोके उत्पादो नाड्या बहिरेव दिशि भवति ॥ सोऽवश्यम् एकेन समयेन विश्रेणितः समश्रेणिं प्रतिपद्यते, द्वितीयेन नाडीं प्रविशति, तृतीयेन ऊर्ध्वलोकं गच्छति, चतुर्थेन लोकनाडीतो निर्गत्य उत्पत्तिस्थाने उत्पद्यते ॥ इह च आद्ये समयत्रये वक्रत्रयम् अवगन्तव्यम् ॥ समश्रेण्यैव गमनात्, अन्ये तु आहु' ॥ वक्रचतुष्टयमपि सम्भवति ॥ यदा हि विदिशो विदिशि एवोत्पद्यते, तत्र समयत्रयं प्राग्वद् चतुर्थसमये तु नाडीतो निर्गत्य समश्रेणिं प्रतिपद्यते ॥ पञ्चमेन तु उत्पत्तिस्थानं प्राप्नोति ॥ तत्र च आद्ये समयचतुष्टये वक्रचतुष्टयं स्यात्, तत्र अनाहारक इति ॥ इद सूत्रेन दर्शित, प्रायेण इत्थम्, अनुत्पत्तेरिति ॥ एवं 'दडओ त्ति' अमुना अभिलापेन चतुर्विंशति दण्डको वाच्य, तत्र च जीवपदे एकेन्द्रियपदेषु च पूर्वोक्तभावनया एव, चतुर्थे समये नियमाद् आहारक इति वाच्यम्, शेषेषु पदेषु तृतीयसमये नियमात् आहारक इति ॥ तत्र यो नारकादिव्रस' त्रसेषु एवोत्पद्यते, तस्य नाड्या बहिस्ताद् आगमनं गमनं नास्तीति, तृतीयसमये नियमाद् आहारकत्व, तथाहि—यो मत्स्यादि-र्भरतस्य पूर्वभागाद् ऐरवतपश्चिमभागस्य अधो नरके उत्पद्यते, स एकेन समयेन भरतस्य पूर्वभागात् पश्चिमं भागं याति ॥ द्वितीयेन तु भरतैरवतपश्चिमभाग, ततस्तृतीयेन नरकम् इति ॥ अत्र च आद्ययोरनाहारक', तृतीये तु आहारक, एतदेव दर्शयति।

"जीवा य एगिंदिया य चउत्थे समए सेसा तइए समए त्ति"

तथा सग्रहणिसूत्रवृत्त्योस्त्वेव, तथाहि—परभव गच्छतां जीवाना गति-र्द्वेधा ऋज्वी १ वक्रा २ च तत्र ऋज्वी एकसमया समश्रेणिव्यवस्थितत्वेन उत्पत्तिदेशस्य आद्यसमये एव प्राप्ते', वक्रा तु बाहुल्येन उत्कर्षतश्चतुःसमयान्ता, क्वचित् क-

दाचित् पञ्चमसमयान्ता अपि, एतच्च अनन्तरमेव भावयिष्यते ॥ अथ अस्मिन्नेव गतिद्वये निश्चयव्यवहारनयाभ्यां परभवायुरुदयं १ परभवाहारं २ च चिन्तयन्नाह, ।

"उज्जुगइपढमसमए पारभविअं आउयं तहाहारो ॥ वक्काइ बीयसमये परभविआउं उदयमेइ ॥ ६० ॥"

व्याख्या—ऋजुगतौ प्रथमसमये एव पारभविकम् आयुरुदयम् आगच्छति, प्रथमसमये एव परभवाहारः ॥ तथाहि—निश्चयनयेन परभवप्रथमसमये एव पूर्वशरीरशाटो, यस्मिन्नेव समये सर्वात्मना पूर्वशरीरत्यागः, तस्मिन्नेव गतिरेवं च तस्मिन्नेव आद्यसमये परभवायुरुदयः ॥ ऋजुगत्या च आद्यसमये एव जन्तुरुत्पत्तिदेशम् आसादयति, तद्गतांश्च स्वशरीरयोग्यान् पुद्गलान् आदत्ते, ततः सिद्धः प्रथमसमये एव परभवाहारो ऽपि, यद्यपि च वक्रगतावपि निश्चयनयाद् उक्तनीत्या प्रथमसमये एव, परभवायुरुदयः, तमन्तरेण सर्वात्मना पूर्वशरीरत्यागासंभवतो गतेरभावात्, तथापि केचित् परिस्थूलव्यवहारनयाश्रिताः, वक्रगतौ द्वितीयसमये एव परभवायुरुदेतीति प्रतिपन्नाः, ततस्तन्मतेन आह 'वक्काइ' इत्यादि वक्रायां गतौ द्वितीयसमये पारभविकम् आयुरुदयम् एति ॥ १ ॥ अयम् अभिप्रायः—यः किल प्राग्भवान्त्यसमये एव वक्रा गतिः प्रतिपत्तुम् आरब्धा, तत्परिणामाभिमुखत्वात्, ततः सोऽपि समयो वक्रगतिसम्बन्धी द्रष्टव्यः । द्वितीये च समये परभवायुरुदयः, इति सिद्धं वक्रगतौ प्राग्भवान्त्यसमयापेक्षया द्वितीयसमये परभवायुरुदेतीति ॥ अस्यां च वक्रगतौ स्थितो जन्तु-रेकेन द्वाभ्यां त्रिभिश्चतुर्भि-र्वा वक्रै-रुत्पत्तिदेशम् आसादयति, तत्रैक-वक्रायां गतौ समयद्वये ऽपि नियमाद् आहारकः, तथाहि—आद्यसमये पूर्वशरीरमोक्षः,

तस्मिंश्च समये तच्छरीरयोग्या केचित् पुद्गला जीवयोगात् लोमाहारतः सम्बन्धम् आयान्ति, औदारिकवैक्रियाहारकपुद्गलाऽऽदान च आहार, तत आहारक', द्वितीये च समये उत्पत्तिदेशे तद् भवयोग्यपुद्गलादानाद् आहारकः ॥ १ ॥ द्विवक्रायां त्रय. समया, तत्र आद्ये, अन्त्ये, च प्राग्वद् आहारको, मध्ये तु अनाहारकः ॥ २ ॥ त्रिवक्राया चत्वारः समयाः, तथाहि—त्रसनाड्या बहि-रधस्तनभागाद् ऊर्ध्वम्, उपरितनभागाद् अधो, वा समुत्पद्यमानो जन्तुर्विदिशो दिशि यदा उत्पद्यते, तदा एकेन समयेन विदिशो दिशि याति, द्वितीयेन त्रसनाड्या प्रविशति, तृतीयेन उपर्य्यधो वा याति, चतुर्थेन बहिरुत्पद्यते, दिशो विदिशि उत्पादे तु आद्ये समये त्रसनाड्या प्रविशति द्वितीये उपर्य्यधो वा याति, तृतीये बहिर्गच्छति, चतुर्थे विदिशि उत्पद्यते, तत्र आद्यन्तयोः प्राग्वद् आहारको, मध्यमयोस्तु अनाहारक, चतुर्थवक्रायां पञ्च समया, ते च त्रसनाड्या बहिरेव विदिशो विदिशि उत्पादे प्राग्वद् भावनीयाः ॥ अत्रापि आद्यन्तयोराहारकः, त्रिषु तु अनाहारक' ॥ एतदेवाह—

"इग-दु-ति-चउ-वक्कासु दुगाइ-समएसु परभवाहारो । दुगवक्काईसु समया इग-दो-तिन्नि य अणाहारो ॥ ६१ ॥"

व्याख्या—एकद्वित्रिचतुर्वक्रासु वक्रगतिषु द्वितीयादिषु समयेषु परभवाहार, तद्यथा—एकवक्राया द्वितीये, द्विवक्राया तृतीये, त्रिवक्राया चतुर्थे, चतुर्वक्राया पञ्चमे समये परभवाहार' ॥ तत्र एकवक्रायाम् उक्तनीत्या समयद्वये ऽपि आहार., द्विवक्रादिषु तु वक्रगतिषु क्रमाद् एको द्वौ त्रयश्च समया अनाहाराः ॥ न विद्यते आहार एषु इति, यद्वा एक द्वौ त्रीन् समयान्

जीवा अनाहाराः, एतद् गाथार्थश्च प्रागेव भावितः, तदेवं चिन्तितो निश्चयतः ऋजुगत्यां, व्यवहारस्तु वक्रगत्यां परभवायुराहारौ, यदि पुन-र्वक्रगतौ अपि निश्चयत-स्तौ चिन्त्येते, तदा अस्यामपि आद्यसमये एव परभवायु-रुदयः, तथाहि—यद्यपि प्राग् भवान्त्यसमये वक्रगतिप्रतिपत्ते-रभिमुखो जन्तुः, तथापि प्राग्भवसम्बन्धिनोः संघातपरिशाटयो-स्तत्र भावात् ॥ प्राग्भवसम्बन्धे वाऽसौ समयः, तदनन्तरसमये तु प्राग्भवसम्बन्धिनः शरीरस्य सर्वथा शाटः, तथाच आगमः—'परभवपढमे साडो त्ति' ततश्च तस्मिन्नेव अन्तरसमये परभवायुरुदेतीति सिद्धः ऋजुगतिवक्रगतौ अपि आद्यसमये एव परभवायुरुदयः ॥ आहारस्तु एकवक्रायां गतौ द्वितीये समये, तस्मिन्नेव उत्पत्तिदेशावाप्तेः, प्रथमसमयस्तु अनाहार-स्तत्र सर्वात्मना पूर्वशरीरत्यागाद् उत्पत्तिदेशस्य च अप्राप्तेः ॥ एवं द्विवक्रायां तृतीये, त्रिवक्रायां चतुर्थे, चतुर्वक्रायां च पञ्चमे समये आहारः ॥ ततः स्थितम् इदम्-उत्कर्षेण व्यवहारस्तत्र यो निश्चयतस्तु चत्वारः समयाः, अनाहारा इति, प्रभूतं च अत्र वाच्यं, तच्च मन्दमतिव्यामोहभयात् नाभिधीयते ॥ तथा श्रीप्रवचनसारोद्धारसूत्रवृत्त्योरपि, त्रिंशदुत्तरद्विशततमद्वारेऽपि एवं ।

"विग्गहगइमावन्ना केवलिणो समुहिया अजोगी य ॥ सिद्धा य अणाहारा सेसा आहारगा जीवा ॥ २७३३ ॥"

व्याख्या—विग्रहगतिर्भवान्तरे विश्रेण्यागमनं, ताम् आपन्नाः प्राप्ताः, सर्वे ऽपि जीवाः, तथा केवलिनः समुद्धताः, कृतसमुद्घाताः, तथा अयोगिनः शैलेश्यवस्था, तथा सिद्धाः क्षीणकर्माष्टकाः, सर्वे ऽपि एते ऽनाहाराः, एतद्व्यतिरिक्ताः शेषा सर्वेऽपि आहारकाः ॥ इह परभवगच्छतां जन्तूनां गतिर्द्वेधा, ऋजुगति-र्विग्रहगतिश्च, तत्र यदा जीवस्य मरणस्थानाद् उत्पत्ति-

स्थान समश्रेण्यां प्राजलम् एव भवति, तदा ऋजुगतिः, सा च एकसमया समश्रेणिव्यवस्थितत्वेन उत्पत्तिदेशस्य आद्यसमये एव प्राप्तेर्नियमात्, आहारकश्च अस्यां हेयग्राह्यशरीरमोक्षग्रहणान्तरालाभावेन आहारान्यवच्छेदात्, यदा तु मरणस्थानाद् उत्पत्तिस्थान वक्र भवति, तदा विग्रहगति, वक्रश्रेण्यन्तरारम्भरूपेण विग्रहेण उपलक्षिता गति-र्विग्रहगति, इति कृत्वा तत्र विग्रहगत्यापन्ना उत्कर्षतस्त्रीन् समयान् यावद् अनाहारकाः ॥ तथाहि—अस्यां वक्रगतौ स्थितो जन्तुरेकेन द्वाभ्या त्रिभिश्चतुर्भिर्वा वक्रै रुत्पत्तिदेशम् आयाति ॥ तत्र एकवक्राया द्वौ समयौ तयोश्च नियमाद् आहारक ॥ तथाहि—आद्यसमये पूर्वे शरीरमोक्षः, तस्मिंश्च समये तच्छरीरयोग्या[1] केचित् पुद्गला जीवयोग्या लोमाहारत सम्बन्धम् आयान्ति औदारिकवैक्रियाऽऽहारक पुद्गलादीना च आहार', तत्र आद्यसमये आहारकः, द्वितीये च समये उत्पत्तिदेशे तद्भवयोग्यशरीरपुद्गलादानाद आहारक', द्विवक्रायां गतौ त्रयः समयाः, तत्र आद्ये अन्त्ये च प्राग्वद् आहारको, मध्यमे तु अनाहारक', त्रिवक्रायां गतौ चत्वारः समयाः, ते चैव-त्रसनाड्या बहिरधस्तनभागाद् ऊर्ध्वम्, उपरितनभागाद् अधो वा, जायमानो जन्तु-र्विदिशो दिशि, दिशो वा विदिशि यदा उत्पद्यते, तदा एकेन समयेन विदिशो दिशि याति, द्वितीयेन त्रसनाडी प्रविशति, तृतीयेन उपर्यधो वा याति, चतुर्थेन बहिरुत्पद्यते, दिशो विदिशि उत्पादे तु प्रथमे त्रसनाडीं प्रविशति, द्वितीये उपर्यधो वा याति, तृतीये बहिर्गच्छति । चतुर्थे विदिशि उत्पद्यते, अत्राद्यन्तयोः प्राग्वद् आहारकः, मध्यमयोस्तु अनाहारक', चतुर्वक्रायां च पञ्च समयास्ते च त्रसनाड्या

---

१ अ तरालरूपेण ।

बहिरेव विदिशो विदिशि उत्पादे प्राग्वद् भावनीयाः । अत्रापि आद्यन्तयोः आहारकः, त्रिपु तु अनाहारक इति । अत्र श्रीभगवत्यां संग्रहणिसूत्र-प्रवचनसारोद्धारयोश्च विग्रहगतिसत्कोऽनाहारकसमयान् आश्रित्य यः कोऽपि परस्परविशेषोऽस्ति, स आलापकार्थ-विचारणेन स्वयं ज्ञातव्यः कुशाग्रीयमतिभिः । पुनर्विस्तरार्थस्त्वयम्—त्रसनाडीस्थो जीवो मृत्वा वक्रगत्या नरकस्य पश्चिमदिशि समुत्पद्यमानो मनुष्यलोकस्य पूर्वदिशः सकाशाद् अध ऋजुगत्या एकसमयेन नरकस्य पूर्वदिशि याति । ततस्तिर्यग्गतिं कृत्वा द्वितीयसमयेन नरकस्य पश्चिमदिशि गत्वा उत्पद्यते । एपा द्विसामयिकविग्रहगतिः । यदा त्रसनाडीमध्ये मनुष्यलोकस्य ईशानविदिशः सकाशाद् एकेन समयेन ऋजुगत्या अधो लोके ईशानविदिशि समायाति, ततो द्वितीयसमयेन तिर्यग्गत्वा, तृतीयसमयेन वायव्यविदिशि उत्पद्यते । एपा त्रिसामयिकविग्रहगतिः । यदा त्रसनाडीबाह्ये आग्नेयविदिशिस्थो जीवस्त्रसनाडीबाह्ये पश्चिमदिग्भागे उत्पद्यते, तदा चतुःसामयिकविग्रहगतिः । तथाहि—ऋजुगत्या एकेन समयेन अधोऽधः पूर्वदिशि याति, द्वितीयेन समयेन तिर्यग्गत्या त्रसनाडीमध्ये याति, तृतीयेन समयेन तत ऊर्ध्वं याति, चतुर्थसमयेन त्रसनाडीतो बहिः पश्चिमदिशि गत्वा उत्पद्यते । एपा चतुःसामयिकी विग्रहगतिः । अथ यदा त्रसनाडीबाह्ये आग्नेयविदिशिस्थो जीवस्त्रसनाडीबहिर्नैर्ऋत्यां विदिशि गत्वा उत्पद्यते तदा पञ्चसामयिकविग्रहगतिः । तथाहि—एकेन समयेन आग्नेयविदिशः सकाशात् त्रसनाडीबाह्ये एव ईशानविदिशि याति, ततो द्वितीयसमयेन त्रसनाडीमध्ये तिर्यग् याति, तृतीयेन ततः ऊर्ध्वं याति, चतुर्थेन ततस्त्रसनाडीबाह्ये पश्चिमदिशि याति, पञ्चमेन समयेन तत ऊर्ध्वं गत्वा नैर्ऋते विदिशि उत्पद्यते । एपा पञ्चसामयिकी विग्रहगतिः । अयमर्थः तावद् यन्त्रकाद् अवसेयः । तच्चेदम्—

आ०	दक्षिणदिशि	नैर्ऋ०
पू०	ऊर्ध्वलोक	पश्चि०
ई०	उत्तरदिशि	वाय०
आ०	दक्षिण	नै०
पू०	तिर्यग्	पश्चि०
ई०	उत्तर	वाय०
आ०	दक्षिण	नै०
पू०	१ अधो० २	पश्चिम
ई०	१ उत्तर २ ३	वाय०

इद द्वि त्रिसामायिकविग्रहगति-यन्त्रकम्।

आ०	दक्षिण	नैर्ऋत
पू०	ऊर्ध्वलोक	पश्चिम
ई०	उत्तरा	वायव्य
आ०	३ दक्षिण	नैर्ऋत
१ पू०	तिर्यग्	४ पश्चिम
१ ई०	२ उत्तरा	वायव्य
आ०	दक्षिण	नैर्ऋत
पू०	अधो	पश्चिम
ई०	उत्तरा	वायव्य

इद चतुःसामयिकविग्रहगति यन्त्रकम्।

आ०	दक्षिण	नै० ५
पू०	३ ऊर्ध्वे	४ पश्चि०
ई०	२ उत्तरा	वा०
आ०	३ दक्षिण	नै० ५
२ पू०	तिर्यग्	पश्चि० ४
ई०	२ उत्तरा	वा०
आ०	३ दक्षिणा	नैर्ऋ० ५
पू०	२ अधो	पश्चि० ४
१ ई०	२ उत्तरा	वा०

इद पञ्चसामयिकविग्रहगतियन्त्रकम्।

इति विग्रहगतिविचारे समयत्रय चतुष्टय वा जीवानामनाहारकत्वम् ॥ ६२ ॥

नन्नु—कल्याणमन्दिरस्तोत्रकारकस्य सिद्धसेनदिवाकरस्य को गच्छः ? उच्यते, विद्याधरगच्छः । यदुक्तं सिंहासनद्वात्रिंशिकायां द्वितीयपत्रे, तथाहि—अन्यदा श्रीविद्याधरगच्छे पट्त्रिंशल्लक्षकन्यकुब्जाधिपति—श्रीमरुण्डराजप्रतिबोधकश्रीपादलिप्तसूरिसंताने श्रीस्कन्दिलाचार्यशिष्यश्रीवृद्धवादिसूरिः, तच्छिष्यश्रीसिद्धसेनदिवाकरः श्रीसर्वज्ञपुत्र इत्याख्यया प्रसिद्धः ॥ इति श्रीसिद्धसेनदिवाकरगच्छः ॥ ६३ ॥

नन्नु—लौकिकानीव लोकोत्तरे जिनशासनेऽपि मासादीनां नामानि अभूवन् ? किं वा भिन्नानि ? उच्यते, भिन्नान्येव । यदुक्तं ज्योतिष्करण्डके, तथाहि—लोकोत्तराणि अमूनि, तद्यथा—प्रथमः श्रावणोऽभिनन्दनः, द्वितीयः प्रतिष्ठः, तृतीयो विजयः, चतुर्थः प्रतिवर्धनः, पञ्चमः श्रेयान्, पष्ठः शिवः, सप्तमः शिशिरः, अष्टमो हेमवान्, नवमो वसन्तः, दशमः कुसुमसंभवः, एकादशो निदाघः, द्वादशो वननिरोहः । दिवसानां क्रमेण अमूनि नामानि, तद्यथा—प्रथमः पूर्वाङ्गः, द्वितीयः सिद्धिसेनः, तृतीयो मनोहरः, चतुर्थो यशोभद्रः, पञ्चमो यशोधरः, पष्ठः सर्वकामसमृद्धः, सप्तमः इन्द्रमूर्धाभिषिक्तः, अष्टमः सौमनसः, नवमो धनञ्जयः, दशमोऽर्थसिद्धः, एकादशोऽभिजातः, द्वादशोऽत्यशनः, त्रयोदशः शतञ्जयः, चतुर्दशोऽग्निवेश्मः, पञ्चदश उपशमः । रात्रीणां क्रमेण अमूनि नामानि, तद्यथा—प्रथमा उत्तरामा, द्वितीया सुनक्षत्रा, तृतीया एलापत्या, चतुर्थी यशोधरा, पञ्चमी सौमनसा, पष्ठी श्रीसंभूता, सप्तमी विजया, अष्टमी, वैजयन्ती, नवमी जयन्ती, दशमी अपराजिता, एकादशी इच्छा, द्वादशी समाहारा, त्रयोदशी तेजा, चतुर्दशी अतितेजा, पञ्चदशी देवानन्दा इति ॥ इति मासादीनि लोकोत्तराणि नामानि ॥ ६४ ॥

ननु—अनादिकालाद् जन्तु' सम्यक्त्व लभते, तदा किं क्षायोपशमिक सम्यक्त्व प्रथमतो लभते ? किं वा औपशमिकसम्यक्त्वम् ? उच्यते, अतिविशुद्धो जीवः क्षायोपशमिकम्, मन्दविशुद्धस्तु औपशमिकम्। यदुक्त श्रीबृहत्कल्पे, तथाहि—

"इयमत्र भावना—द्विविधस्तत्प्रथमतया सम्यग्दर्शनप्रतिपत्ता—अतिविशुद्धो मन्दविशुद्धश्च । तत्र योऽतिविशुद्ध' सोऽपूर्वकरणमारूढो मिथ्यात्व पुञ्जीकरोति, कृत्वा च अनिवृत्तिकरणे प्रविष्टः तत्प्रथमिकतया क्षायोपशमिक सम्यग्दर्शनमासादयति, सम्यक्त्व पुञ्जोदयाद्, यस्तु मन्दविशुद्धः सोऽपूर्वकरणमपि आरूढस्तीव्राध्यवसायाभावाद् न मिथ्यात्व त्रिपुञ्जीकर्तुमलम्, ततोऽनिवृत्तिकरणमुपगतोऽन्तरकरण कृत्वा तत्र प्रविष्ट' तत्प्रथमतया औपशमिकसम्यग्दर्शनमनुभवति, अन्तरकरण च अन्तर्मुहूर्तप्रमाणम्, एतस्य वा क्षये अन्येषा पुद्गलानामभावतो मिथ्यात्वमेति ॥ इति प्रथमतो जीवः क्षायोपशमिकसम्यक्त्वम्, औपशमिकसम्यक्त्व वा लभते इति विचारः ॥ ६५ ॥

ननु—सम्यग्दर्शन-ज्ञानयो क प्रतिविशेषः ? उच्यते, प्रकट भेदोऽस्ति यदुक्तम्—श्रीबृहत्कल्पे,

"दसणमोग्गहईहा नाणमवाओ धारणा जहउ । तह तत्तरुई सम्म रोइज्जइ जेण त नाण" ॥

यथा तुल्यावबोधे दर्शन-ज्ञानयोर्भेदः—अवग्रह, ईहा दर्शनम्, सामान्यावबोधात्मकत्वात्। अपाय', धारणा च, ज्ञानम् विशेषावबोधरूपत्वात्। यस्तत्त्वावगमः स ज्ञानम्, या तु अवगतेषु तत्त्वेषु रुचिः परमा श्रद्धा आत्मनः परिणामविशेषरूपा सा सम्यग्दर्शनम्, येन तद् ज्ञान रोच्यते—रुच्यात्मक क्रियते ॥ इति ज्ञान-दर्शनयोर्भेदः ॥ ६६ ॥

ननु—स्त्रीवेदः कियन्तं कालं तिष्ठति? उच्यते, अत्र अर्थे पञ्च आदेशाः सन्ति श्रीप्रज्ञापनायाः अष्टादशपदे। तथाहि—

“इत्थिवेए णं भंते! 'इत्थिवेदि' त्ति कालओ केवचिरं होति? गोयमा! एगेणं आदेसेणं जहन्नेणं एगं समयं, उक्कोसेणं दसुत्तरं पलिओवमसयं (११०) पुव्वकोडिपुहुत्तमब्भहिअं। एगेणं आएसेणं जहन्नेणं एगं समयं, उक्कोसेणं अट्ठारस पलिओवमाइं पुव्वकोडिपुहुत्तमब्भहिआइं। एगेणं आएसेणं जहन्नेणं एगं समयं, उक्कोसेणं चउद्दसपलिओवमाइं पुव्वकोडिपुहुत्तमब्भहिआइं। एगेणं आएसेणं जहन्नेणं एगं समयं, उक्कोसेणं पलिओवमसयं (१००) पुव्वकोडिपुहुत्तमब्भहिअं। एगेणं आएसेणं जहन्नेणं एगं समयं, उक्कोसेणं पलिओवमपुहुत्तं पुव्वकोडिपुहुत्तमब्भहिअं॥ पुरिसवेए णं भंते! 'पुरिसवेदि'त्ति केवचिरं कालं होइ? गोयमा! जहन्नेणं एगं समयं, उक्कोसेणं सागरोवमसयपुहुत्तं साइरेगं। नपुंसगवेए णं भंते! नपुंसगवेदि' त्ति केवचिरं कालं होइ? गोयमा! जहन्नेणं एगं समयं, उक्कोसेणं वणप्फइकालो”॥

व्याख्या—स्त्रीवेदविषये पञ्च आदेशाः, तान् अनुक्रमेण निरूपयति—'एगेणं आदेसेणं' इत्यादि। तत्र सर्वत्रापि जघन्यतः समयमात्रभावना इयम्-काचिद् युवतिः उपशमश्रेण्यां वेदत्रयोपशमनेन अवेदकतामनुभूय ततः श्रेणेः प्रतिपतन्ती स्त्रीवेदोदयम् एकसमयम् अनुभूय द्वितीयसमये कालं कृत्वा देवेषु उत्पद्यते। तत्र च तस्याः पुंस्त्वमेव, न स्त्रीत्वम्। तत एव जघन्यतः समयमात्रं स्त्रीवेदः॥ उत्कर्षचिन्तायामियं प्रथमादेशभावना-कश्चिद् जन्तुर्नारीषु, तिरश्चीषु वा पूर्वकोट्यायुष्कासु मध्ये पञ्चषान् भवान् अनुभूय ईशाने कल्पे पञ्चपञ्चाशत्पल्योपमप्रमाणोत्कृष्टस्थितिषु अपरिगृहीतासु देवीषु मध्ये देवीत्वेन उत्पन्नः,

तत' स्वायु क्षये च्युत्वा भूयोऽपि नारीषु, तिरश्चीषु वा पूर्वकोट्यायुष्कासु मध्ये स्त्रीत्वेन उत्पन्न', ततो भूयोऽपि द्वितीयवारम् ईशाने देवलोके पञ्चपञ्चाशत्पल्योपमप्रमाणोत्कृष्टायुष्कासु अपरिगृहीतदेवीषु मध्ये देवीत्वेन उत्पन्न, ततः परमवश्य वेदान्तरमवगच्छति, एव दशोत्तर पल्योपमशत पूर्वकोटिपृथक्त्वाभ्यधिक प्राप्यते। अत्र पर आह—ननु यदि देवकुरु—उत्तरकुर्वादिषु पल्योपमत्रयस्थितिकासु स्त्रीषु मध्ये समुत्पद्यते, ततोऽधिकाऽपि स्त्रीवेदस्थितिरवाप्यते, तत किम् इति एतावती एव उपदिष्टा? । तदु अयुक्तम्, अभिप्रायाऽपरिज्ञानात् । तथाहि—इह तावद् देवीभ्य' च्युत्वा असख्येयवर्षायुष्कासु स्त्रीषु मध्ये नोत्पद्यते, देवयोनेः च्युतानाम् असख्येयवर्षायुष्केषु मध्ये उत्पादप्रतिषेधात्। नाऽपि असख्येयवर्षाऽऽयुष्का सती योषित् उत्कृष्टायुष्कासु देवीषु मध्ये जायते। यत उक्त मूलटीकाकृता—

"जाता असखेज्जवासाउया उक्कोसठिई न पावेइ" इति। ततो यथोक्तप्रमाणा एव उत्कृष्टा स्थितिः स्त्रीवेदस्य अवाप्यते ॥ द्वितीयादेशवादिनः पुनरेवमाहु'—नारीषु, तिरश्चीषु वा पूर्वकोट्यायुष्कासु मध्ये पञ्चपान् भवान् अनुभूय पूर्वप्रकारेण ईशानदेवलोके वारद्वयम् उत्कृष्टस्थितिकासु देवीषु मध्ये उत्पद्यमाना नियमत परिगृहीतासु एव उत्पद्यते, नाऽपरिगृहीतासु। ततस्तन्मतेन उत्कृष्टमवस्थान स्त्रीवेदस्य अष्टादश पल्योपमानि, पूर्वकोटिपृथक्त्व च ॥ तृतीयादेशवादिना तु सौधर्मदेवलोके परिगृहीतासु सप्तपल्योपमप्रमाणोत्कृष्टायुष्कासु वारद्वय समुत्पद्यते। ततस्तन्मतेन चतुर्दश पल्योपमानि पूर्वकोटिपृथक्त्वाभ्यधिकानि स्त्रीवेदस्य स्थितिः ॥ चतुर्थादेशवादिना तु मतेन सौधर्म—देवलोके पञ्चाशत्पल्योपमप्रमाणोत्कृष्टायुष्कासु अपरिगृहीतदेवीषु अपि पूर्वप्रकारेण वारद्वय देवीत्वेन उत्पद्यते, तत—स्तन्मतेन पल्योपमशत पूर्वकोटिपृथक्त्वाभ्यधिक माप्यते, पञ्चमादेश-

वादिनः पुन-रिदमाहुः नानाभवभ्रमणद्वारेण यदि स्त्रीवेदस्य उत्कृष्टम् अवस्थानं चिन्त्यते, तर्हि पल्योपमपृथक्त्वमेव पूर्वकोटिपृथक्त्वाभ्यधिकं, प्राप्यते, न ततोऽधिकं, कथमितिचेत्, उच्यते नारीषु तिरश्चीषु वा पूर्वकोट्यायुष्कासु मध्ये सप्तभवान् अनुभूय अष्टमे भवे देवकुर्वादिषु त्रिपल्योपमस्थितिषु स्त्रीषु मध्ये स्त्रीत्वेन समुत्पद्यते, ततो मृत्वा सौधर्मदेवलोके जघन्यस्थितिकासु देवीषु मध्ये देवीत्वेन उत्पद्यते, तदनन्तरं च अवश्यं वेदान्तरम् अधिगच्छतीति ॥ अमीषां पञ्चानाम् आदेशानाम् अन्यतमादेशसमीचीनता निर्णीततया अतिशयज्ञानिभिः, सर्वोत्कृष्टश्रुतलब्धिसंपन्नैर्वा कर्तुं शक्यते, ते च भगवद् आर्यश्यामप्रतिपत्तौ न आसीरन् केवलं तत्कालापेक्षया ये पूर्वतमाः सूरयः, स्वमतेन सूत्रं पठन्तो गौतमप्रश्नभगवन्निर्वचनरूपतया पठन्ति ॥ ततस्तदवस्थान्येव सूत्राणि लिखितानि, गोयमा इत्युक्तम् अन्यथा भगवति गौतमाय निर्देष्टरि न तत्संशयकथनम् उपपद्यते भगवतः सकलसंशयातीतत्वात्, पुरुषवेदसूत्रे जघन्यतो ऽन्तर्मुहूर्त्तम् इति ॥

यदा कश्चिद् अन्यवेदेभ्यो जीवेभ्य उद्वृत्य पुरुषवेदेषु उत्पद्यते, तत्र चान्तर्मुहूर्त्तं सर्वायुर्जीवित्वा गत्यन्तरे अन्यवेदेषु मध्ये समुत्पद्यते, तदा पुरुषवेदस्य जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तम् अवस्थानं लभ्यते, उत्कृष्टमानं कण्ठ्यं, नपुंसकवेदसूत्रे जघन्यत एकः समयः, स्त्रीवेदस्येव भावनीयः, उत्कर्षतो वनस्पतिकालः, स च प्रागेव उक्तः । एतच्च सांव्यवहारिकजीवान् अधिकृत्य, यदा तु असांव्यवहारिकजीवान् अधिकृत्य चिन्ता क्रियते, तदा द्विविधा, नपुंसकवेदाद् वा कांश्चिद् अधिकृत्य अनाद्यपर्यवसाना ये न जातुचिदपि सांव्यवहारिकराशौ निपतिष्यन्ति ॥ कांश्चिदधिकृत्य पुनरनादि सपर्यवसाना ये असांव्यवहारिकराशे-रुद्धृत्य सांव्यवहारिकराशौ आगमिष्यन्ति ॥ अथ किम् असांव्यवहारिकराशेरपि विनिर्गत्य सांव्यवहारिकराशौ आगच्छन्ति, येनैवं प्ररूपणा

क्रियते। उच्यते आगच्छति, कथमेतद् अवसेयम् इति चेद्, उच्यते पूर्वाचार्योपदेशात्, तथाच आह—दुःषमान्धकारनिमग्न-
जिनप्रवचनप्रदीपो भगवान् जिनभद्रगणिक्षमाश्रमण.,।

सिज्झति जत्तिया किर इह संववहार—जीवरासीओ। इय अणाइ वणस्सइ रासीओ तित्तिया तसि ॥ १ ॥

इति स्त्रीपुरुषनपुंसकवेदानां कालविचार॰ ॥ ६७ ॥

ननु—योनिकुलयोः को विशेष॰ ? उच्यते—अत्र श्रीप्रवचनसारोद्धारवृत्तिप्रमाण, तथाहि—योनिर्जीवानाम् उत्पत्तिस्थान, यथा वृश्चिकादे—र्गोमयादि, कुलानि तु योनिप्रभवानि, तथाहि—एकस्यामेव योनौ अनेकानि कुलानि भवन्ति। यथा छगणयोनौ क्रमिकुल वृश्चिककुलम् इत्यादि, यदि वा तस्यैव वृश्चिकादेर्गोमयादौ उत्पन्नस्यापि, कपिलरक्तादिवर्णभेदाद् अनेकधा कुलानीति॥ इति योनिकुलभेदविचार॰ ॥ ६८ ॥

ननु—'सव्वेसिं उत्तरो मेरू' इति कथ भवति ? उच्यते—

जे मदरस्स पुव्वेण मणूसा दाहिणेण अवरेण। जे आवि उत्तरेण सव्वेसि मेरू उत्तरओ ॥ १ ॥

सव्वेसि उत्तरेण मेरू लवणो य हुति दाहिणओ। पुव्वेणं तु उदेइ अवरेण य अत्थिमे सूरो ॥ २ ॥

ये मन्दरस्य मेरोः पूर्वेण मनुष्यक्षेत्रदिगङ्गीकरणेन, रुचकापेक्ष पूर्वादित्व वेदितव्य, तेषाम् उत्तरो मेरु॰। दक्षिणेन 'लवणाइ त्ति' आदित्यदिगङ्गीकरणेन ॥ इति सर्वेषामुत्तरो मेरुरितिविचारः ॥ ६९ ॥

ननु—कः कोटिशिलाविचारः ? उच्यते—

तत्रैकयोजनोत्सेधां विस्तारे ऽप्येकयोजनाम् ॥ भरतार्द्धवासिनीभिर्देवताभिरधिष्ठिताम् ॥ १ ॥
शिलां कोटिशिलानाम दक्षिणेतरबाहुना ॥ चतुरङ्गुलम् उद्दध्रे पृथ्वीतः कंससूदनः ॥ २ ॥
तां भुजाग्रे दधौ विष्णुराद्यो मूर्ध्नि द्वितीयकः ॥ कण्ठे तृतीयस्तूर्यस्तूरःस्थले पञ्चमो हृदि ॥ ३ ॥
षष्ठः कट्यां षडधिकस्तूर्वो राजानुचाष्टमः ॥ चतुरङ्गुलमन्त्योऽवसर्पिण्यां ते पतद्बलाः ॥ १ ॥

पुनर्ग्रन्थान्तरविस्तारो, यथा—भरतक्षेत्रमध्यखण्डे मगधदेशे दशार्णपर्वतसमीपे उत्सेधाङ्गुलनिष्पन्नैकयोजनपृथुलायामा एक-योजनोच्चा वृत्ता कोटिशिलानाम एका शिला अस्ति ॥ तस्यां श्रीशान्तिनाथादिजिनषट्कतीर्थसिद्धाः, अनेकमुनिकोटयो ज्ञेयाः, कथम् इत्याह—प्रथमं श्रीशान्तिनाथस्य चक्रायुधनामा प्रथमगणधरो ऽनेकसाधुगणपरिवृत्तः सिद्धः, ततो द्वात्रिंशत्पट्ट-प्रतिष्ठितपुरुषपरम्पराभिः संख्येयमुनिकोटयः सिद्धाः, ततः श्रीकुन्थुनाथतीर्थसम्बन्धिनोऽष्टाविंशतियुगैः संख्येयमुनिकोटयः सिद्धाः ॥ ततः श्रीअरनाथजिनस्य द्वादशकोटयो मुनीनां चतुर्विंशतियुगानि यावत् सिद्धाः, ततः श्रीमल्लिनाथस्य विंशतियुगानि यावत् षट्कोटयः सिद्धाः, ततः श्रीमुनिसुव्रतस्य तिस्रः कोटयः सिद्धाः, ततः श्रीनमितीर्थंकरस्य एका मुनिकोटिः सिद्धा ॥ एवमन्येऽपि बहवः साधवः सिद्धाः, तेन कारणेन एषा कोटिशः सिद्धिभवनात् कोटिशिला इत्यभिधीयते ॥ अथ सा कैः-रु-त्पाटिता तदाह—नवभिर्वासुदेवैः सा शिला उत्पाटनाऽवसरे एतेषु स्वाङ्गस्थानकेषु आनीता ॥ यथा प्रथमेन त्रिपृष्ठवासुदेवेन वामहस्तेन उत्पाट्य छत्रस्थाने शिरसि ऊर्ध्वं समानीता । १ । द्वितीयेन द्विपृष्ठेन तथैवोत्पाट्य शीर्षं यावद् आनीता । २ । तृतीयेन स्वयंभुवा ग्रीवां यावदानीता । ३ । चतुर्थेन पुरुषोत्तमेन वक्ष्यस्थानीता । ४ । पञ्चमेन पुरुषसिंहेन उदरं यावदानीता

। ५ । षष्ठेन पुरुषपुण्डरीकेण कटीं यावदानीता । ६ । सप्तमेन दत्तनाम्ना ऊर्वोरानीता । ७ । अष्टमेन लक्ष्मणेन जान्वोरानीता । नवमेन कृष्णेन कथमपि जान्वोः किंचिदध. समानीता । इति श्रीशान्तिनाथचरित्रे सीतारामचरित्रे च विस्तरतया अस्ति, इति कोटिशिलाविचार ॥ ७० ॥

ननु—जहन्नेण सत्तरयणी, इति महत्त्वे उच्चत्वे सिद्धन्ति महावीरवत् 'उक्कोसेण पचसयधणुयत्ति, इति ऋषभस्वामिवत्, इत्युक्त तर्हि द्विहस्तप्रमाण' कूर्म्मापुत्रः, सातिरेकपञ्चधनु' शतप्रमाणा च मरुदेवी कथ सिद्ध्यति स ? उच्यते पूर्वोक्त जघन्योत्कृष्ट-देहमान तीर्थंकरापेक्षया ज्ञेयमिति न कोऽपि विरोध. ॥ इति सिद्धदेहमानविचार. ॥ ७१ ॥

ननु—बलवीर्यपुरुषाकारपराक्रमाणा परस्पर को भेदः ? उच्यते अय भेदः—बल शारीर, वीर्य जीवप्रभव, पुरुषाकारो ऽभिमानविशेषः, पराक्रम. स एव निष्पादितस्वविषय', ॥ अथवा पुरुषाकार. पुरुषकर्त्तव्य, पराक्रमो बलवीर्ययो-र्व्यापारणम्, इति विचारसारग्रन्थे, इति बलवीर्यपुरुषाकारपराक्रमाणाम् अर्थभेदविचारः ॥ ७२ ॥

ननु—लवणसमुद्रे षोडशयोजनसहस्रप्रमाणा शिखा तत कथ चन्द्रसूर्याणा तत्र देशे चार चरता न गतिव्याघातः ? उच्यते लवणसमुद्रवर्जेषु शेषेषु द्वीपसमुद्रेषु यानि ज्योतिष्कविमानानि, तानि सर्वाणि अपि सामान्यरूपस्फटिकमयानि, यानि पुन-र्लवणसमुद्रे ज्योतिष्कविमानानि, तानि तथा जगत्स्वाभाव्यत्वात्, उदकस्फाटनस्वभावस्फटिकमयानि, तथा चोक्तम् सूर्य-प्रज्ञप्तिनिर्युक्तौ ।

"जोइसियविमाणाइ सव्वाइ हवंति फालिहमयाइ । दगफालियामया पुण लवणे जे जोइअविमाणा" ॥ १ ॥

अतो न तेषाम् उदकमध्ये चारं चरताम् उदकेन व्याघातः ॥ अन्यथा शेषद्वीपसमुद्रेषु चन्द्रसूर्यविमानानि अधो लेश्याकानि, यानि पुनर्लवणसमुद्रे तानि तथा जगत्स्वाभाव्यात्, ऊर्ध्वं लेश्याकानि, तेन शिखायामपि सर्वत्र लवणसमुद्रे प्रकाशो भवति । इति लवणसमुद्रशिखायां चन्द्रसूर्यगत्यव्याघाते हेतुः ॥ ७३ ॥

ननु—यस्य साधोः संपूर्णानि चतुर्दशपूर्वाणि दश पूर्वाणि भवन्ति, तस्मिन् साधौ मिथ्यात्वं भवेत् नवा ? उच्यते न भवतीति नियमः, असंपूर्णदशपूर्विण-स्तु भजनया भवति । यदुक्तं श्रीबृहत्कल्पे "चोद्दसदस च अभिन्ने नियमा सम्मं तु सेसए भयणा" यस्य चतुर्दशपूर्वाणि यावत् दशपूर्वाणि अभिन्नानि, परिपूर्णानि सन्ति, तस्मिन् नियमात् सम्यक्त्वम् ॥ शेषे च किंचिद् ऊनदशपूर्वधरादौ भजना, सम्यक्त्वं वा स्यात् मिथ्यात्वं वा इत्यर्थः ॥ इति संपूर्णदशपूर्वाणि यावन्मिथ्यात्वनिषेधविचारः ॥ ७४ ॥

ननु—अष्टाहिकत्रयमहोत्सवः केषु केषु जीर्णग्रन्थेषु प्रोक्तो ऽस्ति ? उच्यते श्रीवसुदेवहिण्डौ तथाहि—

"एवं सिरिविजय अमियतेया विसयसुहमणुहवंता तिन्नि महिमा करेमाणा ते वरिसेणं कालं गमिंति त्ति"

एवं श्रीशान्तिनाथचरित्रे ऽपि, तथाहि—

"एवं सिरिविजय अमियतेया नरविज्जाहराहिवा ॥ विसयसुहमणु हवंता वरिसे वरिसे"

तिन्नि महिमाओ करेमाणा कालं गमिंति ॥

अवि य दो सासयजत्ताओ तत्थेगा होइ चित्तमासम्मि ॥ अट्ठाहिया उ महिमा बीया पुण अस्सिणे मासे ॥ १ ॥

एयाओ दो वि सासयजत्ताओ करिंति सव्वदेवा वि ॥ नदीसरम्मि विज्जाहरा नरा नियमट्ठाणेसु ॥ २ ॥
तइया असासया पुण करिंति सामन्नगे इमे दो वि ॥ नाभेयस्सायवणे बलनाणुप्पत्तिठाणेसु ॥ ३ ॥
अणुयाणे अणुयाइ पुप्फारुहणाइ उक्किरणगाणि ॥ पूय च चेइयाण ते वि सरज्जे कारिंति ॥ ४ ॥

इति अष्टाह्निकत्रयमहोत्सवविचार॰ ॥ ७५ ॥

ननु—आशाम्बरीयाः स्त्रीणां तद्भवे मुक्तिगमन निषेधयन्ति तत्कथ ? उच्यते स्त्रीणा मुक्तिगमननिषेधो न संगतिम् अञ्चति, मुक्त्यधमत्वात् तथाहि—मुक्तिकारणस्य रत्नत्रयस्य नरेषु नारीषु च विशेषाऽभणनात्, तत्पालनस्य च उभयत्रापि प्रत्यक्षोपलभ्यमानत्वात्, न नारीणा मुक्तिगमननिषेध कर्तुं शक्यते, अथ एतासां सप्तमनरकगमनाभावेन ऊर्ध्वाधो गतिवैषम्यदर्शनात्, कैश्चिद् मुक्तिगमन प्रति विप्रतिपद्यते, तदपि अयुक्त, नहि यस्य अध॰ स्तोकागतिस्तस्य ऊर्ध्वमपि स्तोकैव तथाहि अधो गतौ भुजपरिसर्पा द्वितीया नरकपृथिवीं, पक्षिण—स्तृतीयां, सिंहा—स्तुर्याम्, उरगाः पञ्चमीमेव यावद् यान्ति । न परत, परत॰ पृथिवीगमनहेतु—तथाविधमनोवीर्यविरहात्, अथ च सर्वेऽपि ऊर्ध्वम् उत्कृष्टत॰ सहस्रार यावद् गच्छन्ति, तत्र, अधोगतिविषयमनोवीर्यपरिणतिवैषम्यदर्शनात् । ऊर्ध्वगतौ अपि तद् वैषम्य, तथाच सति सिद्ध स्त्रीपुसाम् अधोगतिवैषम्ये ऽपि निर्वाण समानमिति ॥ इति स्त्रीणां मुक्तिगमननिषेधनिरासविचार॰ ॥ ७६ ॥

ननु—कुत्रिकापणः किम् उच्यते ? उच्यते कुत्रा स्वर्ग—मर्त्य—पाताल—भूमीनां त्रिक तात्स्थ्यात् तद् व्यपदेशः, इति भुवनत्रयेऽपि यद्वस्तुजात तत् कुत्रिकम् उच्यते । तस्य पण्याय निमित्तम्, 'आपणो' हट्टः कुत्रिकापणः, यद् वा कौ पृथिव्यां

'त्रिकस्य' जीवधातुमूलात्मकस्य, समस्तलोकभाविनो वस्तुजातस्य, आपणः कुत्रिकापणः । अस्मिंश्च कुत्रिकापणे वणिजः कस्यापि मन्त्राद्याराधितः सिद्धो व्यन्तरसुरः, क्रायकजनसमीहितं समस्तमपि वस्तु, कुतो ऽपि आनीय संपादयति । तन्मूलद्रव्यं तु वणिक् गृह्णाति। अन्ये तु अभिदधति, वणिग्वर्जिताः सुराधिष्ठिता एव ते आपणाः सन्ति, मूल्यद्रव्यमपि स एव सुरव्यन्तरः स्वीकरोति । एते च कुत्रिकापणाः प्रतिनियतेषु एव नगरेषु भवन्ति। न सर्वत्र नगरेषु ॥ इति कुत्रिकापणविचारः ॥ ७७ ॥

ननु—निगोदतो निसृत्य मनुष्यभवं प्राप्य मरुदेवा सिद्धा इति । कुत्र लिखितम् अस्ति ? उच्यते श्रीबृहत्कल्पभाष्यवृत्तौ तथाहि मरुदेवा भगवती अनादिवनस्पतिकायिका तद् भवेन सिद्धा इति, अत्रार्थे बहवो ग्रन्थसम्मतयः सन्ति, तदर्थिभिस्ते ग्रन्था विलोकनीयाः इति मरुदेवी भवसिद्धिविचारः ॥ ७८ ॥

ननु—ज्ञान–दर्शन–चारित्राणाम् अभावेऽपि, व्यवहारतः साधवः एते इति कथ्यन्ते नवा ? उच्यते कथ्यन्ते यदुक्तं श्रीआवश्यकहारिभद्रीवृत्तौ वन्दनाऽध्ययने तथाहि—

'दंसण–नाण–चरित्ते तवविणए निच्चकालपासत्था। एए अवंदणिज्जा जे जसघाई पवयणस्स ॥ १४८ ॥'

व्याख्या—'दंसणा–नाणचरित्ते त्ति, प्राकृतशैल्या छान्दसत्वाच्च ज्ञानदर्शनचरित्राणां, तथा तपोविनययोः 'निच्चकाल पासत्थ त्ति, सर्वं कालं पार्श्वे तिष्ठन्तीति, सर्वकालपार्श्वस्थाः, नित्यकालग्रहणम् इत्वरप्रमादव्यवच्छेदार्थं, तथा इत्वरप्रमादात् निश्चयतो ज्ञानाद्यपगमेऽपि व्यवहारतस्तु साधव एवेति। इति व्यवहारतः साधव इति विचारः ॥ ७९ ॥

ननु—कतिधा जीवा', किं च जातिभव्यजीवाना लक्षणम् ? उच्यते जीवाः चतुर्विधा अभव्य-सिद्ध-भव्य-जातिभव्य-भेदात्, तत्र जातिभव्यजीवाना तु लक्षणम् इदम् ।

"सामग्गि अभावाउ ववहारिअ रासिअप्पवेसाओ । भव्वा वि ते अणता जे मुत्तिसुह न पावति ॥ १ ॥"

इति यदुक्त श्रीतरुणप्रभसूरिनालावबोधे, तथाहि ।

चउहा अणता जीवा उवरिं अणत गुणियाओ ॥ अभविय सिद्धा भविया जाइभव्वा चउत्थाओ ॥

इसा वचने तउ चिहु भेदे अणता जीवउवरि अनतगुणित हुवइ यथा अभव्य अणत, सिद्ध अणत भव्यअनत, जातिभव्य-अणत इत्यादि विशेपतत्पाठस्तु तत एव अवलोकनीय विस्तरभयाद् नात्रलिखित', ॥

"अर्थ.—जघन्य युक्तानातकाभिधान चतुर्थ अनतसख्याभेदसमान, तथाच भणित "थोवा जहन्नजुत्ताणतय तुल्लाय ते अ-भव्वजिवा इति" तीयां कह्वा सिद्ध अणतगुण तीया कम्हा भव्य अणतगुण छे स पुण निर्वाणगमनयोग्यजीव कहीइ ॥ २ ॥ तीयां कह्रा जातिभव्य अणतगुण छे ॥ ४ ॥ ते पुन जातिकरी भव्यथइ मुक्ति पणि कदा कालि नही जायें तथा च ॥ भणित ।

'सामग्गिअभावाओ ववहारिअरासि अप्पवेसाओ भव्वा वि ते अणता जे मुत्तिसुह न पावति' ॥

जइ मुक्ति नही जाइ तउ भव्य किम कयइ मुक्तिगामि आइ जिव रहइ भव्यता भणनइ तओ ॥ जिम मलयाचलगत सारु च-दनदारु सभार इहा आवइ स्तूत्रधारहादिचडइ तउ तीह हूति जिनप्रतिमा घडइ न हार्थे आवइ न प्रतिमा घडइ ॥ पुण योग्यता-लगी तिहाइ जत्थ छता ते चदनसमार जिनप्रतिमाअर्ह कहीजें तिम जातिभव्य पुण जइ इहा व्यवहाररासि माहें आवें सुगुरुसमा-

योगलहै तो तेपि ण मुक्ति जाइ न इहां व्यवहार राशिमाहे आवेइ, न सुगुरुसमायोग लहइ, न मुक्ति जाइ किंतु व्यवहारराशि अनादि अणंतकाल लगी छतीइ योग्यता लगी भव्यकही इति ।

१ श्रीप्रज्ञापनासूत्रे अष्टादशपदे ऽपि उक्तं यथा "भवसिद्धिए णं भंते, पुच्छा गोयमा अणादीए सपज्जवसिते भवसिद्धिए णं पुच्छा, गोयमा साईए सपज्जवसिए" इत्यादि पुन-र्विस्तरार्थिना वृत्ति-र्विलोक्या ॥ इति जातिभव्यजीवानां लक्षणविचारः ॥ ८० ॥

ननु—श्रीमहावीरदेवस्य छद्मस्थावस्थायां सर्वतपोदिनानां, सर्वपारणकदिनानां च मीलने, द्वादशवर्षाणि त्रयोदशपक्षाश्च जायन्ते । इति यत्प्रोक्तं तत्कथं घटनाम् आटीकते । यतो मार्गशीर्षकृष्णदशमीदिने दीक्षाग्रहणं, अथ च केवलोत्पत्तिस्तु वैशाखशुक्लदशमीदिने समजनि । इत्येवं गणने एकादशपक्षा एव एधन्ते, न त्रयोदश, एतावता एको मासो न्यूनो जातः । पुनरपि प्रतिवर्षं षड् दिवसा हीयन्ते, एवं सार्द्धद्वादशवर्षैः सार्द्धौ द्वौ मासौ न्यूनौ जातौ, एवं सार्द्धत्रयोदशमासा न्यूना जाताः । अथ च युगे युगे द्वौ मासौ एधेते, एवं सार्धयुगद्वये पञ्च मासा एधन्ते, तत एतेभ्यः पञ्चमासेभ्यः सार्द्धास्त्रयो मासाः पातिताः । तथापि सार्द्धो मासो ऽवर्द्धिष्ट, तस्य का गतिः, तन्मध्ये भवता किं व्यधायि ? अत्रोच्यते श्रीआचाराङ्गसूत्रे उपधानश्रुताख्ये अष्टमाध्ययने चतुर्थोद्देशके प्रोक्तं वर्त्तते ॥

भगवता कदाचित् षष्ठाष्टमदशमादितपांसि अपि कृतानि, तथाच तत्पाठः, तथाहि—

"छट्ठेणं एगया भुंजे, अहवा अट्ठमेणं, दसमेणं, दुवालसमेणं, एगया भुंजे"

इति, अतो वर्द्धितसार्धमासे एवत्षष्ठाष्टमदशमादितप करण सनदायात् सभाव्यते । आवश्यकनिर्युक्तिकारकश्रीभद्रबाहुस्वामिना तु एतत्, तप, तप.संकलनाम ये न गणित, तत्रार्थ तद् अभिप्राय ते एव विदन्ति, इति सर्व समीचीन, इति श्रीमहावीरदेवस्य तपोमेलविचार ॥ ८१ ॥

ननु—पृथिव्यप्तेजोवायुवनस्पतय पञ्चाऽपि अचित्ता भवन्ति नवा ? उच्यते भवन्ति यदुक्त श्रीपिण्डनिर्युक्तिवृत्तौ श्रीमलयगिरिकृताया सप्तसहस्रप्रमाणाया। तथाहि अत्र क्षेत्रयोजनशतात् परतो यदानीयते, तदा सर्वा पृथिवीकायः, सर्वस्माद् अपि क्षेत्रात् योजनशतात् ऊर्ध्वम् आनीतो, भिन्नाहारत्वेन शीतादिसपर्काच्च अवश्यम् अचित्तीभवति, इत्थ च क्षेत्रादिक्रमेण अचित्तीभवनम् अप्कायादीनामपि भावनीय, यावद् वनस्पतिकायिकाना ॥ तथाच हरीतक्यादयो योजनशताद् ऊर्ध्वम् आनीता, अचित्तीभूतत्वाद् औषधाद्यर्थं साधुभि' परिगृह्यन्ते, कालतस्तु अचित्तता, स्वभावत स्वायु'क्षयेण, साच परमार्थतोऽतिशयज्ञानेनैव सम्यक्परिज्ञायते, न छाद्मस्थिकज्ञानेन इति ॥

न व्यवहारपथम् अवतरति, अत एव तृषादिपीडितानामपि साधूना स्वभावत' स्वायु क्षयेण अचित्तीभूतमपि तडागोदक पानाय वर्धमानस्वामी भगवान् न अनुज्ञातवान्, इत्थ भूतस्य अचित्तीभवनस्य छद्मस्थाना दुर्लक्ष्यत्वेन, मा भूत्, सर्वत्रापि तडागोदके सचित्तेऽपि पाश्चात्यसाधूना प्रवृत्तिप्रसग, इति कृत्वा, भावतोऽचित्तीभवन पूर्ववर्णादिपरित्यागेन अपरवर्णादितया भवन, साम्प्रतम् अचित्तम्, तेनस्कायपिण्डम् आह ।

ओअण–वजण पाणग आयामुसणोदग च कुम्मासा । डगलगसरक्ख सूई पिप्पलआई उ उवओगो ॥ ८८ ॥

व्याख्या—ओदनः शाल्यादिभक्तं, व्यञ्जनं पत्रशाकतीमनादि, पानकं काञ्जिकं, तत्र हि अवश्रावणं प्रक्षिप्यते, ततस्तदपेक्षया काञ्जिकस्य अग्निकायता, आयामम् अवश्रावणम्, उष्णोदकम्, उद्वृत्तं, त्रिदण्डम्, एतेषां च पदानां समाहारद्वन्द्वः, चकारो मण्डकादिसमुच्चयार्थः, कुल्मापाः पक्वमापाः, एते च ओदनादयोऽग्निनिष्पन्नत्वेन अग्निकार्यत्वाद् अग्नयो व्यपदिश्यन्ते, भवति च तत्कार्यत्वात् तच्छब्देन व्यपदेशो, यथा द्रम्मो भक्षितोऽनेन इत्यादौ, ओदनादयश्च अचित्ता—स्तत एतेषां अचित्ताग्निकायत्वेन अभिधानं न विरुध्यते, तथा डगलकाः पक्वेष्टकाखण्डानि सरजस्को भस्म, सूची लोहमयी वस्तु, सीवनिका, अथवा 'सरक्खसूयत्ति' रक्षाभस्म, सह रक्षया वर्त्तते इति सरक्षाः सूची किमुक्तं भवति। रक्षा च सूची, चेति, पिप्पलकः, किंचिद् वक्रः क्षुरविशेषः, आदिशब्दात् नखरदनिकापरिग्रहः, एतानि डगलकादीनि पूर्वम् अग्निरूपतया परिणतानि, आसीरन्, ततो भूतपूर्वगत्या संप्रति अपि अग्निकायत्वेन व्यपदिश्यन्ते, अचित्तानि च ॥ न च एतेषाम् अचित्ताग्निकायत्वाभिधानविरोधः ॥ यश्च आक्रान्तादिक आक्रान्तपंकादि—समुत्थप्रभृतिकः, पञ्चप्रकारो वक्ष्यमाणस्वरूपो वातः। सो ऽचित्त इति, आक्रान्तादिस्वरूपमेव आह।

"अक्कंतधंतघाणे देहाणुगए य पीलि–याईसु य। अचित्तवाउकाओ भणिओ कम्मट्ठमहणेहिं ॥ १ ॥"

आक्रान्ते पादेन आक्रान्तकर्दमादौ यो वातः, चिदिति शब्दं कुर्वन् समुच्छलति। यश्च ध्मातः मुखवातभृते दृत्यादौ वर्तते, यो वा 'घाणे' तिलपीडनयन्त्रे तिलपीडनयन्त्रवशात्, सशब्दं निर्गच्छन्नुपलभ्यते, यश्च देहानुगतः, शरीराश्रितः, उच्छ्वासनिःश्वासनिसर्गरूपः, पीलितं सजलं निश्चोत्यमानं वस्त्रादि, आदिशब्दात् तालवृन्तादिपरिग्रहः, तेषु च यः संभवति, वातः

एप पञ्चप्रकारोऽपि यात कर्माष्टकमथनैरचित्त' प्रतिपादित', मिश्रो म्लानलोट्टादिः, तत्र म्लान' सर्वोऽपि वनस्पतिकायोऽर्द्धशुष्को ज्ञेय, तत्र योंऽशः शुष्क, सो ऽचित्त', शेपस्तु सचित्त इति मिश्र', लोट वरट्यादिचूर्ण', तत्र काश्चिन् नखिकाः समवन्ति । ताश्च सचित्ता. शेपस्तु अचित्त इति मिश्रः ॥ आदिशब्दात् तत्कालदलितकणकादिपरिग्रह', तत्रापि कियन्तोऽवयवा अद्यापि भपरिणता', इति सचित्ताः, कियन्तस्तु अचित्ता इति मिश्रता, साम्प्रतमचित्तवनस्पतिकायमाह ।

"सुक्काण पत्ताण सरडुफलाण तहेव हरियाण । विण्टमि मिलाणमि नायव्व जीवविप्पजढ ॥ १ ॥"

व्याख्या—पुष्पाणा पत्राणा शरडुफलाना कोमलफलाना, तथा हरिताना व्रीहिकाना वृन्ते प्रसवबन्धने, म्लाने शुष्कप्राये ज्ञातव्यम् ॥ जीवविप्रमुक्तम् इह औपधानि केवलहरीतक्यादीनि, भेपजानि तु तेपामेव द्रव्यादीनाम् एकत्र मीलित्वा चूर्णानि, यथा अन्तरुपयोगीनि औपधानि, वहिरुपयोगीनि, प्रलेपादीनि भेपजानि ॥ इति पृथिव्यादीना पञ्चानामपि अचित्तत्वविचार ॥ ८२ ॥

ननु—इन्द्रियाणा पञ्चाना कियान् विपयः १ उच्यते पुष्पमालासूत्रवृत्त्यो. स्पष्ट यः प्रतिपादित', स एव, तथा च तत्सूत्रवृत्ती ।

"वारसहिं जोयणेहिं सोअ परिगिण्हइ सद्द । रूव गिण्हइ चक्खू जोअणलक्खाओ साहिरेगाओ ॥ १ ॥"
गध रस च फास जोअण नवगाउ सेसाणि ॥ पण्णसयसत्ततीसा चउतीस सहस्स लक्ख इगवीसा ॥
पुक्खरदीवड्ढनरा पुव्वेण अवरेण पिच्छति ॥ ३ ॥

व्याख्या—श्रोत्रं द्वादशयोजनेभ्यः शब्दं मेघगर्जनाशब्दरूपं गृह्णाति, चक्षुः सातिरेकयोजनलक्षात् रूपं गृह्णाति, विष्णुकुमारादेरिव स्वचरणपुरोवर्त्तिगर्ताद्यन्तर्गतलोष्टादिदर्शनात्, इदम् अभास्वरपदार्थाऽपेक्षया भास्वरपदार्थापेक्षया तु 'पणगसयत्ति' गाथोक्तं, पटुघ्राणादिशक्ते-र्देवादिकर्पूरादीनाम् इव, योजननवकात् गन्धादिग्रहणं, श्रीविशेषावश्यकेऽपि पञ्चेन्द्रियाणां विषय एवमेव, तथा नयनस्य विषयः प्रकाश्यवस्तु पर्वतादि आश्रित्य आत्माङ्गुलेन सातिरेकं योजनलक्षं भवति। प्रकाशके तु आदित्य-चन्द्रादौ अधिकमपि विषयपरिमाणं स्यात्, नात्र सिद्धान्तप्रणीतोऽपि निर्णयो निर्दिष्टोऽस्ति ॥ श्रोत्रस्य विषयः द्वादशयोजनानि मेघगर्जनादौ, घ्राणरसनस्पर्शनानां नवयोजनानि, नयनवर्जेन्द्रियाणां, जघन्यस्तु विषयोऽसंख्याततमांगुलासंख्येयभागाद् आगतं गन्धादिकं घ्राणादीनि गृह्णन्ति, एवं रूपः नयनस्य अत्यासन्नरजोमलादे-स्तेन अग्रहणात् अङ्गुलासंख्येयभागात् परतः स्थितं वस्तु नेत्रं पश्यति, इत्येवं रूपो विषयो जघन्यः, मनसस्तु केवलज्ञानस्येव, समस्तमूर्त्तामूर्त्तवस्तुविषयत्वेन क्षेत्रतो नास्ति विषयप्रमाणं, मनसोऽप्राप्यकारित्वाद्, विषयपरिमाणं च सर्वत्र आत्माङ्गुलेन ज्ञेयं, द्रव्येन्द्रियेषु प्रमाणं तु इदम्—

"बाहल्लेओ अ सव्वाइं अंगुल-असंखभागं एमेव य पुहुत्ताओ नवरं अंगुल पुहुत्त रसणं ॥ १ ॥"

स्पर्शनेन्द्रियम् उत्सेधाङ्गुलेनैव मीयते, अन्यानि तु इन्द्रियाणि आत्माङ्गुलेनैव इति। मलयगिरिणाऽपि श्रीआवश्यकपीठिकावृत्तावपि, प्रोचे।

"लक्खेहिं इक्कवीसाहिं साइरेगेहिं पुक्खरद्धम्मि ॥ उदए पिच्छंति नरा सूरं उक्कोसए दिवसे" ॥ १ ॥

"इगवीसं खलु लक्खा चउवीसं चेव तह सहस्साइं ॥ तह पंच सया भणिया सत्ततीसा य अइरित्ता ॥ २ ॥"

पुक्खरवरदीवड्ढे उभयतो वि दिट्ठिविसओ ॥

पुष्करद्वीपार्द्ध-मानुष्योत्तरपर्वतसमीपे मनुष्या कर्कसक्रान्तौ प्रमाणाङ्गुलभवैः सातिरेकैः एकविंशतियोजनलक्षै—र्व्यव स्थित रविं पश्यन्ति, इति पञ्चेन्द्रियाना विषयविचार' ॥ ८३ ॥

ननु—कुणालानगरीविनाशकारकौ साधू तदानीमेव पञ्चदशदिनवृष्टमुसलधारमेघवृष्टिपूरे' प्लाव्यमानौ मृत्वा दुर्गतिं जग्मतुः, किंवा कालान्तरे ? उच्यते तद्व्यतिकरात् तृतीयवर्षे, यदुक्त 'श्रीतिलकाचार्यकृताया श्रीआवश्यकवृत्तौ तथाहि ।

कुरुटोत्कुरुटौ साधू मातृष्वस्रेयकौ मिथः ॥ भ्रातरौ ब्राह्मणावध्यापकावात्तार्हतव्रतौ ॥ १ ॥
अभूत् पुर्यां' कुणालाया-स्तयोर्निर्गमनाग्रतः ॥ वर्षासु वसतिर्नीरे' प्लाव्यताम् एति देवता ॥ २ ॥
अटालयत् कुणालाया वृष्टिं ज्ञात्वा च तज्जनैः ॥ निःसार्येते स्म तौ साधू क्रुद्धोऽथ कुरुटो ऽब्रवीत् ॥ ३ ॥
वर्ष देव कुणालायामुवाचोत्कुरुटस्ततः ॥ दिनानि दश पञ्चाऽथ पुन. कुरुट ऊचिवान् ॥ ४ ॥
मुसलोपमधाराभि. पुनरुत्कुरुटो ऽभ्यधात् ॥ यथा दिवा तथा रात्रा-वित्युक्त्वा तौ निरीयतु' ॥ ५ ॥
कुणालाऽपि पञ्चदशदिनैरच्छिन्नवर्षणात् ॥ सार्द्धं जनपदेनाम्भ पूरै प्रावाह्यताऽखिला ॥ ६ ॥
तृतीये वत्सरे तौ च साधू साकेतपत्तने ॥ काल कृत्वा सप्तमोर्व्यां द्वाविंशत्यन्तरायुषौ ॥ ७ ॥
कालाख्यनरकावासे सजायेते स्म नारकौ ॥ कुणालाया विनाशस्य कालाद् वर्षे त्रयोदशे ॥ ८ ॥
उत्पन्न केवल ज्ञान श्रीमद्वीरजिनेशितुः ॥ इत्यादीन्यनवद्यानि श्रद्धेयानि मनीषिभिः ॥ ९ ॥

इति कुणालाया विनाशात्तृतीये वर्षे कुरुटोत्कुरुटसाध्वोर्नरकगमनविचारः ॥ ८४ ॥

ननु—साधूनां पौषधे कृते श्राद्धानां च "संथाराउवट्टणकिई परिअट्टणकिई आउट्टणकिई पसारणकिई छप्पइयासंघट्टणकिई अचक्खुविसयकायकिई" इति पदपट्कं कथ्यते तस्य कोऽर्थः, कुत्र च प्रतिपादितो ऽस्ति ? उच्यते श्रीतरुणप्रभसूरिभिः श्रीपडावश्यकबालावबोधे पदपट्कं वार्त्तया व्याकृतम् अस्ति ॥ तत्पाठस्तु तत एव अवसेयः ॥ इति संथारा उवट्टणकिईति पदपट्कव्याख्याविचारः ॥ ८५ ॥

ननु—साम्प्रतं साधवः कटौ दवरकं बध्नन्ति, स कुत्र प्रतिपादितो ऽस्ति ? उच्यते साधूनां चतुर्दशोपकरणमध्ये नास्ति, दवरकः, परं औपग्रहिकरूपः प्रमादहेतु-रपि वृद्धसंप्रदायाद् बध्यते, श्रीआवश्यकचूर्णौ अपि श्रीआर्यरक्षितसूरिसंबन्धे, दवरकेन कटिपट्टको बद्धः प्रोक्तोऽस्ति, तथाहि "अन्नेण कडिपट्टओ पुरओ काऊण दोरेण बद्धो इति" एवं तरुणप्रभसूरिभिरपि पडावश्यक बालावबोधे 'साधूण गोयरगो' इति पदव्याख्याने प्रोक्तः, तथाहि—अत्र साधु महात्मा पूर्वहिं अप्रमादि प्रवृत्तिनिमित्त, अगौयरओ धरता किसउ अर्थ वाम कुहणी चापीकरी चोलपटकुराहवता जुसु अगोयरओ कहियइ, इसउ आम्नायवइसु अगौयरओ दुपमानु भावइ तउ वुछिन्नउ विछेद गयओ प्रमाद बहुलकालभाविकरी साधु चोलपट्टकु दवरकादि तणाइ आधारिधरि वालागा इत्यादि ॥

एवं श्रीउत्तराध्ययनवृत्तौ द्वितीयाध्ययने अचेलपरीपहे श्रीआर्यरक्षितसूरिपितृसोमदेवसम्बन्धे, तथाहि तत्र तस्य अन्येन साधुना मानोपेतवासःकटिपट्ट इव कृत्वा दवरकेण बद्धमिति ॥ एवं साहूण गोयरओ इत्यत्रापि व्याख्यातम् अस्ति । पूर्वं सा-

धुभि–रप्रमत्ततया चोलपट्टको वामकूर्परेण ध्रियमाण आसीत्, सांप्रत तु दु षमानुभावात्, तस्मिन् धरणविधौ व्यवच्छिन्ने साम्प्रतीने. साधुभि प्रमादनाहुल्यात् दवरको ध्रियमाणो ऽस्ति ॥

ननु—अन्यगच्छीयसाधुभिर्बहुतरै. चोलपट्टोपरि दवरको बध्यते, श्रीखरतरगच्छीयसाधुभि–र्नेति कथम् 'उच्यते' श्रीआर्यरक्षितसूरिपरपराम् अनुसरद्भि–र्बध्यते, वय तु श्रीआर्यसुहस्तिसूरिपरम्परानुगा' इति वृद्धवादः । इति साधूना कटौ दवरक बन्धनविचार. ॥ ८६ ॥

ननु—"झाणतरियावट्टमाणस्स केवलवरणाणदसणे समुप्पन्ने"

इति कोर्थ' ? उच्यते शुक्लध्यानस्य चत्वारो भेदा । पृथक्त्ववितर्कसविचार १ एकत्ववितर्कसविचार २ सूक्ष्मक्रियानिवृत्ति ३ उपरतक्रियाप्रतिपातिलक्षणा' ४ तत्र आद्यभेदद्वय व्यतिक्रान्तस्य तृतीयभेदम् असप्राप्तस्य अत्रान्तरे तदुत्पत्तिः यदुक्त श्रीहरिभद्रसूरिभि श्रीआवश्यकबृहद्वृत्तौ ध्यानशतके धर्मध्यानाधिकारे तथाहि—उक्ता धर्मध्यानस्य ध्यातार', साम्रत शुक्लध्यानस्य आद्यभेदद्वयस्य अविशेषेण एते एव, यतो ध्यातार , इत्यतो मा भूत् पुनरभिधेया भविष्यतीति लाघवार्थ, चरमभेदद्वयस्य च प्रसङ्गत एतानेव अभिधित्सु–राह ।

"एते चिअ पुव्वाण पुव्वधरा सुप्पसत्थसघयणा ॥ दुण्हि सजोगा ऽजोगासुक्कझाणपरा केवलिणो ॥ ३१ ॥"

व्याख्या—एते एव ये अनन्तरम् एव धर्मध्यानस्य ध्यातार. उक्ता. ॥ पूर्वयो–रित्याद्ययो–र्द्वयो' शुक्लध्यानभेदयो पृथग्वितर्कसविचारम् १ एकत्ववितर्कमविचारम् इत्यनयो' २ ध्यातार इति गम्यते ॥ अथ पुनर्विशेष. पूर्वधरा–श्चतुर्दशपूर्वविद्–स्तदुपयुक्ता., इद च पूर्वधरविशेषणम् अप्रमादवतामेव वेदितव्य, न निर्ग्रन्थाना, माषतुषमरुदेव्यादीनाम् अपूर्वधराणामपि तद्ु-

पपत्तेः सुप्रशस्तसंहनना इत्याद्यसंहननयुक्ताः, इदं पुनरोघत एव विशेषणमिति, तथा द्वयोः शुक्लयोः परयोः उत्तरकालभाविनोः प्रधानयोर्वा सूक्ष्मक्रियानिवृत्त्युपरतक्रियाप्रतिपातिलक्षणयोर्यथासंख्यं संयोगा अयोगाः केवलिनो ध्यातारः इति योगः, एवं च गम्मए सुक्कझाणाइ दुगं वोलीणस्स ततियमप्पत्तस्स एताए झाणंतरिआए वट्टमाणस्स केवलणाणमुप्पजइ, केवली अ सुक्कलेस्सो अझाणी अ जावं सुहुमकिरियमणि अट्टत्ति, इति गाथार्थः 'इति झाणंतरिआवट्टमाणस्स, अर्थविचारः ॥ ८७ ॥

ननु—अष्टादशभारा वनस्पतीनां प्रोच्यन्ते, तत्र भारः किमुच्यते ? उच्यते ।

शून्यससाङ्कहस्ताश्च चन्द्रेन्दुवसुवह्नयः, एतत्संख्याकनिर्दिष्टो (३८११२९७०) वनभारः प्रकीर्त्तितः ॥ १ ॥
चत्वारः पुष्पिता भारा अष्टौ च फलपुष्पिताः । वल्लयो भारषट्कं च वासुदेवप्रकीर्त्तिताः ॥ २ ॥

अष्टादशभाराः पुनरनेन प्रकारेण—कल्पवृक्ष—पारिजात—मन्दार—हरिचन्दन—सन्तान—वट—पिप्पल—पिम्पर—उदम्बर—निर्बीज—बीजभोज्य—वृक्ष—फलभोज्य—मूलभोज्य—सर्वभोज्य—काष्ठभोज्य—पुष्पभोज्य—पत्रभोज्या इति ॥ पुनः तत्स्वरूपं प्रकरणान्तरेण आह—
तिन्नि कोडि इक्यासी लाखवार सहस्स एक सो भाषि इतलें रुक्खानो इक भारएहवी वणसइ भार अढार ॥१॥
च्यार भार फूलां विणहोइ, फलविण आठभार जगजोई, फलफूले पट्भारविचार, एहवी वणसइ भार अढार २
तिअ अरब कोड इगसी, बारह लक्खा य सहस बहुत्तरयं, नव नव सत्तरिरुक्खं जाई इगपत्त इगभारं ॥ ३ ॥

इदम् अष्टादशभारस्वरूपं लौकिकं वा शैवशास्त्रानुसारि च दृश्यते, जैनमते तु न तादृग् स्वरूपं दृष्टं श्रुतं वा । इति अष्टा-

दशभारवनस्पतिस्वरूपविचारः ॥ ८८ ॥

ननु—मरुदेवी नाभिकुलकरपत्नी नाभेश्च पञ्चविंशत्यधिकानि पञ्चधनुःशतानि तनुमानं तदेव मरुदेवाया अपि 'संघयण संठाण उच्चत्त चेव कुलगरेहिं समं' इति वचनात् मरुदेवा भगवती च सिद्धा, तत्र कथं पञ्चधनुःशतप्रमाणा, उत्कृष्टा अवगाहना घटते, ? अत्रोच्यते मरुदेवाया नाभेः किंचिद् ऊनप्रमाणत्वात् स्त्रियो हि उत्तमसंस्थानेभ्यः स्वस्वकालापेक्षया किंचिद् ऊनप्रमाणा भवन्ति ॥ ततो मरुदेवाऽपि पञ्चधनुःशतप्रमाणा इति न दोषः, अपि च हस्तिनः स्कन्धारूढा संकुचिताङ्गी मरुदेवा सिद्धा, तत्र शरीरसंकोचभावात् नाधिकावगाहना सम्भवति इत्यविरोधः, अथवा यद् इदम् आगमे पञ्चधनुःशतानि उत्कृष्टप्रमाणम् उक्तं, तद् बाहुल्यापेक्षया, अन्यथा पञ्चविंशत्यधिकपञ्चधनुःशतप्रमाणा उत्कृष्टावगाहना सा च मरुदेवीकालवर्त्तिनाम् अवसेया ॥ मरुदेव्या अपि आदेशान्तरेण नाभिकुलकरतुल्यत्वात्, तदुक्तं सिद्धप्राभृतटीकायां 'मरुदेवीवि आएसंतरेण नाभितुल्लत्ति' सिद्धप्राभृतसूत्रे ऽपि उक्तं।

"ओगाहणा जहन्ना रयणाण दुग पुणो य उक्कोसा। पञ्चेव धणुसयाइं धणुहपहुत्ताणि अहियाणि" ॥

एतट्टीका व्याख्या—पृथक्त्वशब्दो बहुत्ववाची, बहुत्वं च इह पञ्चविंशतिरूपं द्रष्टव्यम्, इति श्रीप्रवचनसारोद्धारे । इति मरुदेवीदेहमानविचारः ॥ ८९ ॥

ननु—न दुक्करं वारणपासमोयणं गयस्स मत्तस्स वणम्मि रायं"।

इत्यत्र वारणेति पदेन गजशब्दस्य कथं पौनरुक्त्यम् ?, अत्रोच्यते अयं पाठो न भवति, 'न दुक्करं वानरपासमोयणं'

इति शुद्धपाठसद्भावात् यदुक्तं श्रीसूत्रकृताङ्गनिर्युक्तौ वृत्तौ च तथा 'न दुकरमित्यादि' न दुकरं, एतत् नरपाशैर्बद्धमत्तवारणविमोचनं वने राजन्–नैतद् न मे प्रतिभाति । दुष्करं यच्च तत्र आवलितेन तन्तुना बद्धस्य मम प्रतिमोचनम् इति ॥ स्नेहतन्तवो हि जन्तूनां दुश्छेदा भवन्तीति भावः, इति न दुक्करं वानरपासमोयणं इतिशुद्धपाठविचारः ॥ ९० ॥

ननु—मिथ्यात्वस्य कथं गुणस्थानत्वम् ? उच्यते श्रीगुणस्थानक्रमारोहसूत्रवृत्तौ च तस्य साक्षेपं भणितम् अस्ति, तथाहि ।

अनाद्यव्यक्तमिथ्यात्वं जीवेऽस्त्येव सदा परम्, व्यक्तमिथ्यात्वधीप्राप्तिर्गुणस्थानतयोच्यते १

अनादि च तद् अव्यक्तं च 'अनाद्यव्यक्तं' तच्च तन्मिथ्यात्वं च, अनाद्यव्यक्तमिथ्यात्वं, जीवे प्राणिनि, अव्यवहारराशिवर्त्तिनि, 'सदा' सर्वदा अस्त्येव, परं व्यक्तमिथ्यात्वस्य पूर्वोक्तस्वरूपस्य धीर्बुद्धि–स्तस्याः प्राप्तिरेव गुणस्थानतया उच्यते इति । ननु 'सव्वजियठाणमिच्छे' इति मिथ्यादृष्टौ सर्वाणि अपि जीवस्थानानि लभ्यन्ते, तत्कथं व्यक्तमिथ्यात्वधीप्राप्तिरेव प्रथमगुणस्थानताम् आप्नोति, इत्यत्रोच्यते–'सर्वे भावाः सर्वजीवैः प्राप्तपूर्वा अनन्तशः' इति वचनात् ये प्राप्तव्यक्तमिथ्यात्वबुद्धयो जीवा व्यवहारराशिवर्त्तिनस्ते एव प्रथमगुणस्थानस्था लभ्यन्ते । ननु अव्यवहारराशिवर्त्तिनः, तेषाम् अव्यक्तमिथ्यात्वस्य एव सद्भावाद् इत्यदोषः, श्रीतिलकाचार्यकृतावश्यकवृत्तौ त्वेवं, मिथ्या अतथ्योऽर्हद्धर्म इति, दृष्टिर्दर्शनं यस्य स मिथ्यादृष्टिः । तर्हि कथम् अस्य गुणस्थानता, उच्यते कस्यापि वचनादे—र्जिनमतानुसारित्वाद् गुणस्थानता, यथा सूत्रोक्ताक्षरैकारोचनेऽपि, मिथ्यादृष्टिः शेषरोचनात्तु गुणस्थानता । एकेन्द्रियाणां तु चैतन्यमात्रगुणापेक्षया ॥ एवं श्रीकर्मग्रन्थचतुर्दशसहस्रीवृत्तावपि, तथाहि—ननु यदि मिथ्यादृष्टिस्ततः कथं गुणस्थानसंभवो, गुणा हि ज्ञानादिरूपा–स्तत्कथं ते दृष्टौ विपर्यासां

भवेयुरिति। उच्यते—इह यद्यपि सर्वथा अतिप्रबलमिथ्यात्वमोहनीयोदयाद्, अर्हत्प्रणीतजीवाजीवादिवस्तुप्रतिपत्तिरूपा दृष्टिरसुमतो विपर्यस्ता भवति। तथापि काचिन्मनुष्यपश्वादिप्रतिपत्ति—रपि विपर्यस्ता, ततो निगोदावस्थायामपि तथाभूताव्यक्तस्पर्शमात्रप्रतिपत्तिरपि विपर्यस्ताऽपि भवति। अन्यथा अजीवत्वप्रसङ्गात्, यद् आगमः।

"सव्वजीवाण पि अक्खरस्स अणतो भागो निच्चुग्घाडिओ चिट्ठइ, जइ पुण सो वि आवरिज्जा ताण जीवो अजीवत्तण पाविज्ज त्ति"

इत्यादि, इति मिथ्यात्वस्य गुणस्थानत्वविचार ॥ ९१ ॥

ननु—भगवान् श्रीमहावीरदेवो दीक्षानन्तर छद्मस्थावस्थाया कदापि कस्मिन्नपि निमित्ते ऊचिवान् नवा ? उच्यते वारद्वय, यदुक्त श्रीआचाराङ्गप्रथमश्रुतस्कन्धे नवमेऽध्ययने द्वितीयोद्देशके श्रीमहावीरस्य छद्मस्थावस्थावर्णने, तथाहि "अबहुवाई अबहुभापी" एकद्विव्याकरण क्वचिन् निमित्ते कृतवान् इति भाव। एवम् अत्रैव अग्रेतनालापके।

'अयमतरसि को एत्थ अहमसि त्ति भिक्खू अहट्टु अयमुत्तमे सो'

अयमन्त–र्मध्ये कोऽत्र व्यवस्थित', एव सकेत गता दुश्चारिण पृच्छन्ति। कर्मकरादयो वा, तत्र नित्यवासिनो दु'प्रणिहितमानसा' पृच्छन्ति। तत्र चैव पृच्छताम् एषा भगवतां तूष्णीभावम् एव जाते, क्वचिद् बहुतरदोपापनयनाय जल्पति अपि, कथमिति दर्शयति, अह भिक्षुरसि, इत्येवम् उक्ते, यदि तेऽवधारयन्ति, तत' तिष्ठत्येव, अभिप्रेतार्थव्याघातात् कषायितामोहान्धाः सांप्रतेक्षितया एव ब्रूयु, यथा तूर्णम् अस्मात् स्थानात् निर्गच्छ, ततो भगवान् अचित्तावग्रह इति कृत्वा निर्गच्छत्येव, यदि वा

निर्गच्छत्येव भगवान् किन्तु सोऽयम् उत्तमः प्रधानो धर्म आचार इति कृत्वा सकषायितेऽपि तस्मिन् गृहस्थे तूर्णीभावव्यवस्थितो, यद्वा भविष्यतया ध्यायत्येव, न ध्यानात् प्रच्यवते ॥

एवं श्रीआवश्यकचूर्ण्यादावपि द्वित्रिस्थानेषु ॥ इति छद्मस्थावस्थायां श्रीमहावीरदेवस्य उक्तिविचारः ॥ ९२ ॥

ननु—अपवादपदे गीतार्थाः अपि अशुद्धं सचित्तम् आधाकर्मादिदोषदुष्टम् आहारं गृह्णन्ति नवा? उच्यते गृह्णन्त्येव, यदुक्तं श्रीआचाराङ्गे द्वितीयश्रुतस्कन्धे प्रथमालापकव्याख्यानप्रान्ते, तथाहि तथा प्रकारम् एवं जातीयम् अशुद्धम् अशनादि चतुर्विधमपि आहारं, परहस्ते, परपात्रे, वा स्थितम्, अप्रासुकं, सचित्तम्, अनेषणीयम्, आधाकर्मादिदोषदुष्टम्, इत्येवं मन्यमानो भिक्षुः सत्यपि लाभे न प्रतिगृह्णीयाद् इत्युत्सर्गतः, अपवादतस्तु द्रव्यादि ज्ञात्वा गृह्णीयादपि, तत्र द्रव्यं दुर्लभं द्रव्यं, क्षेत्रं साधारणद्रव्यलाभरहितं सरजस्कादिभावितं वा, कालो दुर्भिक्षादिः, भावो ग्लानतादिः, इत्यादिभिः कारणै रुपस्थितैरल्पबहुत्वं पर्यालोच्य गीतार्थो गृह्णीयादपि ॥ इति अपवादे सचित्ताधाकर्माहारग्रहणविचारः ॥ ९३ ॥

ननु—मरिचप्रमुखं कुत्र ग्राह्याग्राह्यत्वेन प्रोक्तम् अस्ति ? उच्यते श्रीआचाराङ्गे द्वितीयश्रुतस्कन्धे प्रथमाध्ययनेऽष्टमोद्देशके, तथाहि—"से भिक्खू भिक्खुणी वा जाव पवेसमाणे सेज्जं पुण जाणेज्जा, पिप्पलिं वा पिप्पलिचुण्णं वा, मिरियं वा मिरियचुण्णं वा, सिंगवेरं वा सिंगवेरचुण्णं वा, अण्णयरं वा, तहप्पगारं आमगं असत्थपरिणयं अफासुअं लाभे संते नो पडिग्गहेज्जा"

व्याख्या—पिप्पलीमरिचे प्रतीते, शृङ्गवेरमार्द्रकं, तथा प्रकारम् आमलकादि, आमं अशस्त्रोपहतं नो प्रतिगृह्णीयादिति ॥

एवमेव श्रीनिशीथचूर्णौ एकादशोद्देशके ऽपि, तथाहि—"जे भिक्खू वा भिक्खुणी वा पारियासिय, पिप्पलिं वा, पिप्पलिचुण्ण वा, मरिय वा, मरियचुण्ण वा, सिगवेर वा, सिगवेरचुण्ण वा, विल लोण वा, उब्भिय वा लोण आहारेइ" इत्यादि 'पारियासिय, नाम राइपज्जुसियं, अभिन्ना पिप्पली, सा एव सुहुम भेदकया चुण्णो, एव मरिय सिगवेर सुठिं जत्थ विसए लोण नत्थि, तत्थ उ सो पचइ, त बिडलोण भण्णइ, उब्भेयम पुण सयरुह जहा समुद्द सेंधव वा एवमादि पारियासिय, आहारे तस्स अणादी दोसा चउगुरुग चेति, इति पिप्पलीमरिचग्राह्याग्राह्यत्वविचार' ॥ ९४ ॥

ननु—साधूना ग्राह्याग्राह्याणि वस्त्राणि, कुत्र सूत्रे प्रतिपादितानि सन्ति ? उच्यते आचाराङ्गसूत्रे द्वितीयश्रुतस्कन्धे पञ्चमाध्ययने प्रथमोद्देशके, तथाहि "से भिक्खू वा भिक्खुणी वा अभिकक्खेज्जा, वत्थ एसित्तए से ज पुण वत्थ जाणिज्जा, तंजहा—जगिय वा भगिअ वा साणग वा पोत्तग वा खोमिअ वा तूलकड वा तहप्पगार वत्थ, जे निग्गथे तरुणे जुगव बलव अप्पायके थिरसघयणे से एग वत्थ धारेज्जा, नो वितिअं जा निग्गथी सा चत्तारीसघाडीओ धारेज्जा, एग दोहत्थ वित्थार दो तिहत्थवित्थाराओ, एग चउहत्थ वित्थार, एतेहिं वत्थेहिं अविज्जमाणेहिं अह पच्छा एगमेग ससीवेज्जा ॥

व्याख्या—स भिक्षु-रभिकांक्षेद् वस्त्रम् अन्वेष्टु, तत्र पुन-र्यद् एव भूत वस्त्र जानीयाद्, तद्यथा 'जंगियति' जङ्गमोष्ट्रा घूर्णानिष्पन्न १ तथा 'भगिअंति' नानाभङ्गिकविकलेन्द्रियलालानिष्पन्न, तथा 'साणयति' २ सणवल्कलनिष्पन्नं ३ 'पोत्तगति'

ताल्यादिपत्रसंघातनिष्पन्नं ४ 'खोमियंति' कार्पासिकं ५ तूलगडंति, अर्कादितूलनिष्पन्नं ६ एवं तथाप्रकारम् अन्यदपि वस्त्रं धारयेद् इत्युत्तरेण सम्बन्धः, येन साधुना यावन्ति धारणीयानि, तद् दर्शयति, तत्र च यः तरुणो निर्ग्रन्थः साधुः, यौवने वर्त्तते बलवान्, समर्थोऽल्पातङ्कोऽरोगी, स्थिरसंहननो दृढकायो, दृढधृतिश्च, स एवंभूतः साधुरेकं वस्त्रं प्रावरणं त्वग्—रक्षणार्थं धारयेत्, न द्वितीयमिति ॥ यद् अपरम् आचार्यादि कृते बिभर्ति, तस्य स्वयं परिभोगं न कुरुते, यः पुनर्बालो दुर्बलो वृद्धो वा यावद् अल्पसंहननः, स यथासमाधिकं द्व्यादिकम् अपि धारयति, जिनकल्पिकस्तु यथा प्रतिज्ञातम् एव धारयेन् न तत्रापवादो ऽस्ति ॥ या पुनर्निर्ग्रन्थिः सा चतस्रः संघाटिका धारयेत्, तद् यथा एकां द्विहस्तपरिमाणां यां प्रतिश्रये तिष्ठन्ती धारयेत् । द्वे त्रिहस्तपरिमाणे, तत्र एकाम् उज्वलां भिक्षाकाले प्रावृणोति, अपरां बहिर्भूमिगमनावसरे इति ॥ तथा अपरां चतुर्हस्तविस्तरां समवसरणादौ, सर्वशरीरप्रच्छादिकां प्रावृणोति, तस्याश्च यथा कृताया अलाभे, अथ पश्चाद् एकम् एकेन सार्धं सीव्येदिति, "से भिक्खू भिक्खुणी वा से जाइं पुण वत्थाइं जाणेज्जा, विरूवरूवाइं महद्धणमोल्लाणि, तंजहा अजिणाणि वा सहिणाणि वा, २ सहिणकल्लाणाणि वा ४ आयाणि वा, काइकाणि वा, खोमियाणि वा, दुगुल्लाणि वा, पट्टाणि वा, मलयाणि वा, पन्नुणाणि वा, अंसुआणि वा, चीणंसुआणि वा, अन्नयराणि वा, तहप्पगाराइं वत्थाइं महद्धणमोल्लाणि लाभे संते नो पडिग्गहेज्जा" व्याख्या—स भिक्षु-र्यानि पुनर्महाधनमूल्यानि जानीयात्, तद्यथा 'अजिनानि' मूषकादिचर्मनिष्पन्नानि, श्लक्ष्णकानि सूक्ष्माणि च तानि वर्णच्छव्यादिभिश्च, कल्याणानि शोभनानि च, सूक्ष्मकल्याणानि 'आयाणियत्ति' कचिद्देशविशेषे अजाः सूक्ष्मरोमवन्त्यो भवन्ति । तत्पक्ष्मनिष्पन्नानि, अजानिकानि भवन्ति ।

तथा कचिद् देशे इन्द्रनीलवर्णं कर्पासो भवति, तेन निष्पन्नानि, कायिकानि क्षौमिक सामान्यकार्पासिक दुकूल, गौडविषयविशिष्टकार्पासिक, पट्टसूत्रनिष्पन्नानि पट्टानि, मलयानि मलयजसूत्रोत्पन्नानि 'पन्नुन्नति' वल्कलतन्तुनिष्पन्नम् अशुक, चीनांशुकादीनि नानादेशेषु प्रसिद्धाभिधानानि, तानि च महार्घमूल्यानीति कृत्वा ऐहिकामुष्मिकापायभयात् लाभे सति न प्रतिगृह्णीयादिति ॥ इति साधूना ग्राह्याग्राह्यवस्त्रविचारः ॥ ९५ ॥

ननु—कल्पसूत्रे पञ्चमसामाचार्यां 'वासावास पज्जोसवियाण नो कप्पइ निग्गथाण वा निग्गथीण वा हट्ठाण तुट्ठाण आरोगाण बलियसरीराण इमाओ नवरसविगइओ अभिक्खण २ आहारित्तए ॥ तजहा खीर दहि नवणीय सप्पि तिल्ल गुड महु मज्ज मस ॥ इत्युक्त तत्कथ घटते, मद्यादि विकृतीनाम् अभक्ष्यत्वेन जावज्जीव साधूनां वर्जितत्वात् ? उच्यते यद्यपि साधूनां तद्वर्जनम् अस्त्येव, पर कदाचिद् अत्यन्तापवाददशाया ग्रहणेऽपि कृतपर्युषणानां सर्वथा निषेध. ॥ तत्र तासा परिभोगो बहिः परिभोगार्थे ज्ञेयः ॥ यदुक्त श्रीआचाराङ्गे द्वितीयश्रुतस्कन्धे प्रथमोद्देशके, तथाहि "से भिक्खू वा से ज पुण जाणेज्जा बहु अट्ठिय वा मस वा मच्छग वा, बहुकटय, अस्सि खलु पडिग्गहियंसि अप्पेसिया भोयणजाए बहुउज्झियधम्मिए तह पगार बहु अट्ठियं वा मस मच्छग वा, बहुकटयं लाभे. सते, नो पडिग्गहेज्जा, से भिक्खू वा २ जाव समाणे सिया ण परो बहु अट्ठिएण मसेण मच्छेण वा उवनिमतेज्जा आउसतो समणा अभिकक्खसि बहु अट्ठिअ मस पडिग्गहित्तए तजहा तहप्पगारं निग्घोस सुच्चा निसम्म से पुव्वामेव अलोएज्जा, आउसोत्ति वा, भइणी वा नो खलु मे कप्पइ॥ बहु अट्ठिअ मस पडिग्गाहित्तए, अभिक-

क्खंसि मे दाउं, जाव इयं ताव इयं पुग्गलं दलयाहि मा अट्ठियाइं से एवं वयंतस्स परो अभिहट्टु अंतो पडिग्गहगंसि बहु अट्ठियं मंसं पडिभाएत्ता नीहट्टु दलेज्जा, तहप्पगारं पडिग्गहगं परहत्थंसि परपायंसि वा अफासुयं जाव नो पडिग्गए, से य आहच्च पडिगाहिए, सिया तं नो हित्ति वएज्जा, नो अणहित्ति वएज्जा, से तमादाय एगंतमवक्कमेज्जा, अहे आरामंसि वा अहे उवस्सगंसि वा, अप्पंडे जाव असंताणए वा, मंसगं २ मच्छगं २ भुत्ता, अट्ठियाइ कंटगे, गहाय, से तमायाय एगंतमवक्कमेज्जा, अहे झामथंडिल्लंसि वा जाव पमज्जिय २ परिट्ठवेज्जा" एवं मांससूत्रमपि ज्ञेयम् ॥ अस्य च उपादानं कचिद् लूताद्युपशमनार्थं सद्वैद्योक्तं, देशतो बाह्यपरिभोगेन स्वेदादिना ज्ञानाद्युपकारकत्वात् फलवद्, दृष्टं भुजिश्च अत्र बहिः परिभोगार्थे न अभ्यवहारार्थे पदाति भोगवत्, एवं गृहस्थामन्त्रणादिविधिपुद्गलसूत्रमपि सुगमम्, इति तदेवम् आदिना छेदसूत्राभिप्रायेण ग्रहणे सत्यपि कण्टकादिपरिष्ठापनविधि-रपि सुगमः ॥ इति बहिःपरिभोगार्थे साधूनां मांसादिग्रहणविचारः ॥ ९६ ॥

ननु—प्रातः स्वाध्यायकरणानन्तरं यस्य शय्यातरगृहं कृतं भवति, तस्य गृहे आहारोपधिरूप एव पिण्डो न गृह्यते, किंवा तृणादिकमपि न ? उच्यते तृणादिकं वस्तु वाह्यं गृह्यत एव, यदुक्तं श्रीस्थानाङ्गे पञ्चमस्थानस्य द्वितीयोद्देशके, तथाहि—सागारियपिंडं भुजंमाणो त्ति, आगारं गृहं सह तेन वर्तते इति सागारः स एव सागारिकः शय्यातरः, तस्य पिण्डः आहारोपध्यादिरूपः । अन्यस्तु असौ न भवति, उक्तं च—

तण-छार-डगलमल्लग सज्जा संथार पीढलेवाई । सिज्जायरपिंडो सो न होइ सो होइ बहिओत्ति ॥ १ ॥

इति शय्यातरगृहेऽपि पीठफलकादिग्रहणविचारः ॥ ९७ ॥

ननु—तृषातुराणां पानीयपानात् तदुच्छेदनेन महान् उपकारो जायते, तन्मूलं च कूपतडागादिखननं, ततः साधु स्तत् खननोपदेशं दद्याद् न वा ? उच्यते नैतद् उपदेशदानं साधुजनानां युक्तं, नापि तन्निषेधः, उभयथापि सिद्धान्ते सदोषत्वेन निषिद्धत्वात्, यदुक्तं श्रीआचाराङ्गसूत्रवृत्त्योः प्रथमश्रुतस्कन्धे षष्ठाध्ययने पञ्चमोद्देशके तथाहि अन्यान् वा सामान्येन प्राणिनो भूतान् जीवान् सत्त्वान् नो अशातयेत् बाधयेत्, तदेवं स मुनिः स्वतो ऽनाशातकः परैरनाशातयन्, तथा परानाशायतोऽननुमन्यमानो ऽपरेषां वध्यमानानां प्राणिनां भूतानां जीवानां सत्त्वानां यथा पीडा नोत्पद्यते, तथा धर्मं कथयेत्, तद् यथा—यदि लौकिककुप्रावचनिकपार्श्वस्थादिदानानि प्रशंसन्ति ॥ अवटतटाकादीनि वा, ततः पृथ्वीकायिकादयो वा व्यापादिता भवेयुः ॥ अथ दूषयति ततोऽपरेषाम् अन्तरायापादनेन तत्कृतो बन्धविपाकानुभवः । उक्तं च—

जे उ दाणं पसंसंति वहं इच्छंति पाणिणं । जे तु णं पडिसेहंति वित्तिच्छेयं करिंति ते ॥

तस्मात् तद्दानावटतटाकादिविधिप्रतिषेधव्युदासेन यथाऽवस्थितं दानं शुद्धं प्ररूपयेत् ॥ इति साधुना कूपतटाकादिखनने उपदेशो न देयो, न निषेधनीय इति विचारः ॥ ९८ ॥

ननु—साधवः आमं प्रासुकं गृह्णन्तो दृश्यन्ते तत्कुत्र प्रतिपादितम् अस्ति ? उच्यते श्रीआचाराङ्गद्वितीयश्रुतस्कन्धे सप्तमाध्ययने द्वितीयोद्देशके, तथाहि "से भिक्खू वा भिक्खुणी वा सेज्जं पुण अम्बं जाणेज्जा, अप्पंडं जाव संताणगं तिरिच्छछिन्नं वुच्छिन्नं फासुयं जाव पडिग्गहेज्जा" ॥

व्याख्या—स भिक्षुः अल्पाण्डम् अल्पसंतानकं तिरश्चीनच्छिन्नं तथा व्यवच्छिन्नं यावत् प्रासुकं, कारणे सति गृह्णीयादिति । साधूनाम् आम्रग्रहणविचारः ॥ ९९ ॥

ननु—गच्छवासिनः साधवो वस्त्राणि क्षालयन्ति तत्कुत्र प्रतिपादितम् ? उच्यते एतदपि आचाराङ्गद्वितीयश्रुतस्कन्धे पञ्चमाध्ययने प्रथमोद्देशके तथाहि—

"से भिक्खू वा २ नो नवए मे वत्थेत्तिकट्टु णो बहुदेसिएण सीओदगवियडेण वा, उसिणोदगवियडेण वा, जाव धोएज्जा वा" ॥

स भिक्षुः यद्यपि मलोपचितत्वाद् दुर्गन्धवस्त्रं स्यात्, तथापि तदपनयनार्थं सुगन्धद्रव्योदकादिना नो धावनादि कुर्याद् ॥ गच्छनिर्गतः, तदन्तर्गतस्तु यतनया प्रासुकोदकादिना लोकोपघातसंशक्तिभयात्, मलापनयनं कुर्यादपि ॥ इति गच्छवासिसाधूनां वस्त्रधावनविधिविचारः ॥ १०० ॥

श्रीमत्खरतरगच्छे श्रीमज्जिनसिंहसूरिगुरुराजे । साम्राज्यं कुर्वाणे युगप्रधानाख्यविरुदं धरे ॥ १ ॥
विक्रमसम्वति लोचनमुनिदर्शनकुमुदबान्धवप्रमिते ॥ (१६७२) श्रीपार्श्वजन्मदिवसे पुरे श्रीमेडतानगरे ॥ २ ॥
युगप्रधानपदवी श्रीअकब्बरसाहिना ॥ येभ्यो दत्ता महाभाग्याः श्रीजिनचन्द्रसूरयः ॥ ३ ॥
तेषां शिष्यो मुख्यः स्वहस्तदीक्षितसकलचन्द्रगणिः । तच्छिष्यसमयसुन्दरसुपाठकैरकृत शतकमिदम् ॥ ४ ॥

इति श्रीसमयसुन्दरोपाध्यायविरचितं विशेषशतकं संपूर्णम् ॥

मुनिवसुपोडशवर्षे गुर्जरदेशे च महति दुःकाले। मृतकैरस्थिग्रामे जाते श्रीपत्तने नगरे ॥ १ ॥
भिक्षुभयात् कपाटे जटिते व्यवहारिभिर्भृश बहुभिः। पुरुषैर्माने मुक्ते सीदति सति साधु वर्गेऽपि ॥ २ ॥
जाते च पञ्च रजतैर्धान्यमाणे सकलवस्तुनि महर्घ्ये। परदेशगते लोके मुक्त्वा पितृमातृबन्धुजनान्॥ ३ ॥
हाहाकारे जाते मारिकृतानेकलोकसहारे। केनाप्यदृष्टपूर्वे निशि कोलिक लुण्टते नगरे ॥ ४ ॥
तस्मिन्समयेऽस्माभि· केनापि च हेतुना च तिष्ठद्भिः। श्रीसमयसुन्दरोपाध्यायै-र्लिखिता च प्रतिरेपा ॥५॥
मुनिमेघविजयशिष्यो गुरुभक्तो नित्यपार्श्ववर्त्ती च। तस्मै पाठनपूर्वं दत्ता प्रतिरेपा पठतु मुदा ॥ ६ ॥
प्रस्तावोचितमे एतत्तु श्लोकपट्टक मया कृत। वाचनीय विनोदेन गुणग्राहिविदावरैः ॥ ७ ॥

Printed by Râmchandra Yesu Shedge at the Nirnaya sâgar Press 23 Kolbhat Lane Bombay
Published by Lakhmichand Amarchand Ved mohatta, AGRA.

॥ इति श्रीविशेषशतकम् ॥

